

Bələdiyyə büdcəsini necə təhlil etməli

How to analyze the municipality budget

“Şəffaf büdcə” layihəsi çərçivəsində
“**Oxfam GB**” beynəlxalq humanitar təşkilatının
maliyyə dəstəyi ilə çap olunub.

Layihənin rəhbəri: Azər MEHTİYEV

“**Ekspert**” jurnalı
Bakı - 2004

“Ekspert” iqtisad jurnalı

Bakı şəhəri,

M.Muxtarov küçəsi, ev 9, mən.40

Tel: (99412) 92 20 21

Faks: (99412) 98 44 31

E-mail: ekspert@azeronline.com

Website: www.ekspert.az

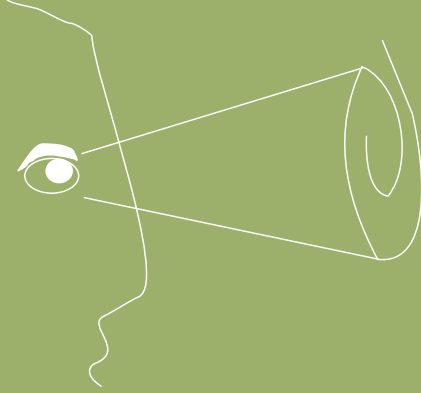
Müəlliflər qrupu: Qubad İBADOĞLU
Azər MEHTİYEV
Rövşən AĞAYEV

Elmi redaktor: **R.B.Əliyev**, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
“İqtisadi təhlil” kafedrasının professoru, iqtisad elmləri doktoru

Rəyçilər: **M.X.Həsənlı**, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
“Maliyyə” kafedrasının professoru, iqtisad elmləri doktoru
N.Quliyev, Milli Məclisin “Regional məsələlər”
Daimi Komissiyasının üzvü, millət vəkili
P.Ş.Muradov, Yasamal bələdiyyəsinin
Yerli büdcə daimi komissiyasının sədri

Kitabda bələdiyyə büdcəsinin peşəkar səviyyədə tərtibi və təhlili, yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyə fəaliyyətində şəffaflığın təmin olunması və bələdiyyələrin büdcə hesabatlarının hazırlanmasının mühüm vasitəsi kimi bələdiyyə büdcəsinin təhlili üçün zəruri olan metodiki tövsiyələr, habelə yerli büdcə prosesinin mərhələlər üzrə şərhı, bələdiyyə büdcələrinin təşkili sahəsində beynəlxalq təcrübə verilmişdir.

Kitab bələdiyyə qulluqçuları, ələlxusus yerli büdcə komissiyasında çalışanlar, bələdiyyə problemləri üzrə ixtisaslaşmış qeyri-hökumət təşkilatları, yerli büdcələrin tərtibi və tədqiqi ilə məşğul olan ekspertlər üçün nəzərdə tutulub. Kitabdən, habelə maliyyə problemlərini araşdıran tədqiqatçılar, tələbələr və bələdiyyə maliyyəsi ilə maraqlanan digər qruplar faydalana bilər.

ÖN SÖZ

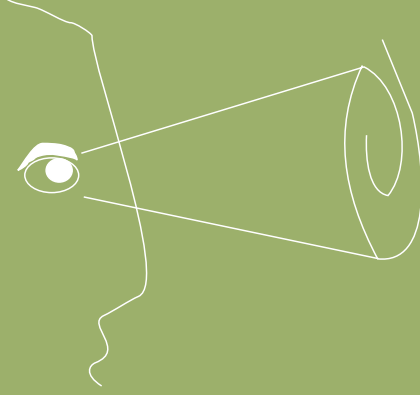
Azərbaycanda ilk bələdiyyələr 1999-cu ildə yaranıb və hazırda ölkədə təxminən 2670-ə yaxın bələdiyyə fəaliyyət göstərir. Ötən dövr ərzində bələdiyyələrin statusu, səlahiyyətləri, maliyyə-iqtisadi əsasları, bələdiyyə mülkiyyəti və digər istiqamətlər üzrə yerli özünüidarəetmə institutunun fəaliyyətini tənzimləyən 20-dən artıq qanun, habelə digər normativ sənədlər qəbul olunub. Bunlar arasında bələdiyyələrin maliyyə-iqtisadi əsaslarının yaradılması, bələdiyyə büdcələrinin formalaşması məsələləri həm bələdiyyə ərazisinin sakinləri, həm də mütəxəssislər üçün xüsusi maraq doğurur.

Azərbaycanda bələdiyyələrin fəaliyyəti ilə yaxından tanışlıq onu göstərir ki, yerli özünüidarəetmə institutlarının fəaliyyət praktikasında büdcə quruculuğu işi hələ də primitiv qaydada, hesabdər üsulu ilə aparılır.

Bir çox bələdiyyələrin fəaliyyətində bu iş mədaxil və məxaricin qeydiyyatı səviyyəsini xatırladır. Bu, ilk növbədə büdcə quruculuğu və büdcə prosesinin təşkilinin aşağı səviyyədə olması ilə əlaqədardır. Belə vəziyyətin yaranmasının köklü səbəbləri var. Belə ki, əvvəla, hazırda bələdiyyə büdcəsinin vəsaitinə həm bələdiyyələrin səlahiyyətli şəxslərinin, həm də onun sakinlərinin yanaşma tərzii düzgün deyil: birincilər bələdiyyə büdcəsinin vəsaitini “özünün”, ikincilər isə “özgəsinin” pulu kimi qəbul edirlər. Əslində isə bu vəsaitin toplanması və bölüşdürülməsinə hər iki tərəfin eyni səviyyəli nəzarət imkanlarının mövcudluğu, hətta bələdiyyələrin əhali qarşısında hesabatlılığı qanunlarda təsbit olunub. İkinci səbəb kimi bələdiyyə büdcələrinin tərtibi və təhlili ilə bağlı metodiki vəsaitlərin, tənzimləyici aktların, norma və rəqlamentlərin yoxluğunu göstərmək olar.

Odur ki, təqdim olunan metodiki tövsiyələrin hədəfində bələdiyyə büdcəsinin təhlili üçün nümunəvi format yaratmaq durur. Metodiki tövsiyələri hazırlamaqda daha bir məqsədımız də növbəti ilin büdcə proqnozlarının tərtibinə başlanılması ərəfəsində bələdiyyələri (büdcə layihəsini tərtib edən komissiyayı) ötən ilin büdcəsinin icra vəziyyətinin təhlili metodikasını ilə təmin etməkdir. Bu baxımdan büdcə təhlili üzrə metodiki tövsiyələrin göstərişin büdcə tərtibi işinə də əhəmiyyətli yardımçı vəsait olacağına inanırıq.

Bu, belə metodiki tövsiyələrin hazırlanmasının birinci təcrübəsi olduğundan burada müəyyən çatışmazlıqların olması mümkündür. Buna görə də sənədin gələcəkdə təkmilləşdirilməsi nəzərdə tutulub. Oxuculardan kitabla tanışlıq zamanı üzə çıxan fikir və mülahizələrini bizə çatdırmaqlarının xahiş edirik. Bu işdə Sizə müvəffəqiyyətlər arzulayırıq. Yorulmayasınız.

Bələdiyyə büdcələri: prioritetlər və hədəflər

1. Bələdiyyələrin maliyyə vəziyyətinin mövcud durumuna baxış

Azərbaycanda bələdiyyə institutunun yaradılması, qərar qəbulu prosesində bu qurumlara müstəqilliyin verilməsi regional sosial-iqtisadi inkişafda yerli özünüidarə orqanları üçün əlahiddə məsuliyyət və vəzifələr müəyyənləşdirib. Lakin bu il fəaliyyətə başlamalarının beş ili tamam olacaq bələdiyyələrin həmin vəzifələrin öhdəsindən gəlməsi üçün ən müxtəlif şərtlərin mövcudluğu tələb olunur. Bura kadr resurslarının cari vəziyyətindən, özəl sektorun və kommunikasiyaların inkişafından tutmuş konkret ərazinin təbii-iqlim və demoqrafik şəraitinədək çox müxtəlif amilləri aid etmək olar. Amma həmin şərtlərin sırasında ən başlıcası və vacibi bələdiyyələrin geniş maliyyə potensialına malik olmasının təmin edilməsidir. Belə demək mümkündür ki, maliyyə imkanları yerli

özünüidarə qurumlarının inkişafı üçün bazisdir, yerdə qalan şərtlərin hamısı isə törəmə amillərdir.

Bələdiyyə büdcələri heç də yerli özünüidarətmə orqanlarının konkret dövr üçün gəlir-çıxarını əks etdirən cansız rəqəmlər cədvəli və ya debet-kreditini bir-birini tamamlayan sadə mühasibat balansı deyil. Bu, konkret bələdiyyənin real məqsədlərini və onun qarşısında duran vəzifələri əks etdirən ciddi maliyyə sənədidir

Heç şübhəsiz, bələdiyyələrin maliyyə vəziyyətini qiymətləndirmək üçün istifadə oluna biləcək ən populyar indikator onların büdcələridir. Azərbaycanda bələdiyyə büdcələri vahid büdcə sisteminin mühüm tərkib hissəsi kimi həmin sistemin ilk həlqəsi hesab olunur. Bələdiyyə büdcələri heç də yerli özünüidarətmə orqanlarının konkret dövr üçün gəlir-çıxarını əks etdirən cansız rəqəmlər cədvəli və ya debet-kreditini bir-birini tamamlayan sadə mühasibat balansı deyil. Bu, konkret bələdiyyənin real məqsədlərini və onun qarşısında duran vəzifələri əks etdirən ciddi maliyyə sənədidir. Əgər belə olmasa idi, bütün bələdiyyələrin büdcələri bir-birini təkrarlayan standart sənədlər dəstindən savayı bir şey olmazdı. Məsələn, bir bələdiyyənin büdcəsində aparatın saxlanması, başqa birisində isə sosial yönümlü xərclərin üstünlük təşkil etməsi bunun əyani sübutudur.

Son zamanlar Azərbaycanda bələdiyyə büdcələrinin təhlili istiqamətində ardıcıl səylər müşahidə olunmaqdadır. Bununla əlaqədar mühüm bir amili nəzərdən qaçırmaq olmaz. Ola bilsin, hər hansı bələdiyyənin büdcəsinin mütləq rəqəmlə ifadə olunan məbləği kifayət qədər yüksək olsun. Mümkündür ki, həmin məbləğ hətta ölkə üzrə ən yüksək göstərici hesab edilsin. Amma bu fakt hələ heç də konkret bələdiyyənin geniş maliyyə potensialına malik olduğu barədə nəticə çıxarmağa imkan vermir. **Qiymətləndirmə bu cür olmalıdır:** yüksək gəlirlərin mövcudluğu şəraitində əgər bələdiyyənin maliyyə yükü onun səlahiyyət yükünü da-

şımağa imkan verirsə, deməli, həmin bələdiyyənin maliyyə imkanları qənaətbəxş hesab oluna bilər. Bələdiyyələrin maliyyə əsasları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunda da göstərilir ki, yerli büdcə bələdiyyənin səlahiyyətlərini həyata keçirmək üçün formalaşan və istifadə olunan vəsaitlərin məcmusudur. Hazırkı şəraitdə Azərbaycan bələdiyyələri ilə bağlı bu mövqeni bölüşməyin mümkün olub-olmadığının aydın mənzərəsini təsəvvür etmək üçün bələdiyyə büdcələrinin həm gəlir, həm də xərclərinin strukturu ilə bağlı apardığımız müqayisələrə diqqət yetirmək kifayətdir.

Əvvəlcə gəlirlərin strukturunu nəzərdən keçirək. 2003-ci ildə ölkə üzrə bütün bələdiyyələrin büdcə gəlirləri cəmi 55,5 milyard manat və ya təxminən 11,2 milyon dollar təşkil edib. Bu o deməkdir ki, orta hesabla hər bir bələdiyyənin illik gəliri 20,9 milyon manat, yaxud 4,23 min dollar olub. Bələdiyyə büdcələrinin adambaşına düşən gəlirləri ölkə üzrə orta hesabla cəmi 6,9 min manat və ya 1,4 dollar təşkil edib. Düzdür, bu göstərici ayrı-ayrı regionlarda fəaliyyət göstərən bələdiyyələr üzrə xeyli fərqlidir. Məsələn, adambaşına düşən orta gəlir göstəricisinin ən aşağı həddi paytaxtda və Sumqayıtda qeydə alınıb - uyğun olaraq cəmi 5,1 min manat və 5,9 min manat. Ən yüksək göstəricisi isə Qaxda - 21 min manat, Oğuzda - 15 min manat, Qusarda - 17 min manat olub. Yerdə qalan rayonlar üzrə sözügedən göstəricinin səviyyəsi 7-10 min manat intervalında dəyişib. Qeyd edək ki, əvvəlki illə müqayisədə 2003-cü ildə ölkə üzrə bələdiyyə büdcələrinin ümumi gəliri 13,5% azalıb.

Büdcə gəlirlərinin strukturu da regionlar üzrə kəskin fərqlənir. Bununla bağlı iki mühüm tendensiyanı xüsusilə qeyd etmək olar. Əvvəla, bələdiyyə büdcələrinin gəlirlərində vergi daxilolmaları o qədər yüksək paya malik deyil. Halbuki, həm "Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında", həm də "Yerli (bələdiyyə) vergilər və ödənişlər haqqında" qanunlarda da müəyyənləşdiyi kimi, yerli özünüidarə qurumlarının büdcələrinin gəlir mənbələrinin ünvanları içərisində müxtəlif tədiyə növləri say etibarını ilə daha çox paya malikdir. Əvvəlki illə müqayisədə 2003-cü ildə bələdiyyə büdcələrində vergi daxilolmalarının xüsusi çəkisi 9%-dək artaraq 49%-ə çatıb. Vergi gəlirlərinin strukturuna gəldikdə, torpaq vergisi 36,7% (2002-ci ildə 29,4%), əmlak vergisi 8,5% (6,6%), mədən ver-

gisi 0,4% (0,1%), digər ödənişlər 3% (2,4%) təşkil edib. Cəmi bir neçə bölgədə vergi yığımını qənaətbəxş saymaq olar. Məsələn, Balakən rayonu üzrə bələdiyyələrin büdcə gəlirlərində vergi daxilolmalarının xüsusi çəkisi 70%, Ağcabədidə 67,4%, Saatlıda 74%, Beyləqanda 68%, Zaqatalada isə 55% olub. Əksər bölgələr üzrə həmin göstərici orta hesabla 50% təşkil edib.

2003-cü ildə bələdiyyə büdcələrinin gəlirlərinin strukturu ilə bağlı qabarıq hiss olunan digər tendensiya bələdiyyələrin xüsusi gəlirlərinin kifayət qədər artması ilə bağlıdır. Belə ki, əgər əvvəlki ildə ölkə üzrə bələdiyyə büdcələrinin mədaxil hissəsinin orta hesabla 45%-i dövlət büdcəsindən ayrılan dotasiyalar hesabına formalaşsasa, 2003-cü ildə bələdiyyələrin dotasiyadan asılılıq əmsalı 8%-ə enib. Həmin göstərici, Gəncə, Mingəçevir və Sumqayıt şəhərləri üzrə təxminən 10-12% (2002-ci ildə 60%) təşkil edib. Bələdiyyə büdcələrinin dotasiyadan asılılığının bu cür yüksək olması müsbət hal sayıla bilməz. Çünki kənar mənbələrin bələdiyyələr üçün etibarlı və dayanıqlı maliyyə bazası olmadığını nəzərə alsaq, belə vəziyyət yerli özünüidarəetmə qurumlarını hər an maliyyə böhranı ilə üzləşdirə bilər. Özü də onu da diqqətdən qaçıрмаq olmaz ki, "Büdcə sistemi haqqında" Qanunda yerli özünüidarə qurumlarına dövlət büdcəsindən veriləcək dotasiyalar müdafiə olunan xərc maddələri sırasına aid edilməyib. Bu səbəbdən hökumət dövlət büdcəsində azacıq gərginlik hiss edən kimi həmin xərclərə sekvestr (xərclərin ixtisarı) tətbiq edir. Amma Azərbaycan bələdiyyələrinin xüsusi gəlir mənbələrinin kifayət qədər məhdud olduğu hazırkı şəraitdə dövlət büdcəsində nəzərdə tutulan vəsaitlərin kəsirlə verilməsinə də haqq qazandırmaq olmaz. Əvvəla, həmin vəsaitlərin məbləği o qədər də böyük deyil. Başqa tərəfdən isə dotasiyalara kifayət qədər yüksək faizlə sekvestr tətbiq olunur. Məsələn, əgər 2002-ci ilin büdcəsində bələdiyyələrə 53,4 milyard manat vəsait ayrılması nəzərdə tutulduğu halda, həmin xərc maddəsinin faktiki icrası 45% və ya 24 milyard manat olmuşdu. 2003-cü ildə isə bələdiyyələr nəzərdə tutulan 25 milyard manat müqabilində cəmi 5 milyard manat dotasiya ala bilib. Bundan əlavə, hökumət gözlənilmədən 2004-cü ilin dövlət büdcəsində bələdiyyələrə veriləcək dotasiyaların həcmi üzrə proqnoz göstəricisinin səviyyəsini 10 milyard manata en-

dirib. Göründüyü kimi, Azərbaycan bələdiyyələrinin nəinki xususi, hətta büdcədən ayrılan yardımlarla birgə məcmu gəlirləri kifayət qədər cüzi-dir. Təkcə bir fakta diqqət yetirmək kifayətdir ki, Azərbaycanda yerli özünüidarəetmə orqanlarının büdcə gəlirləri dövlət büdcəsinin cəmi 1%-ni təşkil etdiyi halda, qonşu Rusiyada həmin göstərici 25%-ə, eyni zamanda Şərqi Avropanın bir sıra postsosialist ölkələrində 20-25%-ə çatır.

Azərbaycanda yerli özünüidarəetmə orqanlarının büdcə gəlirləri dövlət büdcəsinin cəmi 1%-ni təşkil etdiyi halda, qonşu Rusiyada həmin göstərici 25%-ə, eyni zamanda Şərqi Avropanın bir sıra postsosialist ölkələrində 20-25%-ə çatır

2003-ci ildə ölkə üzrə **bələdiyyə büdcələrinin məxaric hissəsi** 57,3 milyard manat və ya adambaşına 7,2 min manat təşkil edib. Bələdiyyə büdcələrinin gəlirlərinin 40,0 faizi idarəetmə aparatının saxlanmasına, 3,3 faizi təhsil və səhiyyənin inkişafına, 12,4 faizi yol tikintisi və təmirinə, 2,9 faizi borca xidmətə, 2,9 faizi ətraf mühitin qorunmasına və s. xərclənib.

Bir çox bölgələrdə aparatın saxlanması xərclərinin ümumi büdcə xərclərində payı çox yüksək olub. Məsələn, həmin göstərici Yardımlı rayonu üzrə 81%, Mingəçevir şəhəri üzrə 71,3%, Zaqatala rayonu üzrə 55% təşkil edib. Yerdə qalan bölgələrin böyük əksəriyyətində həmin göstərici 30-50% intervalında dəyişir. Təbii ki, bu göstərici özündə bələdiyyələrin əhatə etdiyi ərazinin sosial-iqtisadi inkişafına hansı səviyyədə töhfə verməsini ehtiva edir.

Azərbaycanda bələdiyyə büdcələrinin təhlili, gəlir və xərclərin faktiki səviyyəsi də aydın göstərir ki, yerli özünüidarəetmə qurumları olduqca zəif maliyyə potensialına malikdir. Bələdiyyələrin hazırkı maliyyə imkanları ilə onların səlahiyyət yükü arasında kəskin disproporsiyanın olması aydın görünür və yerli özünüidarəetmə qurumlarının qanunvericiliklə üzərlərinə düşən səlahiyyətləri dolğun reallaşdırma bilməməsinin əsas

səbəbini də elə burda axtarmaq gərəkdir. Lakin maliyyə vəsaitlərinin məhdudluğu passivliyə haqq qazandıra bilməz. Hər bir bələdiyyə öz ərazisində göstərilməli olan sosial və ictimai xidmətlərin real dəyərini dəqiq müəyyən etməlidir. Bunun üçünsə hazırda istər dövlət büdcəsinin, istərsə də bələdiyyə büdcələrinin hazırlanması zamanı tətbiq olunan "əvvəlcə gəlirləri müəyyənləşdir, xərcləri isə ona uyğunlaşdır" praktikasından imtina etmək lazımdır. Ona görə də hər bir bələdiyyənin büdcə prioritetlərini müəyyənləşdirməsinə ciddi ehtiyac var. Həmin prioritet və hədəfləri seçərkən heç də Amerika kəşf etməyə lüzum yoxdur. Yerli özünüidarəetmə institutunun fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericilikdə bələdiyyələrin səlahiyyət dairəsi müəyyənləşib və büdcə vəsaitlərinin xərclənməsi üçün üstün istiqamətləri məhz elə bu çərçivədə axtarmaq kifayətdir. Özü də söhbət "məhdud maliyyə vəsaitləri şəraitində hansı istiqamətlər önə çəkilməlidir?" sualına cavab tapmaqdan gedir. Belə bir reallığı da nəzərdən qaçıрмаq olmaz ki, bələdiyyələr onlar üçün müəyyənləşdirilmiş səlahiyyətləri hansı vasitələrdən istifadə etməsindən asılı olmayaraq reallaşdırmağa məhkumdur. Çünki vətəndaşlara təqdim etmək üçün bələdiyyələrə elə xidmətlər müəyyənləşdirilib ki, dövlət onlardan imtina edib, özəl sektor isə gəlirsiz olduğundan bu işə girişmir.

2. Büdcə prioritetləri

"Bələdiyyələrin statusu haqqında" Qanunda yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin 3 mühüm istiqaməti göstərilir. **Birinci istiqamət** yerli iqtisadi inkişaf proqramlarının reallaşdırılmasıdır. Bu proqramlar iqtisadiyyatın ən müxtəlif sferalarını - aqrar, sənaye, nəqliyyat və s. sahələri əhatə edə bilər. Aydın məsələdir ki, iqtisadi inkişaf, xüsusilə sənaye və rabitə kimi sahələrin dirçəldilməsilə bağlı layihələr böyük vəsait tələb edir. Amma, məsələn, kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafı üçün müəyyən addımlar atmaq mümkündür. Özü də nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycanın regionlarının təxminən 95%-də iqtisadiyyatın əsasını aqrar sfera təşkil edir. Bu istiqamətdə ən mühüm tədbir bir neçə qonşu bələdiyyənin ortaq aqroservis təşkil etməsi ola bilər. Belə təşəbbüslər olarsa, onların həm Azərbaycanda kənd təsərrüfatının inkişafı ilə bağlı

genişmiqyaslı layihələr həyata keçirən Dünya Bankı, həm də ölkəmizə əvəzsiz kənd təsərrüfatı texnikası təqdim edən Yaponiya hökuməti tərəfindən dəstəklənəcəyi də real görünür. Bu cür servislər bölgədə texnika qıtlığını aradan qaldırmaqla yanaşı, bələdiyyə büdcələri üçün ciddi gəlir mənbəyinə də çevrilə bilər. Amma hətta əgər bu cür layihələri gerçəkləşdirmək də mümkünsüzdürsə, dövlət strukturlarından fərqli olaraq, yerli iqtisadi şəraiti və problemləri daha dəqiq qiymətləndirmək imkanına malik olan bələdiyyələr işgüzar təşəbbüslərlə çıxış etməli, hər il regional iqtisadi inkişafı ilə bağlı təkliflər hazırlayıb hökumətə təqdim etməlidir. Məsələn, Yoxsulluğun Azaldılması və İqtisadi İnkişaf üzrə Dövlət Proqramının hazırlanması zamanı bələdiyyələrin mövqeyi öyrənilməmişdir. Artıq sənəd təsdiqləndikdən sonra hökumət bunun vacibliyini başa düşərək müxtəlif regionlarda bələdiyyələrdən təkliflərin yığılması prosesinə start verdi. Bu fakt onu göstərir ki, bələdiyyələrin təşəbbüskarlığına ciddi ehtiyac var və qeyd olunduğu kimi bu qurumlar regional iqtisadi inkişaf problemlərini daha dəqiq qiymətləndirə bilərlər.

Bələdiyyələrin fəaliyyəti ilə bağlı **ikinci mühüm istiqamət** ekoloji layihələrin gerçəkləşdirilməsidir. Qanunda göstərilir ki, bu tədbirlər bələdiyyə ərazisində ekoloji tarazlığın qorunması məqsədilə torpağın hər cür çirklənmədən qorunması, məişət tullantılarının toplanması və emalı və s. kimi tədbirləri əhatə etməlidir. Şübhəsiz ki, həmin tədbirlər də ayırı-ayrı bələdiyyələrin maliyyə imkanları ilə uzlaşmayan bahalı layihələrin reallaşdırılmasını tələb edir. Amma hər kəsə məlumdur ki, son illər Azərbaycanın regionlarında ekoloji vəziyyətin ağırlaşmasının əsas səbəbi yaşıllıqların kütləvi qırılması ilə bağlı olub. Çünki hazırda yaşayış məntəqələrinin 80%-ə qədəri təbii yanacaq təmin olunmur. Digər yanacaq növlərindən istifadəyə isə böyük əksəriyyətin imkanı çatmır. Ona görə də qış aylarında nəinki meşə zolaqlarının, hətta həyətyanı sahələrdəki çoxillik bitkilərin kütləvi qırılmasının qarşısını almaq mümkün olmur. Həmin problemi aradan qaldırmaq üçün ötən il hökumət daş kömür idxalını tamamilə gömrük vergi və rüsumlarından azad etsə də, yerli sahibkarlardan bu addıma reaksiya gəlmədi. İşgüzar dairələri başa düşmək olar: hər halda görünür ki, onlar bu biznesdən böyük gəlir götürəcəklərinə əmin olmayıblar. Amma bu işin öhdəsindən bir neçə

bələdiyyə birləşməklə gələ bilər. Daş kömürün idxalını və vətəndaşlara satışını təşkil etmək üçün bələdiyyələr dövlət büdcəsindən qısamüddətli ssudalar da ala bilər.

Nəhayət, qanunvericilikdə yerli özünüidarəetmə qurumları üçün müəyyənləşdirilən **üçüncü mühüm fəaliyyət istiqaməti** yerli sosial müdafiə və sosial inkişaf sahəsində tədbirlərin görülməsidir. Azərbaycanda yoxsulluq səviyyəsinin kritik həddə olması da tələb edir ki, yaxın onillikdə bələdiyyələrin fəaliyyət prioritetləri içərisində məhz bu istiqamət önə çəkilsin. Yeri gəlmişkən, Avropa Şurasının Yerli və Regional Hakimiyyətlər Konqresinin 1998-ci ildə keçirilən 5-ci plenar iclasında qəbul olunan 72 sayılı Qətnamə və 52 sayılı Tövsiyə də məhz regionlarda sosial-iqtisadi inkişaf və məşğulluq sahəsində aktiv siyasətin həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. Sənəd regionlarda sosial həmrəyliyin bərqərar olması və yerlərdə məşğulluğun təmin olunması üçün bələdiyyələrə və digər yerli hakimiyyət strukturlarına konkret tövsiyələrdən ibarətdir. Məsələn, adıçəkilən sənəddə göstərilir ki, əhalinin məşğulluq imkanlarının genişləndirilməsi, hətta bölgədə əhalinin kasıblaşmasına səbəb olan bütün problemləri həll etməsə belə, bu istiqamət sosial siyasətin ana xəttini təşkil etməlidir. Azərbaycanın təmsil olunduğu bu mötəbər beynəlxalq qurumun mövqeyi budur ki, yerli özünüidarə qurumlarının sosial müdafiə sahəsində siyasəti əhalinin ən aztəminatlı təbəqələri - əlillər, uzunmüddətli işsizlər və fərdi sahibkarlıqla məşğul olmaq istəyənlər ilə bağlı təşəbbüslərin dəstəklənməsinə və gerçəkləşdirilməsinə yönəlməlidir.

Inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi də göstərir ki, sosial problemlərin həllində müvəffəqiyyət qazanılması dövlət idarəetmə orqanları ilə yanaşı bələdiyyə institutunun da səmərəli fəaliyyətindən, dövlət idarəetmə və bələdiyyə qurumlarının inteqrasiya olunmuş əməkdaşlığından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, bələdiyyələr istənilən dövlət və qeyri-dövlət strukturundan fərqli olaraq vətəndaşların sosial vəziyyətini quru statistik rəqəmlərdən seyr etmir, onlar on minlərlə ailənin timsalında real durumun canlı şahidləridirlər. **Sosial problemlərin həllində bələdiyyələrin iştirak formalarına gəldikdə**, burada əsasən bələdiyyə ərazisində yaşayan vətəndaşların sosial müdafiə-

sində, əhalinin məşğulluq imkanlarının genişləndirilməsində, təhsil və sağlamlıq problemlərinin həllində bələdiyyələrin rolunu xüsusilə qeyd etmək olar.

Məlumdur ki, yerli özünüidarəetmə institutunun yaradılmasında başlıca məqsəd sosial-iqtisadi sistemdə əks-mərkəzləşdirilməyə nail olmaqdır və ona görə də yeni iqtisadi münasibətlərin bərqərar olduğu bir şəraitdə bələdiyyələrin sosial müdafiə sahəsində dövlət inhisarçılığına alternativ sektor kimi meydana çıxması da qaçılmazdır. Burada söhbət ilk növbədə, aztəminatlı vətəndaşlara sosial kömək göstərilməsi sahəsində maliyyə və inzibati məsuliyyətin, baza sosial xidmətlərin təqdim olunması ilə bağlı səlahiyyətlərin əks-mərkəzləşdirilməsi prosesinin sürətləndirilməsindən gedir. Hələlik, bələdiyyələrin sosial müdafiə sahəsində əhəmiyyətli rol oynaya bilməsindən danışmaq bir qədər tezdir. Amma o da sirr deyil ki, bu gün yerli özünüidarə qurumları sosial xidmətlərin təqdim olunma spektrini, sosial müdafiədə iştirak imkanlarını artırmaq istəsələr belə, onların böyük əksəriyyətinin bu sahədə təcrübə və bilgiləri də yetərli deyil. Ona görə də indilikdə başlıca vəzifə həmin qurumların görə biləcəyi sosial müdafiə tədbirlərinin müəyyənləşdirilməsidir. Təbii ki, **"məhdud maliyyə vəsaitləri şəraitində sosial müdafiənin hansı elementləri prioritet kimi önə çəkilməlidir?"** sualına dəqiq cavab vermək hər bir bələdiyyə üçün maraqlı görünər. Bələdiyyələrin sosial müdafiə tədbirləri ilk növbədə, kimsəsizləri, tənha qocaları, hər iki valideynin himayəsindən mərhum olmuş uşaqları və körpə uşağı olan dul qadınları əhatə etməlidir. Sosial müdafiənin konkret elementlərinə gəldikdə, bu, bələdiyyələrin imkanından asılı olaraq ən kasıb ailələrə "yoxsulluq müavinəti"nin verilməsi, aztəminatlı ailələrin uşaqlarının dərs ləvazimatları ilə təchiz olunması, yoxsul ailələr üçün "kommunal subsidiya"nın təqdim olunması, sanatoriya-kurort müalicəsinə xüsusi ehtiyacı olan xəstələrə ildə bir dəfə bələdiyyə büdcəsi hesabına göndərişlərin alınması, himayəsiz və xəstə qocalara evdə xidmətin təşkili, işləməyən, lakin özündən asılı olmayan səbəblər üzünüdən dövlət məşğulluq xidməti orqanlarından işsizlik müavinəti ala bilməyən vətəndaşlara işsizlik müavinətinin verilməsi, yoxsul ailələrdəki tələbələr üçün aylıq təqaüdlərin verilməsi, həmçinin ödənişli təhsil müəssisələ-

rində oxuyan tələbələr üçün təhsil haqlarının müəyyən hissəsinin kompensasiya olunması, əgər bələdiyyə ərazisində talassemiyalı xəstə varsa, onun üçün ildə bir dəfə qanvermə kampaniyasının təşkili və s. kimi geniş çeşidli tədbirləri əhatə edə bilər.

Əhalinin məşğulluq imkanlarının genişləndirilməsində bələdiyyələrin rolu ilə bağlı məsələlər xüsusilə diqqətdə saxlanılmadır. Bununla bağlı bələdiyyələr aşağıdakı istiqamətlərdə addımlar ata bilər:

- Bələdiyyə ərazisində özəl sektorun inkişafının stimullaşdırılması;
- Bələdiyyə müəssisələrinin yaradılması;
- Fərdi sahibkarlıqla məşğul olmaq istəyənlərə maliyyə və texniki yardım göstərilməsi;
- Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun və ya müxtəlif imkanlı müəssisələrin vəsaiti hesabına ictimai işlərin təşkili.
- Bələdiyyə ərazisində açılması mümkün olan potensial iş yerlərinin sayının və onların sahəvi strukturunun hazırlanması və müvafiq strukturlara təqdim olunması.

Bütün bu tədbirlərin reallaşdırılması ilk növbədə, bələdiyyə büdcələrinin effektiv planlaşdırılmasını və proqnozlaşdırılmasını tələb edir. Bunun üçünsə hər bir büdcənin arxasında ciddi təhlilə söykənən sosial proqramlar dayanmalıdır. Məsələn, aztəminatlı vətəndaşlara sosial kömək göstərilməsi üçün bələdiyyə ərazisindəki "həssas qrupları"nın sayını, onların ehtiyaclılıq səviyyəsini dəqiq müəyyən etmək tələb olunur. Bu informasiyalar toplandıqdan sonra bələdiyyə özü üçün "İllik sosial yardım siyahısı və həmin yardımların strukturu" adlı sənəd işləyə bilər. Yaxud bələdiyyə yeganə orqandır ki, öz ərazisində əmək bazarının monitorinqini obyektiv aparmaqla işsizliyin və məşğulluğun real səviyyəsini, təsadüfi gəlirlər hesabına yaşayanların və obyektiv səbəblər üzündən iş tapa bilməyənlərin gerçək sayını müəyyən edə bilər. Bütün bunlar ünvanlı sosial siyasətin həyata keçirilməsi, bələdiyyə vəsaitlərinin səmərəli xərclənməsi üçün gərəkli olan informasiyalardır. Məsələn, Rusiyada aparılan tədqiqatlar nəticəsində məlum olub ki, aztəminatlı vətəndaşların ehtiyaclılıq səviyyəsini dəqiq müəyyənləşdirilməməsi, yeni ünvanlı sosial siyasətin olmaması səbəbindən dövlət və bələdiyyə

büdcələrindən bu təbəqə üçün ayrılan vəsaitlərin heç 20 faizi də ən yoxsul vətəndaşlara çatmır.

Yekun olaraq bütün bələdiyyələrin olduqca vacib bir məqamı nəzərdən qaçırmaması tövsiyə olunur. Bələdiyyə ərazisində yaşayan hər bir vətəndaş seçici və vergi ödəyicisi olmaqla yanaşı, həm də bələdiyyə qurumlarının təqdim etdiyi xidmətlərin istehlakçısıdır. Əgər vətəndaşların əksəriyyəti fəal seçici və nümunəvi vergi ödəyicisidirsə, bunun müqabilində bələdiyyələr də öz növbəsində, hansı yolla olursa-olsun, onlara layiqli və keyfiyyətli xidmət göstərməyə borcludur.

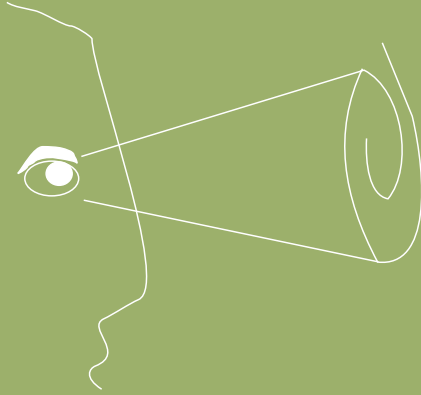
2002-2003-cü il üzrə bələdiyyə büdcələrinin faktiki vəziyyəti

Ərazi	Bələdiyyələrin sayı	Büdcə gəlirləri (mlrd. manatla)		Büdcə xərcləri (mlrd. manatla)	orta hesabla 1 bələdiyyənin illik gəliri (mln. manatla)			
		2002	2003		2002	2003	2002	2003
Ölkə üzrə, cəmi	2623	64100	55472,1	63497	57241,9	24,4	21,2	
Bakı	48	10400	11089,2	9800	11570	216,7	231,0	
Naxçıvan	177	2300	1149,4	2088	1223,4	13,0	6,5	
Əli-Bayramlı	2	246	174,8	377	98,3	123,0	87,4	
Gəncə	3	1200	520,4	1084	255,4	400,0	173,5	
Mingəçevir	1	400	326,7	455	330	400,0	326,7	
Sumqayıt	3	1600	1496,7	1551	1484	533,3	498,9	
Abşeron	15	1260	1487,9	1216	1336	84,0	99,2	
Ağcabədi	46	1340	1140,9	1330	1146,9	29,1	24,8	
Ağdaş	52	942	934,2	1027	913,3	18,1	18,0	
Ağstafa	23	667	649,2	625	153,3	29,0	28,2	
Ağsu	58	786	930,6	1229	1442,4	13,6	16,0	
Astara	49	717	428,4	613	458	14,6	8,7	
Balakan	24	1171	1156,2	1220	1172,5	48,8	48,2	
Beyləqan	40	1030	1052,7	1021	1079,1	25,8	26,3	
Bərde	110	1718	1054,7	1706	1062,7	15,6	9,6	

Biləsuvar	26	972	877,2	948	890	37,4	33,7
Cəlilabad	119	1734	1185,5	1711	1161,3	14,6	10,0
Daşkəsen	32	289	95,3	203	90,1	9,0	3,0
Devəçi	33	526	398,9	514	432,7	15,9	12,1
Gədəbəy	43	468	303,2	390	260,6	10,9	7,1
Goranboy	55	992	852,4	1013	870,2	18,0	15,5
Göyçay	40	882	723,9	912	751,4	22,1	18,1
Hacıqabul	23	468	316,7	466	324,9	20,3	13,8
Xaçmaz	61	2790	2990,5	2770	3017,5	45,7	49,0
Xanlar	30	408	360,4	398	349,3	13,6	12,0
Xızı	12	185	193,9	182	195,6	15,4	16,2
İmişli	49	965	739,9	949	736,2	19,7	15,1
İsmayıllı	67	1007	735,8	1009	754	15,0	11,0
Kürdəmir	61	921	693,7	950	697,4	15,1	11,4
Qax	53	1034	1113,1	971	1218,9	19,5	21,0
Qazax	22	867	847,6	833	828,8	39,4	38,5
Qəbələ	55	1057	1159,2	1057	1148,2	19,2	21,1
Qobustan	26	338	252,1	339	252,1	13,0	9,7
Quba	67	1412	1549,5	1417	1563,1	21,1	23,1
Qusar	68	1407	1412,8	1382	1397,5	20,7	20,8

Belədiyyə büdcəsini necə təhlil etməli

Lerik	26	638	172,2	339	164,8	24,5	6,6
Lənkeran	67	1447	1132	1417	1295,9	21,6	16,9
Masallı	106	1402	825,9	1340	895,6	13,2	7,8
Neftçala	27	629	552,6	619	548,2	23,3	20,5
Oğuz	31	816	564,5	848	572,8	26,3	18,2
Saatlı	42	763	587,3	769	581,6	18,2	14,0
Sabirabad	74	1429	1144,6	1423	1143,5	19,3	15,5
Salyan	45	1097	985	1074	1002,1	24,4	21,9
Samux	35	586	521,6	593	521	16,7	14,9
Siyəzən	14	186	169	223	170,8	13,3	12,1
Şamaxı	50	814	568,9	745	579,5	16,3	11,4
Şeki	66	2168	1792	2376	2126,7	32,8	27,2
Şəmkir	57	1596	1155	1534	1184,1	28,0	20,3
Tərər	43	613	407,5	607	399,9	14,3	9,5
Tovuz	63	1167	912,9	1168	834,8	18,5	14,5
Ucar	29	602	530,8	541	531,6	20,8	18,3
Yardımlı	62	501	124,2	505	124,6	8,1	2,0
Yevlax	32	782	613,4	785	602,3	24,4	19,2
Zaqatala	31	1590	1563	1565	1525,2	51,3	50,4
Zərdab	41	675	520,8	719	521,7	16,5	12,7

Bələdiyyədə büdcə prosesi

1. Bələdiyyə büdcəsi nədir?

Büdcə dövlətin, yerli özünüidare orqanlarının, ayrı-ayrı müəssisə və təşkilatların, hətta ayrıca ailənin və ya fərdin müəyyən dövr (məsələn, bir ay, bir il və s.) üçün gəlir və xərclərini əks etdirir. Deməli, bütün hallarda büdcənin iki tərəfi olur: gəlirlər (və ya mədaxil) və xərclər (və ya məxaric).

Büdcə

Büdcə - ingilis mənşəli söz ("budget") olub "çanta", "torba" mənasını verir. Lakin, bu söz maliyyə kateqoriyası kimi leksikona daxil olub və məna etibarilə "xəzinə" sözü-nə yaxındır.

Gəlirlər hissəsində müəyyən dövr ərzində büdcəyə bütün mənbələr üzrə daxilolmalar, xərclər hissəsində isə həmin dövr ərzində bütün istiqamətlər üzrə xərclər (məsrəflər) əks olunur.

Dövlət büdcəsi - dövlətin, bələdiyyə büdcəsi isə bələdiyyənin baş maliyyə planıdır. Dövlət büdcəsinin məqsədi ölkənin iqtisadi, sosial və digər strateji proqramlarının və problemlərinin həlli, dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada maliyyə vəsaitinin toplanmasını və istifadəsini təmin etməkdir. Dövlət büdcəsi həm də ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf proseslərini tənzimləmək üçün hökumətin əlində olan ən təsirli alətdir.

Bələdiyyə büdcəsi (buna həm də yerli büdcə deyirlər) - bələdiyyə statusuna uyğun olaraq özünüidarəetmə prinsiplərini reallaşdırmaq, bələdiyyələrin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunları ilə müəyyən edilmiş səlahiyyətlərini həyata keçirmək üçün formalaşdırılan və istifadə olunan maliyyə vəsaitidir. Başqa sözlə, bələdiyyə büdcəsi ayrıca bələdiyyə qurumunun mərkəzləşdirilmiş maliyyə resursları fondudur. Həmin vəsaitlə bələdiyyələr yerli özünüidarəetmənin təmin edilməsi predmetinə aid olan vəzifə və funksiyalarını həyata keçirirlər.

Bələdiyyə büdcəsinin vəsaiti ictimai xarakter daşıyır. Ona görə ki:

əvvəla, həmin vəsait əhalinin, yeni bələdiyyə ərazisində yaşayan və işləyən şəxslərin ödədiyi vergilər hesabına, habelə müəssisə və təşkilatların vergilərindən və digər ödəmələrdən formalaşır;

digər tərəfdən isə həmin vəsaitlər bələdiyyə ərazisində yaşayanların hamısı üçün əhəmiyyətli olan ümumi (yeni ictimai) işlərin yerinə yetirilməsinə yönəldilməlidir.

Başqa sözlə, vətəndaşlar gəlirlərinin bir hissəsini bələdiyyə büdcəsinə ödəməklə bələdiyyə əhalisinin ümumi problemlərinin həllində iştirak edirlər.

Bələdiyyə büdcəsi ölkənin büdcə sisteminin tərkib hissəsidir, lakin dövlət büdcəsinin tərkibinə daxil deyil, müstəqildir. Onun müstəqilliyi

özünün xüsusi mədaxil mənbələrinin olması və bələdiyyənin yerli büdcə vəsaitlərinə sərəncam vermək sahəsində müstəsna hüququ ilə təmin edilir. Yerli büdcələrin formalaşdırılmasını, istifadə istiqamətlərini, tərtibini, təsdiqini və icrasını bələdiyyələr müstəqil həyata keçirirlər.

2. Büdcə prosesi nədir?

Büdcənin gəlirlərinin formalaşması və istifadəsi kifayət qədər mürəkkəb, uzunmüddətli və davamlı bir prosesdir. Hər şeydən əvvəl büdcənin layihəsi tərtib olunur, yəni onun gəlir və xərcləri dəqiqləşdirilir. Bu zaman büdcənin tutulduğu dövr (bu, adətən 1 təqvim ili olur) üçün büdcənin gəlir mənbələri, həmin mənbələr üzrə gözlənilən gəlirlərin məbləği, onların yığılması (büdcəyə daxil olması) qrafiki, büdcə vəsaitinin xərclənməsi istiqamətləri və məbləğləri, xərclərin aylar və rüblər üzrə maliyyələşdirilməsi ardıcılığı, maliyyələşdirmənin qrafiki və bir çox başqa məsələlər müəyyən edilir. Bu iş geniş dairədə insanlar (bələdiyyə qulluqçularından tutmuş bələdiyyə ərazisində yaşayan ayrı-ayrı vətəndaşlara qədər) və təşkilatlar cəlb olunur. Sonra tərtib olunmuş büdcə layihəsi müvafiq səlahiyyətlərə malik şəxslərin iclasında, yaxud ümumi yığıncaqda və ya başqa kütləvi tədbirlərdə müzakirə edilir və təsdiq olunur. Bütün bu işlər büdcənin aid olduğu il (dövr) başlayana qədər, başqa sözlə, növbəti il yanvarın 1-dək başa çatmalıdır. Yanvarın 1-dən büdcənin həm gəlirlər, həm də xərclər üzrə icrasına başlanılır və bütün ilboyu davam edir. Bu zaman gəlirlərin büdcəyə nəzərdə tutulduğu kimi daxil olması və büdcədə planlaşdırılan istiqamətlərə müəyyən edilmiş qaydada və ardıcılıqla xərclənməsi təmin edilir. İlin qurtarması ilə büdcənin icrası başa çatır. Bundan sonra büdcənin icrası (həm gəlirlər, həm də xərclər üzrə) vəziyyəti barədə hesabat hazırlanır. Həmin hesabat müvafiq səlahiyyətlərə malik toplantıda (yığıncaqda) təsdiq olunur. Büdcə layihəsinin tərtibinə başlanılmasından tutmuş onun icrası barədə hesabatın təsdiqinə qədər davam edən bütün bu işlər büdcə prosesini xarakterizə edir.

Büdcə prosesini

Büdcə prosesi - mərkəzi (dövlət) və yerli büdcələrin tərtibi, baxılması, təsdiqi və icrası üzrə hakimiyyət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının qanunvericiliklə rəqlamentləşdirilmiş fəaliyyətidir. Onun məzmunu ölkənin dövlət və büdcə quruluşu, habelə müvafiq orqanların və hüquqi şəxslərin büdcə hüquqları ilə müəyyən edilir.

Büdcə səviyyəsindən asılı olmayaraq bütün pillələrdə (deməli, həm də bələdiyyələrdə) büdcə prosesi büdcə fəaliyyətinin 4 mərhələsini əhatə edir:

- büdcə layihəsinin tərtibi (hazırlanması);
- büdcəyə baxılması və təsdiq edilməsi;
- büdcənin icrası;
- büdcənin icrası barədə hesabatın hazırlanması və təsdiq edilməsi.

Büdcə prosesi büdcə layihəsinin tərtibinə başlanılmasından onun icrası barədə hesabatın təsdiq olunmasına qədər keçən uzun dövrü əhatə edir. Həmin zaman kəsiyini büdcə prosesi müddəti də adlandırırırlar. Büdcə səviyyəsindən (dövlət, yoxsa bələdiyyə), habelə miqyasından (məsələn, şəhər və ya kənd bələdiyyəsi) asılı olaraq büdcə prosesinin müddəti (uzunluğu) fərqli ola bilər. Məsələn, mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq, Azərbaycanda növbəti ilin dövlət büdcəsi prosesinə cari ilin yanvarın üçüncü ongünlüyündə dövlət başçısının göstərişi ilə start verilir, fevral ayından isə büdcə layihəsinin tərtibi prosesinə başlanılır, büdcənin icrası haqqında hesabat isə büdcə ili başa çatdıqdan sonrakı ilin mayında Milli Məclis tərəfindən təsdiq olunur - beləliklə, büdcə prosesi 28 aylıq müddəti əhatə edir. Bələdiyyə büdcələri üzrə belə müddət bundan fərqli (məsələn, bir qədər qısa) də ola bilər.

Büdcə prosesi uzun müddəti əhatə etdiyindən onun mərhələlərinin zaman bölgüsü həyata keçirilir, yəni hər bir mərhələnin başlanma və qurtarma tarixi, habelə mərhələ daxilində yerinə yetiriləsi işlərin zaman

çərçivələri müəyyən edilir. Büdcə prosesinin zaman üzrə belə bölgüsü **büdcə təqvimi** adlanır. Məsələn, qanunvericiliyə uyğun olaraq Azərbaycanada **dövlət büdcəsi üzrə büdcə təqvimini** aşağıdakı kimi göstərmək olar:

Büdcə prosesi	Müddət
Növbəti ilin büdcə prosesinə başlanılması	yanvar ayının üçüncü ongünlüyü ərzində
Dövlət büdcəsi layihəsinin tərtibinə başlanılması	növbəti büdcə ilinə 11 ay qalmış
Dövlət büdcəsinin, icmal büdcənin və investisiya proqramının ilkin layihəsinin Nazirlər Kabinetinə təqdimatı	aprel ayının 15-dək
Dövlət büdcəsi və icmal büdcənin layihəsi və sonrakı üç il üçün icmal büdcə göstəricilərinin tərtibi	may ayının 1-dək
Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin icrasını təmin edən və büdcədən maliyyələşən orqanlarla büdcə layihələri üzrə müzakirələrin aparılması	iyul-avqust aylarında
Büdcə layihəsi və sonrakı üç il üçün icmal büdcənin son göstəricilərinin Nazirlər Kabinetinə təqdimatı	sentyabr ayının 10-dək
Büdcə layihəsi və sonrakı üç il üçün icmal büdcənin göstəricilərinin ölkə prezidentinə təqdim edilməsi	sentyabr ayının 25-dək
Növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsi haqqında qanun layihəsinin ona əlavə edilmiş digər sənədlərlə birlikdə Milli Məclisin müzakirəsinə və təsdiqinə təqdimatı	oktyabr ayının 15-dən gec olmayaraq
Növbəti il üzrə dövlət büdcəsinin layihəsinin Milli Məclisdə təsdiqi	dekabr ayının 20-dən gec olmayaraq
Büdcənin icrası	yanvarın 1-dən dekabrın 31-dək
Büdcənin icrası barədə aylıq hesabatın hazırlanması və müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarına təqdim edilməsi	hesabat ayından sonrakı ayın 25-dək
Büdcənin icrası barədə rüblük hesabatın hazırlanması və Milli Məclisə, habelə müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarına təqdim edilməsi	növbəti rübün birinci ayının sonunadək
Dövlət büdcəsinin icrası barədə illik hesabatın və müvafiq qanun layihəsinin Milli Məclisə təqdim edilməsi	növbəti ilin may ayının 15-dən gec olmayaraq

3. Bələdiyyədə büdcə prosesinin normativ-hüquqi bazası

Bələdiyyədə büdcə prosesi Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq həyata keçirilir. Bu zaman Konstitusiyaya başda olmaqla ölkənin qüvvədə olan bütün qanunları əsas götürülür. Bununla belə, bələdiyyədə büdcə prosesini birbaşa tənzimləyən hüquqi-normativ aktlara aşağıdakılar aiddir:

- Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi;
- Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi;
- Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsi;
- **Büdcə sistemi haqqında** Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2 iyul 2002-ci il, № 358 - IIQ (13 may 2003-cü ildə qanuna əlavə və dəyişikliklər edilib);
- **Bələdiyyələrin statusu haqqında** Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2 iyul 1999-cu il, №698-İQ (2001-ci il 12 oktyabr, 2002-ci il 23 aprel və 3 dekabr tarixlərində Qanuna əlavə və dəyişikliklər edilib). "Bələdiyyələrin statusu haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası prezidentinin Fərmanı, 27 iyul 1999-cü il, №162;
- **Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında** Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 7 dekabr 1999-cu il, № 772-İQ (2002-ci il aprelin 23-də Qanuna əlavə və dəyişikliklər edilib). "Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası prezidentinin Fərmanı, 24 dekabr 1999-cu il, №233;
- **Yerli (bələdiyyə) vergilər və ödənişlər haqqında** Azərbaycan Respublikasının Qanunu - 27 dekabr 2001-ci il, №244-IIQ. "Yerli (bələdiyyə) vergilər və ödənişlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası prezidentinin Fərmanı, 4 aprel 2002-ci il;
- **"Bələdiyyələrin vergi xidməti orqanı haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə"** Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 17 iyun 2003-cü il, №478-İİQ; "Bələdiyyələrin vergi xidməti orqanı haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə" Azərbaycan

Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası prezidentinin Fərmanı, 23 oktyabr 2003-cü il, №938;

- **"Bələdiyyələrin daimi və başqa komissiyaları haqqında" Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu**, 14 aprel 2000-ci il, № 859-İQ. "Bələdiyyələrin daimi və başqa komissiyaları haqqında" Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası prezidentinin Fərmanı, 21 oktyabr 2000-ci il, № 547;
- **Bələdiyyə mülkiyyətinə əmlakın verilməsi haqqında** Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 7 dekabr 1999-cu il, №770-İQ (12 oktyabr 2001-ci ildə Qanuna əlavə və dəyişikliklər edilib). "Bələdiyyə mülkiyyətinə əmlakın verilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası prezidentinin Fərmanı - 15 yanvar 2000-ci il, № 253;
- **Bələdiyyələrin əraziləri və torpaqları haqqında** Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 7 dekabr 1999-cu il, №771-İQ (2001-ci il 5 oktyabr və 2002-ci il 14 may tarixlərində Qanuna əlavə və dəyişikliklər edilib). "Bələdiyyələrin əraziləri və torpaqları haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası prezidentinin Fərmanı, 24 dekabr 1999-cu il, №237;
- **Torpaq icarəsi haqqında** Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1 dekabr 1998-ci il, №587-İQ;
- **Torpaq bazarı haqqında** Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 7 may 1999-cu il, №665-İQ;
- **Bələdiyyə torpaqlarının idarə edilməsi haqqında** Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 29 iyun 2001-ci il. "Bələdiyyə torpaqlarının idarə edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası prezidentinin Fərmanı, 9 avqust 2001-ci il;
- **Bələdiyyələrin su təsərrüfatı haqqında** Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 29 iyun 2001-ci il. "Bələdiyyələrin su təsərrüfatı haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi

barədə Azərbaycan Respublikası prezidentinin Fərmanı, 9 avqust 2001-ci il;

- **"Bələdiyyə torpaqlarının ayrılmasına dair sənədlərin hazırlanması və razılaşdırılması qaydaları haqqında" Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə** Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 15 mart 2002-ci il. "Bələdiyyə torpaqlarının ayrılmasına dair sənədlərin hazırlanması və razılaşdırılması qaydaları haqqında" Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası prezidentinin Fərmanı, 6 may 2002-ci il;
- **Yerli rəy sorğusu haqqında** Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 30 noyabr 1999-cu il, №764-İQ. "Yerli rəy sorğusu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası prezidentinin Fərmanı, 24 dekabr 1999-cu il, №234;
- **Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarət haqqında** Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 13 may 2003-cü il;
- **Bələdiyyə sifarişlərinin verilməsi qaydalarının təsdiq edilməsi barədə** Azərbaycan Respublikası prezidentinin Fərmanı, 4 iyul 2001-ci il.
- **Binalar üzrə əmlak vergisinin hesablanması Qaydalarının təsdiq edilməsi barədə** Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, 23 fevral 2001-ci il, № 46;
- **Fiziki şəxslərin mülkiyyətində olan binaların inventar dəyərinin hesablanması Qaydalarının təsdiq edilməsi haqqında** Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, 28 iyun 1999-cu il, № 110;
- **Kadastr qiymət rayonları və ora daxil olan inzibati rayonlar üzrə kənd təsərrüfatı torpaqlarının təyinatı, coğrafi yerləşməsi və keyfiyyəti nəzərə alınmaqla şərti balların müəyyənləşdirilməsi haqqında** Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, 29 dekabr 2000-ci il, №230;
- **Dövlət və bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların icarə haqqının aşağı həddinin müəyyən edilməsi barədə** Azərbaycan

Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, 21 oktyabr 2000-ci il, № 226;

- **Bələdiyyələrin mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatların maliyyə və təsərrüfat fəaliyyəti göstəricilərinin qeydiyyatata alınması haqqında Qaydaların təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, 12 yanvar 2000-ci il, № 3.**
- **"Azərbaycan Respublikası Dövlət büdcəsi təsnifatının Tərkibi"** Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin 05 avqust 1996-cı il tarixli İ-54 №-li əmri ilə təsdiq edilmiş, sonradan 17 sentyabr 1997-ci il tarixli İ-66 №-li və 03 avqust 1998-ci il tarixli İ-63 №-li əmrlərlə müəyyən dəyişikliklər edilmişdir.

4. Bələdiyyədə büdcə prosesinin ümumi əsasları

Büdcə sistemi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən, yerli büdcələr Azərbaycan Respublikasının büdcə sisteminin tərkib hissəsidir. Büdcə sisteminə daxil olan büdcələr (Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi, Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsi və yerli büdcələr) vahid prinsiplər əsasında fəaliyyət göstərir və müstəqildirlər.

Büdcə sisteminin vahidliyi

- vahid büdcə təsnifatı
- eyni büdcə sənədləri və formalarından istifadə olunması
- büdcələrin icrasına dair müntəzəm hesabatın hazırlanması və təqdim edilməsi
- icmal büdcə hesabatının hazırlanması və təqdim edilməsi

yolu ilə təmin edilir.

Qanunda göstərilir ki, ölkəmizdə vahid büdcə təsnifatı tətbiq olunur. Büdcə təsnifatı büdcə gəlirlərinin təsnifatından, büdcə xərclərinin funksional, iqtisadi, təşkilati və sair prinsiplər əsasında tərtib olunmuş təsnifatından ibarətdir. Büdcə təsnifatının tərkibi qanunvericiliklə müəyyən edilir.

Yerli büdcələrin tərtibi, təsdiqi, icrası və icrasına nəzarətin ümumi prinsipləri “Büdcə sistemi haqqında” Qanunun dördüncü fəslində müəyyən edilib.

Həmin qanuna əsasən, yerli büdcə bələdiyyə statusuna uyğun olaraq özünüidarəetmə prinsiplərini reallaşdırmaq, bələdiyyələrin ölkə Konstitusiyası və qanunları ilə müəyyənləşdirilmiş səlahiyyətlərini həyata keçirmək üçün formalaşan və istifadə olunan maliyyə vəsaitidir. Yerli büdcənin tərtibi və icrası büdcə sisteminin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş ümumi prinsipləri əsasında və Azərbaycan Respublikasında tətbiq olunan büdcə təsnifatına uyğun olaraq həyata keçirilir.

Bələdiyyə büdcəsi müstəqil fəaliyyət göstərir. **Yerli büdcənin müstəqilliyi** aşağıdakılarla təmin edilir:

- yerli büdcə xüsusi mədaxil mənbələrinə malikdir;
- bələdiyyə yerli büdcə vəsaitinə sərəncam verməkdə müstəsna hüquqa malikdir;
- bələdiyyə yerli büdcənin tərtibini, təsdiqini və icrasını müstəqil həyata keçirir;
- bələdiyyə maliyyə ilinin sonuna yerli büdcədə əmələ gəlmiş sərbəst maliyyə qalıqlarına müstəqil sərəncam verir;
- bələdiyyənin müraciəti və qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının bələdiyyənin büdcə fəaliyyətinə müdaxiləsinə yol verilmir;
- qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla dövlət bələdiyyənin xərc öhdəliyinə görə məsuliyyət daşımır.

Bələdiyyə büdcələrinin müstəqilliyinə baxmayaraq, zəruri hallarda (belə hallar qanunvericilikdə nəzərdə tutulur) dövlət onlara maliyyə yardımı göstərir. Yerli büdcələrə dövlətin maliyyə dəstəyi aşağıdakı yollarla həyata keçirilir:

- investisiya mühitini yaxşılaşdırmaq və səmərəli iqtisadi siyasəti həyata keçirmək vasitəsilə istehsal və xidmət sahələrinin inkişafına şərait yaratmaqla;

- yerli sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarını yerli büdcələrin vəsaiti hesabına maliyyələşdirmək mümkün olmadıqda, dövlət büdcəsindən dotasiya və subvensiya ayrılmaqla;
- əgər qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanları bələdiyyələrə əlavə səlahiyyətlər həvalə edərlərsə, onda həmin səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi üçün onları zəruri maliyyə vəsaiti ilə təmin etməklə;
- icra hakimiyyəti orqanlarının qəbul etdikləri qərarlar nəticəsində yerli büdcələrin gəlirlərinin azalması və ya xərclərinin artması baş verdikdə, uyğun azalma və ya artma məbləğləri bu qərarları qəbul edən orqanlar tərəfindən kompensasiya olunmaqla.

Yerli büdcə prosesində müddətlər. Ölkə qanunvericiliyində yerli büdcə prosesi tamamilə reqlamentləşdirilməyib. Yuxarıda göstərilən ümumi prinsiplərdən əlavə, qanunvericilikdə yerli büdcə prosesi ilə əlaqədar aşağıdakı normalar müəyyən edilib:

- dövlət büdcəsindən dotasiya almaq nəzərdə tutulduqda yerli büdcənin layihəsi qanunvericilikdə müəyyən edilən sənədlər və məlumatla birlikdə may ayının 1-dək müvafiq icra hakimiyyəti orqanına təqdim olunur;
- növbəti büdcə ili üzrə yerli büdcənin layihəsi bələdiyyənin qərarı ilə cari ilin dekabr ayının 25-dən gec olmayaraq təsdiq edilir.

Yerli büdcə prosesi ilə əlaqədar yerdə qalan bütün məsələləri (yəni, büdcənin tərtibinə başlanılması, layihənin müzakirəsi qaydaları və müddəti, təsdiq edilməsi proseduru, büdcənin icra vəziyyəti barədə hesabatlılıq və s.) büdcə prosesinin ölkə qanunvericiliyində müəyyən olunmuş ümumi prinsiplərinə müvafiq qaydada bələdiyyələr müstəqil işləyib hazırlayırlar. Bunun üçün yerli özünüidareətmənin nümayəndəli orqanları olan bələdiyyələr ölkə qanunvericiliyini və öz nizamnamələrini əsas götürməklə bələdiyyə qurumunda büdcə prosesi haqqında əsasnaməni işləyib hazırlayırlar. Həmin əsasnamədə yerli büdcə prosesinin mərhələlər üzrə başlanma və başa çatma müddətləri, hər mərhələdə həyata keçiriləsi fəaliyyətlərin və işlərin səciyyəsi, büdcə layihəsinin tərtibi, müzakirəsi, təsdiqi və icrası qaydaları, hesabatlılıq və nəzarət, habelə digər məsələlər əks olunmalıdır.

5. Bələdiyyə büdcəsinin tərtibi

Yerli büdcənin tərtibi büdcə sisteminin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş ümumi prinsipləri əsasında və Azərbaycan Respublikasında tətbiq olunan büdcə təsnifatına uyğun olaraq həyata keçirilir. Büdcə təsnifatı büdcə gəlirlərinin təsnifatından, büdcə xərclərinin funksional, iqtisadi və sair prinsiplər əsasında tərtib olunmuş təsnifatından ibarətdir.

Büdcə layihəsinin tərtibi

Büdcə layihəsinin tərtibi - büdcə prosesinin birinci, həm də daha mürəkkəb mərhələsidir. Büdcənin həcmi, növbəti ildə vergilərin və digər növ gəlirlərin toplanması mənbələri və imkanları, vəsaitin istifadəsinin əsas istiqamətləri və s. kimi məsələlər məhz bu mərhələdə həll olunur.

Büdcə layihəsi tərtib edilərkən aşağıdakı məqsədlər qarşıya qoyulur:

- bələdiyyə ərazisində yaşayan əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə yerli büdcənin fəal təsirinin təmin edilməsi;
- maliyyə və digər resursların bələdiyyənin sosial-iqtisadi inkişaf proqramları ilə əlaqələndirilməsinin təmin edilməsi;
- büdcənin gəlir potensialının tam (maksimum) səfərbər olunması;
- büdcəyə əlavə gəlir mənbələrinin cəlb edilməsi imkanlarının araşdırılması (məsələn, konkret layihələr üzrə hökumətin və ya beynəlxalq təşkilatların qrantları, xeyriyyə vəsaitləri və s.);
- vəsaitin xərclənməsində prioritet istiqamətlərin və proporsiyaların müəyyən edilməsi;
- büdcə vəsaitindən maksimum dərəcədə səmərəli istifadə edilməsi və s.

Yerli büdcənin layihəsi bələdiyyənin iqtisadi-maliyyə potensialının, bələdiyyə ərazisində fəaliyyət göstərən bələdiyyə müəssisələrinin və

digər hüquqi şəxslərin, habelə fiziki şəxslərin təsərrüfat fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi, sosial-iqtisadi proqnozlar və məqsədli proqramlar əsasında formalaşır. Büdcənin tərtibi gedişində bələdiyyə təşkilatları və komissiyaları, habelə bələdiyyə ərazisində yaşayan vətəndaşlar arasında müzakirələr aparılır, məlumat, təklif və qiymətləndirmə mübadiləsi baş verir. Büdcə haqqında qərarların qəbulu zamanı dövlətin sosial və iqtisadi inkişaf siyasəti, müvafiq dövlət proqramları, iqtisadi inkişaf perspektivləri, inflyasiyanın və məşğulluğun səviyyəsi, sosial müdafiəyə və sosial yardıma ehtiyacı olanların sayı, habelə əvvəllər təsdiq edilmiş büdcələrin yerinə yetirilməsi və cari büdcənin icrası məlumatları və s. kimi məsələlər nəzərə alınır.

Büdcə layihəsinin hazırlanması, hər şeydən əvvəl, büdcənin gəlirlərinin və xərclərinin müəyyənləşdirilməsini nəzərdə tutur.

5.1. Bələdiyyə büdcəsinin gəlirləri

Yerli (bələdiyyə) vergi və ödənişlərə dair qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsindən, "Bələdiyyələrin statusu haqqında", "Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında" və "Yerli (bələdiyyə) vergilər və ödənişlər haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunlarından, habelə bu qanunlarla əlaqəli digər qanunvericilik aktlarından ibarətdir.

Həmin qanunlara uyğun olaraq bələdiyyə büdcəsinin gəlirləri (mədəxil hissəsi) ayrı-ayrı vergilər, ödənişlər və digər daxilolmalardan ibarət olmaqla ümumi şəkildə aşağıdakı mənbələrdən yaranır:

- yerli vergilər və ödənişlər, o cümlədən bələdiyyələrin öz ərazisində hasil edilən təbii ehtiyatların istifadəçilərindən aldığı haqq;
- ölkənin qanunvericilik və icra hakimiyyətləri tərəfindən yerli özünüidarəetmə qurumlarına verilmiş əlavə səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi üçün bələdiyyə üzrə ayrılmış müvafiq zəruri maliyyə vəsaiti;
- bələdiyyə əmlakının özəlləşdirilməsindən daxil olan vəsaitlər;
- bələdiyyə əmlakının, o cümlədən bələdiyyə torpaqlarının icarəyə verilməsindən daxil olan icarə haqları;

- yerli pul-şey lotereyalarının keçirilməsindən, habelə dövlət və bələdiyyə qiymətli kağızları ilə əməliyyatlardan əldə olunan vəsait;
- bələdiyyə ərazisində reklamların yerləşdirilməsindən alınan haqq;
- Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən verilən dotasiya, subvensiya, transfert ödənişləri, habelə dövlət əhəmiyyətli tədbirlərin və dövlət orqanlarının qərarları nəticəsində yaranan xərclərin ödənilməsi üçün maliyyə vəsaiti;
- fiziki və hüquqi şəxslərin, beynəlxalq təşkilatların və fondların maliyyə yardımları və qrantları;
- qanuna və bələdiyyələrin qərarlarına uyğun olaraq yerli büdcələrə keçirilən cərimələr və sair daxilolmalar;
- bələdiyyələrin fəaliyyətindən əldə edilən digər gəlirlər.

5.1.1. Bələdiyyə büdcəsi gəlirlərinin təsnifatı

Büdcə tərtib olunarkən bütün gəlirlər müəyyən olunmuş qaydada təsnifləşdirilir.

Büdcə gəlirlərinin təsnifatı

Büdcə gəlirlərinin təsnifatı - büdcə gəlirlərinin yaranma mənbələrinə görə qruplaşdırılmasıdır.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, ölkəmizdə vahid büdcə təsnifatı tətbiq olunur. "Azərbaycan Respublikası Dövlət büdcəsi təsnifatının Tərkibi" Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin 05 avqust 1996-cı il tarixli İ-54 №-li əmri ilə təsdiq edilmiş, sonradan 17 sentyabr 1997-ci il tarixli İ-66 №-li və 03 avqust 1998-ci il tarixli İ-63 №-li əmrlərlə müəyyən dəyişikliklər edilmişdir. Bələdiyyə büdcəsinin təsnifatı ilə əlaqədar belə bir xüsusi təlimat və ya əsasnamə hələ işlənmədiyindən bələdiyyələr də büdcə prosesində qeyd olunan sənəddə olan büdcə gəlirlərinin təsnifatını əsas kimi götürməlidirlər. Bələdiyyə büdcəsi sənədlərinin hazırlanması zamanı gəlirlərin həmin təsnifata uyğunluğu diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin hazırladığı Azərbaycan Respublikası Dövlət büdcəsinin təsnifatının Tərkibini əsas götürməklə bələdiyyə büdcəsinin ümumi gəlirlərini müəyyən ixtisarla təxminən aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

I. Vergilərdən daxilolmalar

1. Gəlirlərdən (mənfəətdən) vergilər
 - 1.2. Bələdiyyə müəssisələrinin mənfəətindən (gəlirlərindən) vergi
 - 1.3. Əmtəə-material dəyərlilərinin yenidən qiymətləndirilməsindən daxilolmalar
4. Mülkiyyətdən vergilər
 - 4.1.2. Fiziki şəxslərdən torpaq vergisi
 - 4.2.2. Fiziki şəxslərdən əmlak vergisi
5. Mal və xidmətlərdən alınan daxili vergilər
 - 5.6.3. Yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə mədəni vergisi

II. Vergi olmayan gəlirlər

8. Mülkiyyətdən və sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirlər
 - 8.1. Bələdiyyə təşkilatlarının xüsusi vəsaitlərinin daxil olması
 - 8.2.1.3. Lotereyalardan daxil olan vəsait
 - 8.3. Xarici dövlətlərdən mülkiyyətlə bağlı gəlirlər
 - 8.3.3. Beynəlxalq təşkilatların və fondların maliyyə yardımları və qrantları
 - 8.5. Daxili sektordan əldə olunan mülkiyyətlə bağlı gəlirlər
 - 8.5.1. Verilmiş kreditlər üzrə faizlərin ödənilməsi
 - 8.5.2. Kreditlərin alınması
 - 8.5.3. Fiziki və hüquqi şəxslərin maliyyə yardımları və ianələr
 - 8.6. Mülkiyyətdən daxil olan sair gəlirlər
 - 8.6.1. Bələdiyyə binalarının icarəyə

verilməsindən haqq

8.6.3. Torpaq icarəsi haqqı

8.6.4. Bələdiyyə əmlakından istifadəyə görə daxilolmalar (o cümlədən, küçə reklamına görə alınan haqq)

9. İnzibati tədiyələr və rüsumlar (kurort və mehmanxana rüsumu, avtomobil dayanacaqları üçün ödəniş və s.)

10. Cərimə və sanksiyalar üzrə daxilolmalar

12. Vergi olmayan sair daxilolmalar

III. Əsaslı gəlirlər

13. Bələdiyyənin əsas vəsaitlərinin özəlləşdirilməsi

14. Bələdiyyənin maddi ehtiyatlarının satışından daxilolmalar

15. Bələdiyyə torpaqlarının və qeyri-maddi aktivlərin satışından daxilolmalar

16. Qeyri-rəsmi mənbələrdən əsaslı ödənişlər (transfərlər)

IV. Rəsmi qaydada alınan vəsaitlər (transfərlər)

17. Xaricdən alınan vəsaitlər

18. Digər səviyyəli büdcələrdən alınan vəsaitlər (dotasiya, subvensiya, kompensasiya və s.)

Büdcə tərtib edilərkən bu təsnifləşdirmədən istifadə etməklə büdcənin gəlirlərinin ayrı-ayrı mənbələr üzrə və ümumi həcmi müəyyən edilir.

5.1.2. Yerli vergilər

Yerli büdcənin gəlirlərinin əsas hissəsi yerli vergilər hesabına formalaşır. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə və digər qanunlara uyğun olaraq yerli vergilərə aşağıdakılar aiddir:

- fiziki şəxslərdən torpaq vergisi;
- fiziki şəxslərdən əmlak vergisi;
- yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə mədəni vergisi;

- bələdiyyə mülkiyyətində olan hüquqi şəxslərin (müəssisə və təşkilatların) mənfəət vergisi.

Yerli vergilərin dərəcələri Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyində təsbit edilmiş hədlər daxilində müəyyən edilir. Vergi növləri və dərəcələri, güzəştlər, vergilərin ödənilməsi və maliyyə hesabatlarının təqdim edilməsi qaydaları və s. kimi məsələlər Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə tənzimlənir.

- **Bələdiyyələr vergi qanunvericiliyinə uyğun olaraq vergi ödəyicilərinin ayrı-ayrı kateqoriyalarını vergidən tam və ya qismən azad edər, habelə vergi dərəcələrinin aşağı salınması barədə qərar qəbul edə bilərlər.**

Yerli vergilərin hesablanması və ödənilməsi qaydaları, vergi ödəyicilərinin və bələdiyyələrin vergi xidməti orqanlarının hüquq və vəzifələri, vergi nəzarətinin forma və metodları, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyət, bələdiyyələrin vergi xidməti orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) şikayət edilməsi qaydaları qanunvericilik qaydasında tənzimlənir.

5.1.3. Fiziki şəxslərdən torpaq vergisi

Azərbaycan Respublikasında torpaqdan istifadəyə görə torpaq vergisi tutulur. Torpaq vergisi torpaq mülkiyyətçilərinin və ya istifadəçilərinin təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrindən asılı olmayaraq torpaq sahəsinə görə hər il sabit tədiyə şəklində hesablanır. Bələdiyyə ərazisində mülkiyyətində və ya istifadəsində torpaq sahələri olan hər bir şəxs (bütün rezident və qeyri-rezident fiziki şəxslər) torpaq vergisinin ödəyiciləridir. Bütün fiziki (həm rezident, həm də qeyri-rezident) şəxslər torpaq sahələri barədə özlərinin mülkiyyət və istifadə hüquqlarını təsdiq edən sənədləri aldıqdan sonra ərazi üzrə müvafiq bələdiyyələrdə bir ay ərzində uçota durmalıdırlar.

Bələdiyyələr öz ərazilərində Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilən hədlərdə torpaq vergisinin dərəcələrini və vergi güzəştlərini müəyyən edirlər.

Torpaq vergisinin dərəcəsi kənd təsərrüfatı torpaqları üzrə 1 şərti bal üçün şərti maliyyə vahidinin 5 faizidir, yəni 275 manatdır.

Şərti maliyyə vahidi

Şərti maliyyə vahidi - "Şərti maliyyə vahidi haqqında" Azərbaycan Respublikasının 26 dekabr 2000-ci tarixli 48-İİQ sayılı Qanunu ilə 5500 manat məbləğində müəyyən edilib və 2001-ci ilin yanvar ayının 1-dən tətbiq olunur. Azərbaycan Respublikasının qanunlarında və digər normativ hüquqi aktlarında aylıq əmək haqqının minimum məbləği əsasında hesablanan əmək haqları, dövlət rüsumları, birdəfəlik rüsumlar, cərimələr, maliyyə sanksiyaları və digər ödənişlər əgər mütləq rəqəmlərlə müəyyən edilmirsə, şərti maliyyə vahidi ilə hesablanır.

Kadastr qiymət rayonları və ora daxil olan inzibati rayonlar üzrə kənd təsərrüfatı torpaqlarının təyinatı, coğrafi yerləşməsi və keyfiyyəti nəzərə alınmaqla şərti balların müəyyənləşdirilməsi Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən həyata keçirilir. Hazırda bu məsələlər Nazirlər Kabinetinin "Kadastr qiymət rayonları və ora daxil olan inzibati rayonlar üzrə kənd təsərrüfatı torpaqlarının təyinatı, coğrafi yerləşməsi və keyfiyyəti nəzərə alınmaqla şərti balların müəyyənləşdirilməsi haqqında" 29 dekabr 2000-ci il tarixli 230 sayılı Qərarı ilə tənzimlənir.

Digər təyinatlı bələdiyyə torpaqları üzrə vergi dərəcələri Vergi Məcəlləsində müəyyən olunmuş torpaq sahəsinin hər kvadratmetrinə görə aylıq şərti maliyyə vahidinin məbləğindən faizlə tətbiq edilir. Məcəlləyə əsasən, sənaye, tikinti, nəqliyyat, rabitə, ticarət, məişət xidməti, digər xüsusi təyinatlı yaşayış fondlarının həyətəyını sahələri və vətəndaşların bağ sahələrinin tutduğu torpaqlar üzrə torpaq sahəsinin hər kvadrat metrinə görə aşağıdakı cədvəldə şərti maliyyə vahidindən faizlə müəyyən olunan dərəcələr tətbiq edilir:

Yaşayış məntəqələri	Sənaye, tikinti, nəqliyyat, rabitə, ticarət, məişət xidməti və digər xüsusi təyinatlı torpaqlar	Yaşayış fondlarının, həyətyanı sahələrin torpaqları və vətəndaşların bağ sahələrinin tutduğu torpaqlar
Bakı	5.5 (yəni 302.5 manat)	0.45 (24.75 manat)
Gəncə, Sumqayıt	4.5 (247.5 manat)	0.4 (22 manat)
Digər şəhərlər (rayon tabeliyində olan şəhərlər istisna olmaqla), rayon mərkəzləri	2.5 (137.5 manat)	0.2 (11 manat)
Rayon tabeliyində olan şəhərlərdə, qəsəbələrdə və kəndlərdə (Bakı və Sumqayıt şəhərlərinin qəsəbə və kəndləri istisna olmaqla)	1.0 (55 manat)	1 (5.5 manat)

Vergi güzəştləri və azadolmalar:

Qanunvericiliyə əsasən, bələdiyyə mülkiyyətində olan aşağıdakı torpaqlar **torpaq vergisinə cəlb edilmir**:

- yaşayış məntəqələrinin ümumi istifadədə olan torpaqları;
- bələdiyyələrin mülkiyyətində və istifadəsində olan torpaqlar;
- istehsal fəaliyyətinə cəlb edilməmiş bələdiyyələrin meşə fondu, su fondu və digər kateqoriyalara aid edilmiş torpaqları.

Aşağıdakı şəxslərin mülkiyyətində olan torpaqlara görə **torpaq vergisinin məbləği şərti maliyyə vahidinin 10 misli qədər** (yəni 55000 manat) azaldılır:

- Azərbaycan Respublikasının Milli Qəhrəmanları;
- Sovet İttifaqı və Sosialist Əməyi Qəhrəmanları;
- Şöhrət ordeninin hər üç dərəcəsi ilə təltif edilmiş şəxslər;
- I və II qrup müharibə əlilləri;
- həlak olmuş, yaxud sonralar vəfat etmiş döyüşçülərin dul arvadları (ərləri);
- 1941-1945-ci illərdə arxa cəbhədə fədakar əməyinə görə orden və medallar ilə təltif edilmiş şəxslər;

- qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada müharibə veteranı adı almış şəxslər;
- Çernobil AES-də qəza, mülki və ya hərbi təyinatlı atom obyektlərində digər radiasiya qəzaları nəticəsində, habelə nüvə qurğularının hər hansı növləri, o cümlədən nüvə silahı və kosmik texnika ilə bağlı olan sınaqlar, təlimlər və başqa işlər nəticəsində şüa xəstəliyinə və şüa yükü ilə əlaqədar xəstəliyə tutulmuş və ya bu xəstəlikləri keçirmiş şəxslər.

Torpaq vergisinə belə güzəştlər tətbiq edilən şəxslərin mülkiyyətində ayrıca qeydiyyatda alınmış iki və daha çox torpaq sahəsi olarsa, vergi güzəştləri mülkiyyətçinin arzusu ilə bu sahələrin birinə, yaşayış fondlarının torpaqlarında isə həmin şəxsin yaşayış yeri üzrə qeydiyyatda olduğu evin, habelə həyətyanı sahənin altında olan torpağa şamil edilir.

Verginin hesablanması və ödənilməsi:

Torpaq vergisi torpaq barəsində mülkiyyət və ya istifadə hüququnu təsdiq edən sənədlər əsasında müəyyən edilir. Tikililərin və qurğuların altında olan torpaqlara, həmçinin obyektlərin sanitariya-mühafizə zonalarının torpaq sahələrinə görə torpaq vergisi tutulur.

Bələdiyyələr tərəfindən hər il iyunun 1-dək fiziki şəxslərə torpaq vergisi hesablanır və tədiyə bildirişləri avqustun 1-dən gec olmayaraq onlara çatdırılır. Torpaq vergisi bərabər məbləğlərdə 15 avqust və 15 noyabr tarixlərindən gec olmayaraq bələdiyyə büdcəsinə ödənilməlidir.

Ayrılıqda bir neçə fiziki şəxsin mülkiyyətində və ya istifadəsində olan tikililərin altında qalan və ya onlara xidmət üçün ayrılmış torpaq sahələrinə görə vergi onlara məxsus tikili sahələrinə mütənasib surətdə hesablanır. Əgər torpaq vergisi torpağın əvvəlki sahibi tərəfindən ödənilməyibsə, bu halda vergi müəyyən edilmiş ödəmə vaxtına həmin torpağın sahibi tərəfindən ödənilir.

5.1.4. Fiziki şəxslərdən əmlak vergisi

Fiziki şəxslərin (həm rezident, həm də qeyri-rezident) xüsusi mülkiyyətində olan və Azərbaycan Respublikasının (bələdiyyə) ərazisində yerləşən tikililərin və ya onların hissələrinin, həmçinin yerindən və istifadə

edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq rezident fiziki şəxslərə məxsus avtomobil və özüyəriyən təkərli texnika (avtonəqliyyat vasitələri), su və hava nəqliyyatı vasitələrinin dəyəri əmlak vergisinə cəlb olunur.

Fiziki şəxslər əmlak vergisini aşağıdakı qaydada və dərəcələrlə ödəyirlər:

1. Fiziki şəxslərin xüsusi mülkiyyətində olan binaların inventarlaşdırılmış dəyərinin:

- şərti maliyyə vahidinin 6000 mislinədək (yəni 33 milyon manatadək) olan hissəsindən vergi tutulmur;
- şərti maliyyə vahidinin 6000 mislindən çox olan məbləğdən isə 0,1 faizlə vergi hesablanır.

2. Fiziki şəxslərin xüsusi mülkiyyətində olan su və hava nəqliyyatı vasitələrinə görə:

- su nəqliyyatı vasitəsinin mühərrikinin 1 kub santimetr üçün şərti maliyyə vahidinin 0,4 faizi (yəni 22 manat);
- hava nəqliyyatı vasitəsinin mühərrikinin 1 kub santimetr üçün şərti maliyyə vahidinin 0,4 faizi (yəni 22 manat);
- mühərriki olmayan su və hava nəqliyyatı vasitələri üçün - onların bazar qiymətinin 1 faizi qədər vergi hesablanır.

3. Fiziki şəxslərin xüsusi mülkiyyətində olan avtonəqliyyat vasitələrinə görə:

- minik avtomobillərinin mühərrikinin həcmindən hər 1 kub santimetr üçün şərti maliyyə vahidinin 0,2 faizi (yəni 11 manat);
- yükdaşıyan avtonəqliyyat vasitələri və avtobusların mühərrikinin hər 1 kub santimetr üçün şərti maliyyə vahidinin 0,4 faizi (yəni 22 manat) qədər illik əmlak vergisi hesablanır.

Vergi güzəştləri və azadolmalar:

Misgerlik, qalayçılıq, dulusçuluq və saxsı məmulatlarının, təsərrüfat müxəlləfatının, bağçılıq-bostançılıq alətlərinin, xalq musiqi alətlərinin, oyuncaqların, suvenirlərin, qamışdan və qarğıdan məişət əşyalarının düzəldilməsi, keramika məmulatlarının bədii işlənməsi, bədii tikmə, ağac materiallarından məişət alətlərinin hazırlanması sahəsində hüqu-

qi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərin sənətkarlıq emalatxanalarının binaları və ya binaların bu emalatxanalar yerləşən hissələri **əmlak vergisinə cəlb edilmir**.

Binaların icarəyə, kirayəyə verildiyi, habelə sahibkarlıq və ya kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün istifadə edildiyi hallar istisna olmaqla aşağıdakı şəxslərin binalara görə ödəməli olduqları **əmlak vergisinin məbləği şərti maliyyə vahidinin 30 misli qədər** (yəni 165000 manat) **azaldılır**:

- Azərbaycan Respublikasının Milli Qəhrəmanları;
- Sovet İttifaqı və Sosialist Əməyi Qəhrəmanları;
- Şöhrət ordeninin hər üç dərəcəsi ilə təltif edilmiş şəxslər;
- I və II qrup müharibə əlilləri;
- həlak olmuş, yaxud sonralar vəfat etmiş döyüşçülərin dul arvadları (ərləri);
- 1941-1945-ci illərdə arxa cəbhədə fədakar əməyinə görə orden və medallar ilə təltif edilmiş şəxslər;
- qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada müharibə veteranı adı almış şəxslər;
- Çernobil AES-də qəza, mülki və ya hərbi təyinatlı atom obyektlərində digər radiasiya qəzaları nəticəsində, habelə nüvə qurğularının hər hansı növləri, o cümlədən nüvə silahı və kosmik texnika ilə bağlı olan sınaqlar, təlimlər və başqa işlər nəticəsində şüa xəstəliyinə və şüa yükü ilə əlaqədar xəstəliyə tutulmuş və ya bu xəstəlikləri keçirmiş şəxslər;
- pensiyaçıların;
- müddətli hərbi xidmət hərbi qulluqçularının və onların ailə üzvlərinin müddətli hərbi xidmət dövründə.

Aşağıdakı şəxslərin avtonəqliyyat vasitələrinə görə ödəməli olduğu **əmlak vergisinin məbləği şərti maliyyə vahidinin 10 misli qədər** (yəni 55000 manat) azaldılır:

- Azərbaycan Respublikasının Milli Qəhrəmanları;
- Sovet İttifaqı və Sosialist Əməyi Qəhrəmanları;

- Şöhrət ordeninin hər üç dərəcəsi ilə təltif edilmiş şəxslər;
- I və II qrup müharibə əlilləri;
- həlak olmuş, yaxud sonralar vəfat etmiş döyüşçülərin dul arvadları (ərləri);
- 1941-1945-ci illərdə arxa cəbhədə fədakar əməyinə görə orden və medallar ilə təltif edilmiş şəxslər;
- qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada müharibə veteranı adı almış şəxslər;
- Çernobil AES-də qəza, mülki və ya hərbi təyinatlı atom obyektlərində digər radiasiya qəzaları nəticəsində, habelə nüvə qurğularının hər hansı növləri, o cümlədən nüvə silahı və kosmik texnika ilə bağlı olan sınaqlar, təlimlər və başqa işlər nəticəsində şüa xəstəliyinə və şüa yükü ilə əlaqədar xəstəliyə tutulmuş və ya bu xəstəlikləri keçirmiş şəxslərin.

Verginin hesablanması və ödənilməsi:

Binalar üzrə əmlak vergisi Nazirlər Kabinetinin müəyyən etdiyi qaydada binaların inventar dəyərinə əsasən hesablanır. Fiziki şəxslərin mülkiyyətində olan binaların inventar dəyərinin hesablanması Qaydaları Nazirlər Kabinetinin 28 iyun 1999-cu il tarixli 110 sayılı, binalar üzrə əmlak vergisinin hesablanması Qaydaları isə Nazirlər Kabinetinin 23 fevral 2001-ci il tarixli 46 sayılı qərarları ilə təsdiq edilib. Fiziki şəxslərin xüsusi mülkiyyətində olan binalara görə əmlak vergisi onların yerləşdiyi ərazinin bələdiyyəsi tərəfindən hesablanır. Bir neçə sahibi olan bina üzrə əmlak vergisi həmin binanın hər sahibi üçün onun binanın dəyərindəki payına uyğun olaraq hesablanır.

Su və hava nəqliyyatı vasitələrinə görə vergi onların qeydiyyatını həyata keçirən təşkilatlar tərəfindən verilən məlumatlar əsasında hər il yanvarın 1-i vəziyyətinə hesablanır. Belə qeydiyyatın olmadığı hallarda, həmin əmlakın sahibi mülkiyyətində olan su və hava nəqliyyatı vasitələri barədə lazımi məlumatları (buraxılış ili, alış qiyməti və texniki xarakteristikası) əks etdirən sənədləri hər il yanvar ayının 1-dək müvafiq orqana təqdim edir.

Bir neçə fiziki şəxsə məxsus olan su və hava nəqliyyatı vasitəsinə görə vergi həmin nəqliyyat vasitəsinə öz adına qeydiyyatdan keçirmiş şəxsədən tutulur.

Bələdiyyələr verginin ödənilməsi barədə tədiyə bildirişini vergi ödəyicilərinə iyunun 1-dən gec olmayaraq verməlidirlər.

Cari il üçün vergininin məbləği bərabər hissələrlə - həmin il avqustun 15-dək və noybarın 15-dək yerli (bələdiyyə) büdcəyə ödənilir. Əmlak vergisi əmlakın əvvəlki sahibi tərəfindən ödənilmədiyi hallarda, vergi müəyyən edilmiş ödəmə vaxtında həmin əmlakın sahibi tərəfindən ödənilir.

Avtonəqliyyat vasitələri üzrə əmlak vergisi avtonəqliyyat vasitələrinin qeydiyyatdan, yenidən qeydiyyatdan və ya illik texniki baxışdan keçirilməsi üçün müəyyən edilmiş vaxtda ödənilir. Verginin ödənilməsini təsdiq edən sənəd olmadıqda, avtonəqliyyat vasitəsinin qeydiyyatı, yenidən qeydiyyatı və ya texniki baxışı keçirilmir.

5.1.5. Yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə mədən vergisi

Azərbaycan Respublikasının ərazisində (o cümlədən Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan bölməsində) faydalı qazıntıların çıxarılmasına görə mədən vergisi tutulur. Yerli əhəmiyyətli tikinti materiallarına görə mədən vergisi bələdiyyə büdcəsinə keçirilir. Bu cür tikinti materiallarına kərpic-kirəmit gilləri, tikinti qumları, yüksək möhkəmliyə malik çınqıl xammalı aid edilir. Bələdiyyə ərazisində qeyd edilən faydalı qazıntılardan istifadə edən bütün fiziki və hüquqi şəxslər bələdiyyə büdcəsinə vergi ödəməlidirlər.

Mədən vergisinin dərəcələri yerli əhəmiyyətli tikinti materiallarının növündən asılı olaraq aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilib:

Mədən vergisinə cəlb olunan yerli əhəmiyyətli tikinti materialları	Mədən vergisinin dərəcələri (faizlə)
kərpic-kirəmit gilləri	4
tikinti qumları	4
yüksək möhkəmliyə malik çınqıl xammalı	6

Mədən vergisi müəyyən olunmuş vergi dərəcələrini yerin təkindən çıxarılmış ayrı-ayrı növ faydalı qazıntıların topdansatış qiymətinə tətbiq etməklə hesablanır. Hesabat ayı üçün mədən vergisinin məbləği faydalı qazıntının çıxarıldığı aydan sonrakı ayın 20-dək ödənilməli və vergi ödəyiciləri bələdiyyəyə mədən vergisinin bəyannaməsini verməlidirlər.

5.1.6. Bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatlardan mənfəət vergisi

Qanunvericiliklə bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatlar mənfəət vergisini yerli büdcəyə ödəyirlər (qalan bütün hüquqi şəxslər mənfəət vergisini dövlət büdcəsinə ödəyirlər). Müəssisələrdən mənfəət vergisinin dərəcəsi 2004-cü ilin yanvarın 1-dən 24 faiz təşkil edir. Bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatlardan mənfəət vergisinin hesablanması, ödənilməsi, bu vergidən azadolmalar və güzəştlər Vergi Məcəlləsində digər müəssisə və təşkilatlar üçün nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilir. Bələdiyyələr əsaslandırmaq şərti ilə mənfəət vergisi üzrə əlavə güzəştlər də müəyyən edə bilirlər.

"Bələdiyyələrin statusu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən, bələdiyyələr qanuna uyğun olaraq təsərrüfat fəaliyyəti və ya qanunla qadağan edilməmiş digər fəaliyyətlə məşğul olmaq üçün müstəqil hüquqi şəxslər yarada, onların yenidən təşkili və ləğvi məsələlərini həll edə bilirlər. Bələdiyyələr yaratdıqları hüquqi şəxslərin nizamnamələrini təsdiq edir, onların fəaliyyət məqsədlərini və qaydalarını müəyyənləşdirir, həmin hüquqi şəxslərin rəhbərlərini təyin və azad edir, onların öz fəaliyyətinə dair hesabatlarını dinləyirlər.

5.1.7. Yerli ödənişlər

Yerli vergilərlə yanaşı bələdiyyə büdcəsinin mühüm gəlir mənbələrini yerli ödənişlər təşkil edir. Yerli ödənişlərə isə aşağıdakılar aid edilir:

- bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqlarda, binalarda və digər obyektlərdə küçə (divar) reklamının yerləşdirilməsi və yayımı üçün ödəniş;

"Reklam haqqında" Qanunun 15-ci maddəsinə görə, yalnız bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqlarda, binalarda və digər obyektlərdə küçə reklamının yerləşdirilməsi və yayımı üçün ödəniş yerli büdcəyə ödənilir. Digər obyektlərdə yerləşdirilən və ya yayımlanan reklamlara görə ödəniş isə həmin obyektin mülkiyyətçisinə ödənilir. Reklamın yerləşdirilməsi və ya yayılması müvafiq obyektin mülkiyyətçisi ilə müqavilə əsasında həyata keçirilir.

- Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq bələdiyyə mülkiyyətinin özgəninkiləşdirilməsindən, icarəyə və istifadəyə verilməsindən daxil olan ödəniş;

Bələdiyyələr mülkiyyətində olan əmlakı özgəninkiləşdirmək, icarəyə və istifadəyə vermək hüququna malikdirlər. Bütün bu məsələlər bələdiyyə ilə digər tərəflər arasında bağlanmış müqavilə əsasında həyata keçirilir. Bələdiyyə əmlakının özgəninkiləşdirilməsi, icarəyə və istifadəyə verilməsi ümumi əsaslarla həll edilir.

Bələdiyyə torpaqları ilə əlaqədar münasibətlər Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsi, "Bələdiyyə torpaqlarının idarə edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu və digər qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir. "Bələdiyyə torpaqlarının idarə edilməsi haqqında" Qanuna əsasən, bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaq sahələri satıldıqda qiymətlər torpağın normativ qiymətindən az olmamaq şərtilə bazar qiyməti nəzərə alınmaqla bələdiyyələr tərəfindən müəyyən edilir.

*Torpaqların icarə haqqının
aşağı həddi torpaq vergisinin
2 misindən az ola bilməz*

Torpağın icarə haqqı torpaqdan müddətli istifadəyə görə icarəçinin icarəyəverənə ödəyişi vəsaitdir. İcarəyəverən torpaq vergisi tədiyəçisi olduqda, torpaq vergisi icarə haqqının tərkibinə daxil edilir. İcarəyəverən torpaq vergisi tədiyəçisi olmadıqda isə icarə haqqının tərkibində torpaq vergisi nəzərə alınmır. Torpaqların icarə haqqı tərəflərin razılığı ilə müəyyən edilir və icarə müqaviləsində təsbit olunur. Torpaqların icarə haqqının aşağı həddi torpaq vergisinin 2 misindən az ola bilməz. Bələdiyyə mülkiyyətində olan kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlara təklif tələ-

bi üstələdiyi hallarda və kənd təsərrüfatına az yararlı və yarasız torpaqlar kənd təsərrüfatı ehtiyacları üçün icarəyə verildikdə icarə haqqı güzəştli şərtlərlə tətbiq edilir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 23 dekabr 2000-ci il tarixli qərarı ilə bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların icarə haqqının aşağı həddi müəyyənləşdirilir.

Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, dünyanın əksər ölkələrində bələdiyyə ərazisində yerləşən dövlət mülkiyyəti obyektlərinin özəlləşdirilməsindən əldə olunan vəsaitlərin müəyyən bir hissəsi (10-15 faizə qədər) yerli büdcələrə daxil edilir. Azərbaycan qanunvericiliyində bu hal nəzərdə tutulmayıb.

- bələdiyyələr tərəfindən xüsusi ayrılmış torpaq sahələrində stasionar və ya səyyar ticarət, ictimai iaşə və digər xidmətlərə görə ödəniş;

Qanunvericiliyə uyğun olaraq, bələdiyyələr onların mülkiyyətində olan torpaq sahələrində əhaliyə mövsümi xidmət obyektləri açan və ya belə xidməti həyata keçirən şəxslərdən müqavilə əsasında ödəniş almaqla yerli büdcənin imkanlarını genişləndirə bilərlər. Belə xidmətlərdən bələdiyyə büdcəsinə birdəfəlik ödənişlər edilir. Bələdiyyələr səyyar ticarət, ictimai iaşə və digər mövsümi xidmət üçün torpaq sahələrini yerli icra hakimiyyətinin rəyi olmadan özünün qərarı ilə istifadəçilərə verə bilər. Bu, qeyd olunan xidmət obyektlərinin fəaliyyətinin müvəqqəti xarakter daşması ilə bağlıdır.

- bələdiyyə ərazisində mehmanxana, sanatoriya-kurort və turizm xidmətləri göstərən şəxslərdən alınan ödəniş;

Bu ödəniş hər bir şəxs üçün sutkada şərti maliyyə vahidinin 1 misindən (yəni 5500 manatdan) çox olmamaqla müəyyən edilir.

- bələdiyyə ərazilərində hüquqi və fiziki şəxslərə məxsus olan ixtisaslaşdırılmış avtomobil dayanacaqları və ya bələdiyyələrin qərarına əsasən müəyyən edilmiş yerlərdə bütün növ nəqliyyat vasitələrinin daimi və ya müvəqqəti dayanacaqları üçün ödəniş.

Bu ödəniş hər bir nəqliyyat vasitəsi üçün sutkada şərti maliyyə vahidinin 0,1 misindən (550 manatdan) çox olmamaqla müəyyən edilir. Bələdiyyə ərazisində olan belə dayanacaqlar bütün növ avtomobillər üçün

ola bilər. Dayanacaqlar daimi və ya müvəqqəti xarakterli ola bilər. Avtomobil dayanacaqlarının yerini bələdiyyələr özləri müəyyən edirlər.

- fiziki və hüquqi şəxslərin, beynəlxalq təşkilatların və fondların maliyyə yardımları və qrantları;

Qanunvericilikdə fiziki və hüquqi şəxslərin bələdiyyələrə maliyyə yardımı etmələrinə hər hansı şəkildə məhdudiyyət qoyulmur. İstənilən fiziki və hüquqi şəxs yerli özünüidarəetmə orqanlarına könüllü olaraq maliyyə yardımları edə bilərlər.

Bundan başqa, bələdiyyələr ölkə qanunvericiliyinin imkan verdiyi mənbələrdən maliyyə resursları əldə etməkdə sərbəstdirlər. Bələdiyyələr beynəlxalq təşkilatlardan və fondlardan qrantlar almaq hüququna da malikdir.

Qrant

Qrant - humanitar, sosial və ekoloji layihələri, müharibə və təbii fəlakət nəticəsində ziyan çəkmiş ərazilərdə dağılmış obyektlərin bərpaası üzrə işləri, dövlət və ictimai birlik üçün əhəmiyyət kəsb edən digər proqramları hazırlamaq və həyata keçirmək üçün qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada göstərilən yardımdır.

Qrant yalnız konkret məqsəd (məqsədlər) üçün verilir. Qrant maliyyə vəsaiti şəklində və ya başqa maddi formada verilir. Qrant təmənnasız verilir, onun əvəzi hər hansı şəkildə geri istənilə bilməz ("Qrant haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu).

Qrant almaq üçün bələdiyyələr donorlara yazılı şəkildə müraciət etməli və layihə təqdim etməlidirlər.

- könüllü bərdəflik ödənişlər;

Qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada bələdiyyələr yerli əhəmiyyətli proqramların maliyələşdirilməsi üçün yerli rəy sorğusunun nəticəsinə əsasən hüquqi və fiziki şəxslərin sərəncamında qalan mənfəət

və gəlirlər hesabına ödənilən könüllü birdəfəlik ödənişlər tətbiq edə bilərlər. Belə ödənişlər yalnız təyinatı üzrə istifadə olunmalıdır.

5.1.8. Bələdiyyə qiymətli kağızları

Yerli büdcəyə əlavə maliyyə resurslarının cəlb olunmasında bələdiyyə qiymətli kağızları xüsusi rol oynaya bilər. Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, bu məsələ ilə əlaqədar ölkə qanunvericiliyində müəyyən boşluqlar mövcuddur. Belə ki, "Bələdiyyələrin statusu haqqında" Qanuna əsasən (maddə 46) bələdiyyələr bələdiyyə lotereyaları buraxa bilərlər. Bu qanunda bələdiyyələrin başqa qiymətli kağızlar (məsələn, bələdiyyə istiqrazları) buraxmaq hüququnun olub-olmaması haqqında heç nə deyilmir. "Qiymətli kağızlar haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən (maddə 1) bələdiyyə orqanları da qiymətli kağızların emitenti sayılır. Dünya ölkələrinin təcrübəsinə nəzər saldıqda isə aydın şəkildə görmək olar ki, bələdiyyə qiymətli kağızları yerli büdcələrin təşkilində çox mühüm rol oynayır. Lakin ölkəmizdə ümumiyyətlə qiymətli kağızlar bazarı, o cümlədən də dövlət qiymətli kağızlar bazarı hələ kifayət qədər təşəkkül tapmamış, son illər baş vermiş müxtəlif hadisələr (dövlət və özəl banklarda əhalinin əmanətlərinin batması və s.) nəticəsində əhalidə qiymətli kağızlara qarşı inamsızlıq yaranmışdır. Habelə, əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin aşağı olması, bələdiyyələrin ərazi miqyaslarının xırdalığı və bir sıra başqa səbəblərdən ölkəmizdə bələdiyyə qiymətli kağızları bazarının formalaşması prosesi üçün hələ uzun müddət tələb olunur.

5.1.9. Dövlət büdcəsindən verilən maliyyə yardımları

Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən bələdiyyələrə dotasiya və başqa maliyyə yardımları verilə bilər.

Dotasiya

Dotasiya - dövlət büdcəsindən bələdiyyələrə büdcə tənzimlənməsi qaydasında əvəzsiz verilən vəsaitdir.

Dotasiya məqsədli təyinatla malik olmayıb bələdiyyənin öz mülahizəsi əsasında istifadə olunur. Bu vəsaitlər xüsusi və tənzimləyici gəlir mənbələri çatışmadıqda yerli büdcəni tarazlaşdırmaq məqsədi daşıyır. Dövlət büdcəsindən bələdiyyələrə ayrılan dotasiyanın həcmi, bir qayda olaraq bələdiyyə ərazisində yaşayan əhalinin sayına müvafiq olaraq müəyyənləşdirilir. Bələdiyyələr hər il dövlət büdcəsindən dotasiya ala bilərlər.

Qanunvericiliyə əsasən, dövlət büdcəsindən maliyyə yardımları almaq istəyən bələdiyyələr cari ilin may ayının 1-dək aşağıdakı sənədləri və məlumatları Maliyyə Nazirliyinə təqdim etməlidirlər:

- cari ilin gözlənilən və ötən ilin büdcəsinin faktiki nəticələri barədə arayış;
- növbəti büdcə ili üzrə yerli büdcələrin nəzərdə tutulan gəlirləri və xərcləri, dövlət büdcəsindən ayrılacaq dotasiyanın və digər maliyyə yardımlarının həcmünün əsaslandırılması;
- ötən ildə yerli büdcənin icra vəziyyəti barədə auditor rəyi;
- Maliyyə nazirliyinin sorğusuna əsasən digər materiallar.

Subvensiya

Subvensiya - konkret məqsədlər və müvafiq bələdiyyə ərazisində sosial-iqtisadi inkişafı tarazlaşdırmaq üçün proqramların həyata keçirilməsi məqsədilə dövlət büdcəsindən ayrılan pul vəsaitləridir.

Subvensiyalar məqsədli təyinatına görə istifadə olunmadıqda həmin vəsaitlər müvafiq dövlət orqanlarına qaytarılır. Dövlət orqanları bələdiyyələrin həmin vəsaiti düzgün xərcləmələrinə nəzarət edirlər. Subvensiyaların icra müddəti başa çatdıqdan sonra bələdiyyələr subvensiyaları ayıran dövlət orqanlarına vəsaitin xərclənməsi və görülən işlər barədə hesabat verirlər.

Konstitusiyaya əsasən, dövlət orqanları bələdiyyələrə nəzərdə tutulmuş səlahiyyətlərdən əlavə səlahiyyətlər də verə bilər. Belə səlahiyyət-

lərin yerinə yetirilməsi üçün dövlət büdcəsindən bələdiyyələrə zəruri məbləğdə vəsait ayrılır. Burada bir neçə məsələyə diqqət yetirilməlidir:

- əvvəla, bələdiyyələrə əlavə səlahiyyətlərin verilməsi və zəruri maliyyə vəsaitlərinin ayrılması eyni vaxtda baş verməlidir;
- ikincisi, yerli büdcələrin mədaxil və məxaric hissələrində yerli əhəmiyyətli məsələlərin həllinin və bələdiyyələrə verilən əlavə səlahiyyətlərin yerinə yetirilməsi üçün dövlət büdcəsindən ayrılmış vəsaitlərin təyinatına uyğun istifadəsinə Maliyyə Nazirliyi tərəfindən nəzarət olunur.

Ayrı-ayrı dövlət səlahiyyətlərinin yerli özünüidarəetmə orqanları tərəfindən yerinə yetirilməsi üçün bələdiyyələrə ayrılan vəsaitin məbləğinə hər il, yaxud qəbul edilmiş dövlət büdcəsində dəyişikliklərin edilməsi zərurəti yarandığı hallarda yenidən baxılmalıdır. Əgər dövlət orqanlarının qəbul etdikləri qərarlar nəticəsində bələdiyyənin məxarici artıb mədaxili azalarsa, onda dövlət orqanları (qərar qəbul etmiş) bələdiyyəyə kompensasiya ödəməlidirlər. Kompensasiya müvafiq qərarların qəbul edilməsi ilə eyni vaxtda müəyyənləşdirilməlidir. Dövlət orqanlarının bələdiyyələrin əlavə xərclərinə səbəb olan qərarlarını yerli özünüidarəetmə qurumları onlara kompensasiya kimi verilmiş vəsait həddində həyata keçirirlər.

Əgər dövlət orqanlarının qəbul etdikləri qərarlar nəticəsində bələdiyyənin məxarici artıb mədaxili azalarsa, onda dövlət orqanları (qərar qəbul etmiş) bələdiyyəyə kompensasiya ödəməlidirlər

Əlavə səlahiyyətlərin yerinə yetirilməsi üçün ayrılmış vəsaitin təyinatından kənar xərclənməsi halları aşkar olunduqda dövlət orqanları müvafiq tədbirləri həyata keçirirlər. Bu zaman, ilk növbədə təyinatından kənar istifadə olunmuş məbləğ yerli büdcənin hesabına örtülür. Bundan başqa, belə hallarda dövlət orqanları qanuna uyğun olaraq, maliyyələşdirməni dayandırmaqla əlavə səlahiyyətlərin geri alınması haqqında və ya başqa müvafiq qərarlar qəbul edə bilərlər.

5.1.10. Minimum yerli büdcənin təmin olunması zəruriliyi

Qeyd etmək lazımdır ki, heç də bütün bələdiyyələr yerli büdcəni formalaşdırarkən yuxarıda sadalanan gəlir mənbələrinin hamısından istifadə edə bilmirlər. Göstərilən gəlir mənbələrinin hamısından, yaxud müəyyən bir hissəsindən istifadə olunması, hər şeydən əvvəl hər bir bələdiyyənin ərazi hüduqlarından və əhalisinin sayından, onun mülkiyyətində olan əmlakın kəmiyyət və keyfiyyətindən, dövlət orqanlarının həmin yerli özünüidareətmə qurumlarına əlavə səlahiyyətlər verib-verməməsindən və s. amillərdən asılı olur. Lakin qanunvericiliyə əsasən, bütün hallarda bələdiyyələrə verilmiş səlahiyyətlərin normal yerinə yetirilməsinə kifayət edən yerli büdcələrin zəruri xərclərinin ödənilməsi üçün gəlir mənbələri dövlət orqanları tərəfindən təhkim olunmalıdır.

Avropa Yerli Özünüidareətmə Xartiyasının prinsiplərinə əsasən, əgər dövlətin təhkim etdiyi maliyyə mənbələri bələdiyyənin inkişafına kömək edə bilmirsə, yeni mənbələr təhkim olunmalıdır. "Bələdiyyələrin statusu haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununda bu prinsip başqa şəkildə təsbit edilmişdir (maddə 41.2). Belə ki, həmin qanunda yalnız **minimum yerli büdcənin təmin olunması zəruriliyi** nəzərdə tutulur. Qanunda göstərilir ki, əgər minimum yerli büdcənin mədaxil hissəsi göstərilən (yəni, bələdiyyələr təhkim olunan) gəlir mənbələri hesabına təmin edilə bilmirsə, onda dövlət orqanları dövlət büdcəsinin digər gəlir mənbələrini bələdiyyələrə verə bilər. Bu zaman yerli büdcələrin əvvəlki ildən keçən sərbəst qalıqları hesaba alınmır.

5.2. Yerli büdcənin xərcləri

Yerli büdcələrin xərclərinin həcmi və istiqamətləri bələdiyyələr tərəfindən müstəqil müəyyənləşdirilir. Yerli büdcə bələdiyyənin itdarəetmə xərcləri, sosial-məişət, yaşayış, mədəniyyət və idman obyektlərinin, habelə əhalinin ümumi istifadəsində olan küçə, həyət və bağların saxlanması xərcləri nəzərə alınmaqla bələdiyyələrin müəyyən etdiyi xərc normativləri əsasında formalaşdırılır.

Yerli büdcənin xərclər hissəsi (məxarici) aşağıdakı maddələrdən ibarət ola bilər:

- yerli əhəmiyyətli məsələlərin həlli ilə əlaqədar xərclər, o cümlədən yerli sosial müdafiə və sosial inkişaf, iqtisadi, ekoloji və s. proqramlarının maliyyələşdirilməsi üzrə xərclər;
- dövlət orqanları tərəfindən bələdiyyələrə verilmiş əlavə səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar xərclər;
- bələdiyyə qiymətli kağızları (istiqrazlar, lotereyalar və s.) üzrə borclara xidmət və onların ödənilməsi ilə əlaqədar xərclər;
- ssudalar üzrə bələdiyyə borclarına xidmət və onların ödənilməsi ilə əlaqədar xərclər;
- bələdiyyə orqanlarının və təşkilatlarının saxlanılması xərcləri, o cümlədən bələdiyyə qulluqçularının, bələdiyyə mülkiyyəti obyektlərinin sığortalanmasına xərclər və s.

Bələdiyyələr onların fəaliyyət dairəsinə aid edilmiş sahələrdə əhalinin əsas yaşayış tələbatının dövlət sosial standartlarından (minimum əmək haqqı, minimum istehlak büdcəsi və s.) aşağı səviyyədə ödənilməsinə yol verə bilməzlər. Əgər bələdiyyələr onlara təhkim olunmuş mənbələr hesabına bu standartları yerinə yetirə bilmirsə, onda dövlət respublika səviyyəli vergi və ayırmaların müəyyən hissəsini yerli büdcələrə həvalə etmək yolu ilə onlara kömək göstərə bilər.

Bələdiyyələr yerli əhəmiyyətli məsələlərin həlli üçün qarşıda duran cari və perspektiv vəzifələrə uyğun olaraq bələdiyyə ərazisinin abadlaşdırılması, əhaliyə kommunal xidmətlər göstərilməsi, sosial infrastruktur obyektlərinin tikintisi və təmiri, müvafiq ərazidə yaşayan əhalinin məişət və sosial-mədəni tələbatının ödənilməsi üçün zəruri məhsulların istehsalı, xidmətlərin göstərilməsi və digər işlərin görülməsi üçün sifarişçi kimi çıxış edə bilərlər. Belə sifarişlər bələdiyyələrin öz maddi və maliyyə vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilir və yerli büdcənin xərclər hissəsində mütləq əks olunur. Bələdiyyə sifarişinin yerləşdirilməsi yerli özünüidare orqanlarının müəyyən etdiyi qaydada açıq müsə-

biqə əsasında həyata keçirilir. Bələdiyyə sifarişlərinin verilməsi qaydaları Azərbaycan Respublikası prezidentinin 4 iyul 2001-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilib.

5.2.1. Xərclərin təsnifləşdirilməsi

Büdcə sənədləri tərtib olunarkən bələdiyyə büdcəsinin xərcləri funksional istiqamətlər və iqtisadi maddələr üzrə təsnifləşdirilir. Belə təsnifat vəsaitin haraya və necə xərclənməsinə nəzarəti təmin etmək üçün nəzərdə tutulur.

Büdcə xərclərinin funksional təsnifatı

Büdcə xərclərinin funksional təsnifatı - ölkənin büdcə sistemini təşkil edən bütün səviyyəli büdcələrin xərclərinin, müvafiq olaraq dövlət və ya yerli özünüidarəetmənin (bələdiyyənin) yerinə yetirdikləri əsas funksiyalar üzrə qruplaşdırılmasıdır.

Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin hazırladığı Azərbaycan Respublikası Dövlət büdcəsinin təsnifatının Tərkibini əsas götürməklə bələdiyyə büdcəsinin xərcləri aşağıdakı funksional istiqamətlərdə təsnifləşdirilə bilər:

- yerli özünüidarəetmə orqanlarının saxlanması xərcləri;
- rəy sorğusunun keçirilməsi xərcləri;
- təhsil xərcləri;
- səhiyyə xərcləri;
- sosial müdafiə və sosial təminat xərcləri;
- mədəniyyət, incəsənət, kütləvi informasiya, bədən tərbiyəsi və din sahəsində fəaliyyət xərcləri;
- mənzil-kommunal təsərrüfatı xərcləri;

- kənd təsərrüfatı, balıqçılıq və meşə təsərrüfatı xərcləri;
- sənaye və tikinti xərcləri;
- nəqliyyat və rabitə xərcləri;
- iqtisadi fəaliyyətlə bağlı digər xərclər;
- əsas bölmələrə aid edilməyən xərclər.

Büdcə xərcləri- nin iqtisadi təsnifatı

Büdcə xərclərinin iqtisadi təsnifatı - ölkənin büdcə sistemini təşkil edən bütün səviyyəli büdcələrin xərclərinin onların iqtisadi məzmununa görə qruplaşdırılmasıdır.

Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin hazırladığı Azərbaycan Respublikası Dövlət büdcəsinin təsnifatının Tərkibini əsas götürməklə bələdiyyə büdcəsinin xərclərini iqtisadi məzmunu üzrə aşağıdakı kimi təsnifləşdirilə bilər:

I. Cari xərclər:

1. əməyin ödənişi malların alınması və xidmətlərin haqqının ödənilməsi

1.1. əməyin ödənişi fondu (ştatda olan işçilərin əmək haqqı, ştatdankənar işçilərin əmək haqqı, əməyin ödənilməsi ilə bağlı sair pul ödənişləri, əməyin ödənişi üzrə nəzərdə tutulan artım)

1.2. əmək haqqına üstəlik (Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna ayırmalar, icbari dövlət sığortası, tibbi Sığorta (tibbi yardım))

1.3. malların alınması və xidmətlərin haqqının ödənilməsi (dəftərxana ləvazimatı, cari təsərrüfat məqsədləri üçün mal və materialların alınması; dərman və sarğı ləvazimatlarının alınması; yumşaq inventar və paltarların alınması; ərzaq məhsullarının alınması;

ezamiyyətlər və xidməti səfərlər; işçilərə kompensasiya ödənişləri; nəqliyyat xidmətlərinin haqqının ödənilməsi; rabitə xidmətləri haqqının ödənilməsi; kommunal xidmətləri haqqının ödənilməsi; inventar və avadanlığın alınması; binaların cari təmiri xərclərinin ödənilməsi; sair cari xərclər)

2. faizlər üzrə ödənişlər;
3. subsidiyalar və cari ödənişlər (o cümlədən, əhaliyə pensiya, müavinət, təqaüd və yardımlar);

II. Əsaslı xərclər:

4. əsas fondlara əsaslı vəsait qoyuluşu;
 - 4.1. əsas vəsaitlərin alınması;
 - 4.2. əsaslı tikinti;
 - 4.3. əsaslı təmir;
5. Bələdiyyə ehtiyatlarının yaradılması;
6. Torpaq və qeyri-maddi aktivlərin alınması;
7. əsaslı ödənişlər (transfərtlər).

III. Ödənilən məbləğ çıxıldıqdan sonra kreditlərin verilməsi

8. Bələdiyyə daxilində qaytarılan məbləğ çıxıldıqdan sonra kreditlərin verilməsi;
9. Bələdiyyədən kənar qaytarılan məbləğ çıxıldıqdan sonra kreditlərin verilməsi.

Bundan başqa, büdcə xərclərinin həm də həyata keçiriləcək konkret proqramlar üzrə bölünməsi təmin edilməli, habelə büdcə məlumatları xərclər və onların gözlənilən nəticələrinin müqayisəsi şəklində hazırlanmalıdır. Büdcə məlumatlarının bu formatlarda təqdimatı büdcədən ayrılan vəsaitlərin cəmiyyətə nə verəcəyi barədə, həmçinin xərclərin səmərəsi haqqında əyani təsəvvür formalaşdırır. Belə təqdimat bələdiyyənin məsuliyyətinin artırılması və onun fəaliyyətinin dəyərləndirilməsi baxımından çox ciddi qiymətləndirmə meyarını ortaya qoyur.

5.2.2. Yerli inkişaf proqramları

Bələdiyyələr yerli büdcə vəsaitləri hesabına müxtəlif xarakterli yerli inkişaf proqramları (yerli sosial müdafiə, sosial və iqtisadi inkişaf, ekoloji və s.) həyata keçirə bilirlər. Bu zaman nəzərə alınmalıdır ki, yerli sosial müdafiə proqramları bələdiyyələr tərəfindən müəyyən edilən vətəndaşlar kateqoriyasına dövlət sosial təminatından əlavə sosial təminatlar müəyyən edir. Məsələn, bələdiyyələr öz ərazisindəki ölkənin ərazi bütövlüyü uğrunda şəhid və əlil olanların ailələrinə, valideynlərinə və ya uşaqlarına dövlət təminatından əlavə olaraq mütəmadi və ya aylıq təqaüdlər, yardımlar və s. təyin edə bilər. Yaxud, bələdiyyələr öz ərazisindəki ahıl və tənha qocalara dövrü olaraq maddi və maliyyə yardımları göstərə bilər və s.

Yerli sosial inkişaf proqramlarında dövlətin həyata keçirdiyi sosial proqrama əlavə olaraq və ya onlarda öz əksini tapmayan yerli əhəmiyyətli sosial inkişaf məsələlərinin həlli nəzərdə tutulur. Belə proqramlar aşağıdakı kimi məsələləri əhatə edə bilər:

- məktəbəqədər tərbiyə, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, yaşayış və qeyri-yaşayış binalarının tikilməsi, saxlanması və istifadə edilməsi;
- sanitariya müəssisələrinin təşkili;
- yerli əhəmiyyətli su mənbələrindən istifadə;
- su təchizatının və kanalizasiya təsərrüfatının təşkili və inkişafı;
- yerli əhəmiyyətli yolların tikilməsi və saxlanması;
- mərasim xidmətlərinin təşkili və inkişafı, yerli əhəmiyyətli yolların tikilməsi və saxlanması, mərasim xidmətlərinin təşkili və qəbristanlıqların qorunması;
- yerli nəqliyyat və rabitə xidmətinin təşkili;
- ticarət, ictimai işə və məişət xidmətinin təşkilinə şərait yaradılması;
- sair sosial infrastruktur obyektlərinin yaradılması.

Yerli iqtisadi inkişaf proqramları dövlətin müvafiq proqramlarına əlavə olaraq və ya onlarda nəzərdə tutulmayan yerli əhəmiyyətli iqtisadi inkişaf məsələlərinin həllinə yönəldilir. Bu proqramlarda bələdiyyə tor-

paqlarından və əmlakından səmərəli istifadə məsələləri, bələdiyyə müəssisələrinin yaradılması, bələdiyyə ərazisində sahibkarlığın inkişafı üçün əlavə tədbirlər, əhalinin iş yerləri ilə təmin edilməsi üçün kompleks tədbirlər və s. əks olunur.

Yerli proqramlar müvafiq dövlət proqramlarının həyata keçirilməsinə mane olmamalıdır. Mümkün olan bütün hallarda müvafiq yerli və dövlət proqramlarının əlaqələndirilməsi həyata keçirilən tədbirlərin səmərəliliyini artırma bilər.

Bələdiyyələr yerli büdcənin məxaric hissəsinin maliyyələşdirilməsinin tam təmin edilməsi şərti ilə fiziki və hüquqi şəxslərə yerli büdcədə nəzərdə tutulan ssudalar verə bilər. Belə ssudaların verilməsi yerli büdcənin xərclər hissəsində, həmin ssudalara görə daxil olan faizlər və kreditin qaytarılması isə büdcənin gəlirlər hissəsində nəzərə alınır.

Mümkün olan bütün hallarda müvafiq yerli və dövlət proqramlarının əlaqələndirilməsi həyata keçirilən tədbirlərin səmərəliliyini artırma bilər

Bələdiyyə banklardan və başqa kredit təşkilatlarından qısa və uzun müddətli kreditlər ala bilər. Bu zaman yerli büdcənin xərclər hissəsində belə kredit borclarına xidmət və onların qaytarılması üzrə məsrəflər əks olunmalıdır.

5.2.3. Büdcədənkənar fondlar

Bələdiyyələr ölkə qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada və şərtlərlə məqsədli büdcədənkənar fondlar yarada bilərlər. Belə fondlar məqsədindən asılı olaraq müddətli və müddətsiz yaradılır. Müddətli büdcədənkənar fondlar, adətən, konkret problemin həlli məqsədləri ilə yaradılır və həmin problemlərin həlli başa çatdıqdan sonra onların fəaliyyəti dayandırılır. Müddətsiz büdcədənkənar fondlar isə bir çox hallarda yerli sosial müdafiə və sosial inkişaf məsələlərinin müəyyən istiqaməti üçün nəzərdə tutulur (məsələn, yerli büdcədənkənar su fondu və s.).

Bələdiyyələrin büdcədən kənar fondlarının yaradılması, onların gəlir mənbələrinin və xərclərinin müəyyənləşdirilməsi məsələlərini ölkə qanunvericiliyinə uyğun olaraq bələdiyyələr yaxud vətəndaşların yığıncaqları müstəqil həll edirlər.

6. Yerli büdcənin müzakirəsi və təsdiqi

Büdcənin, tərtibi başa çatdıqdan sonra onun geniş müzakirəsi və təsdiqi mərhələsi başlayır.

Yerli büdcənin layihəsinin müzakirəsi və təsdiqi qaydası qanunvericiliyə uyğun olaraq bələdiyyənin nizamnaməsi ilə müəyyən edilir. Büdcə tərtib edilib başa çatdıqdan sonra bələdiyyənin ayrı-ayrı komissiyalarında və ümumi yığıncağında müzakirə edilə bilər.

Növbəti büdcə ili üzrə yerli büdcənin layihəsi bələdiyyənin qərarı ilə cari ilin dekabr ayının 25-dən gec olmayaraq təsdiq edilir.

7. Yerli büdcənin icrası

Büdcənin icrası təsdiq olunmuş gəlirlərin alınması və büdcə xərclərinin nəzərdə tutulduğu kimi həyata keçirilməsi deməkdir. Bu mərhələ il ərzində davam edir - həmin dövr maliyyə, yaxud büdcə ili adlanır. Azərbaycanda maliyyə ili yanvarın 1-dən başlayıb dekabrın 31-də başa çatır.

Hesabat ilinin yekununa görə yerli büdcənin gəlirlərinin xərclərindən artıq hissəsi bələdiyyələrin əlindən alınmır və həmin məbləğ sərbəst qalıq kimi növbəti ilin büdcəsində nəzərə alınır

Bələdiyyələr yerli büdcələrin vəsaiti barəsində müstəqil sərəncam verirlər. Hesabat ilinin yekununa görə yerli büdcənin gəlirlərinin xərclərindən artıq hissəsi bələdiyyələrin əlindən alınmır və həmin məbləğ sərbəst qalıq kimi növbəti ilin büdcəsində nəzərə alınır.

Büdcə prosesinin bu mərhələsinin mühüm elementi büdcənin kassa icrasıdır.

Büdcənin kassa icrası

Büdcənin kassa icrası dedikdə, bələdiyyə ərazisində büdcə vəsaitlərinin toplanması (yığılması), onların saxlanması və təyinatına verilməsi, habelə uçot və hesabatın aparılması başa düşülür.

Büdcənin kassa icrası xəzinənin vahidliyi prinsipinə əsaslanır: bütün büdcə vəsaitləri bələdiyyənin vahid hesabına daxil olur və bütün xərclər də elə həmin hesabdan həyata keçirilir.

Yerli büdcənin kassa icrası bələdiyyənin müraciəti əsasında dövlət xəzinədarlığı vasitəsi ilə və ya qanunvericiliklə müəyyən edilmiş digər üsullarla həyata keçirilə bilər. Bələdiyyələrin gəlir və xərc əməliyyatları onların müraciətləri əsasında dövlət xəzinədarlığı vasitəsilə həyata keçirildikdə uçot-hesabatın təşkili üzrə texniki xidməti dövlət xəzinədarlığı təmin edir. Bələdiyyələr büdcə ilindən sonrakı ilin birinci iş günü gəlir və xərclər üzrə əməliyyatların dövlət xəzinədarlığı vasitəsilə həyata keçirilməsindən imtina edə bilərlər.

Bələdiyyələrin maliyyə əməliyyatları dövlət xəzinədarlığı vasitəsilə həyata keçirilmədiyi hallarda, belə əməliyyatlar üzrə ödəmə və uçot-hesabat işlərinin aparılması qaydaları qanunvericiliklə müəyyən edilir.

Yerli büdcələrin icrası prosesində bələdiyyələr büdcənin dəqiqləşdirilməsi barədə qərar verə və dövlət büdcəsindən alınmış məqsədli vəsait istisna olmaqla, mədaxil və məxaric maddələrində büdcə təsnifatı üzrə təsdiq edilmiş təxsisat həddində dəyişikliklər apara bilərlər. Bələdiyyələr maliyyə əməliyyatları apararkən bütün maliyyə qaydalarına riayət edilməsinə və maliyyə vəsaitindən təyinatı üzrə istifadə olunmasına görə məsuliyyət daşıyırlar.

Yerli büdcələrin icrası zamanı qəbul edilmiş öhdəliklər üzrə əməliyyatlar büdcə ili qurtarıqda başa çatır və istifadə olunmayan vəsait bələdiyyələrin sərəncamında qalır.

Büdcənin icrası prosesində mədaxil mənbələri üzrə daxil olan vəsait azalarsa, bələdiyyələr bəzi xərclərin ixtisar edilməsi barədə qərar verə bilərlər. Buna büdcənin sekvestri deyilir.

Sekvestr

Sekvestr - büdcə gəlirləri yerinə yetirilmədikdə, müdafiə olunmuş xərc maddələri istisna olmaqla, qalan bütün xərc maddələrinin büdcə ilinin qalan dövrü üzrə müəyyən olunmuş qaydada (adətən proporsional) ixtisarıdır.

Büdcənin sekvestri qaydası bələdiyyənin nizamnaməsində, yaxud bələdiyyədə büdcə prosesi haqqında əsasnamədə göstərilməlidir.

8. Yerli büdcənin icrası haqqında hesabatın hazırlanması və büdcənin icrasına nəzarət

Büdcənin icrası haqqında bələdiyyə tərəfindən hesabatın hazırlanması və onun ümumi yığıncaq tərəfindən təsdiqi büdcə prosesinin sonuncu mərhələsidir. Bu mərhələ maliyyə ili başa çatdıqdan sonra başlanır.

Yerli büdcənin icrası haqqında illik hesabat bələdiyyələrin nizamnaməsində müəyyən edilmiş qaydada təsdiq edilir və bu barədə bələdiyyənin ərazisində yaşayan əhaliyə məlumat verilir.

Yerli büdcənin icrasına, o cümlədən sərf edilən vəsaitin təsdiq edilmiş büdcə göstəricilərinə uyğunluğuna nəzarət bələdiyyə tərəfindən həyata keçirilir və bu məqsədlə müstəqil auditorları cəlb etmək hüququna malikdir. Qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının bələdiyyələrə verdikləri səlahiyyətlərin yerinə yetirilməsi üçün ayırdıqları maliyyə

vəsaitinin istifadəsinə nəzarəti isə həm də həmin orqanlar həyata keçirirlər.

Büdcənin icrasının təhlili

Büdcənin icrasının təhlili - təsdiq edilmiş büdcənin müəyyən dövr üçün gəlirlər və xərclər üzrə proqnozlarının yerinə yetirilməsi vəziyyətinin qiymətləndirilməsidir.

Büdcənin icrasının təhlili aşağıdakı istiqamətləri nəzərdə tutur:

- ayrı-ayrı mənbələr üzrə gəlirlərin yerinə yetirilməsi vəziyyətinin təhlili;
- bütün maliyyələşdirilmə istiqamətləri üzrə xərclər planının yerinə yetirilməsinin təhlili;
- büdcə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinin təhlili;
- büdcənin kassa icrasının təhlili və s.

9. Bələdiyyə komissiyaları

Yerli büdcə prosesində bələdiyyənin daimi komissiyaları da mühüm rol oynayırlar. Komissiyalar ayrı-ayrı proqramlar işləyib hazırlayırlar, büdcənin tərtibində iştirak edirlər və büdcə layihəsini müzakirə edirlər. Bələdiyyələr aşağıdakı daimi komissiyalar yarada bilərlər:

1. Yerli büdcə məsələləri daimi komissiyası:

- yerli vergilərə və ödənişlərə, yerli büdcəyə aid qərar layihələrini hazırlayırlar və ya təqdim olunmuş qərar layihələrinə dair rəy verir;
- yerli büdcəyə nəzarətlə bağlı məsələlərə baxırlar və bələdiyyəyə təkliflər verir;
- yerli büdcə layihəsinə dair başqa daimi komissiyaların təkliflərinə baxırlar və bu təkliflər barəsində rəy hazırlayırlar;
- yerli büdcənin icrası ilə bağlı hesabatlarla dair rəy hazırlayırlar;
- bələdiyyə və onun icra aparatı üçün təkliflər hazırlayırlar.

2. Yerli sosial məsələləri daimi komissiyası:

- yerli sosial müdafiə və sosial inkişaf, o cümlədən əmək, məşğulluq, sosial təminat və digər yerli sosial məsələlər də daxil olmaqla, proqramların layihələrini, arayışlar, qərar layihələrini hazırlayır və ya təqdim olunmuş yerli sosial müdafiə və sosial inkişaf proqramlarının layihələrinə və digər layihələrə dair rəy verir;
- bələdiyyə və onun icra aparatı üçün təkliflər hazırlayır.

3. Yerli ekologiya məsələləri daimi komissiyası:

- yerli ekologiya proqramlarının layihələrini, arayışlar, qərar layihələrini hazırlayır.

4. Yerli iqtisadi inkişaf məsələləri daimi komissiyası:

- yerli iqtisadi inkişaf proqramları layihələrini (o cümlədən, bələdiyyə mülkiyyətinin (bələdiyyə torpaqları da daxil olmaqla) səmərəli istifadəsi, bələdiyyələrin təsərrüfat fəaliyyətinin təşkili də daxil olmaqla), arayışlar, qərar layihələrini hazırlayır və ya təqdim olunmuş yerli iqtisadi inkişaf proqramlarının layihələrinə və qərar layihələrinə dair rəy verir;
- bələdiyyə və onun icra aparatı üçün təkliflər hazırlayır.

5. Hüquq məsələləri daimi komissiyası:

- bələdiyyənin qərar layihələrini Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına və qanunvericiliyinə uyğunluğu haqqında, bələdiyyə üzvlərinin səlahiyyətlərinin itirilməsi və ya onlara xitam verilməsi məsələlərinə, yerli rəy sorğusuna çıxarılan məsələlərə dair rəy verir;
- bələdiyyə və onun icra aparatı üçün təkliflər hazırlayır.

10. Yerli büdcə prosesində şəffaflıq

Azərbaycanda bələdiyyə sistemi elə qurulub ki, onların səlahiyyətləri az, maliyyə bazası isə son dərəcə zəifdir. Halbuki, yerli problemlərin bir çoxunun həllini camaat bələdiyyələrdən umur. Ona görə də bələdiyyə-

lər büdcədə olan vəsaiti ən başlıca problemlərin həllinə yönəltməlidirlər. Bunun üçün büdcənin tərtibi zamanı bələdiyyənin həlli ən vacib problemlərinin və onların həlli yollarının müəyyənləşdirilməsinə, həmin məqsədlərə büdcədən ayrılacaq vəsaitin məbləğinin müəyyən edilməsinə, büdcənin təsdiq edilməsinə və büdcənin icrasına ictimai nəzarətin təmin olunmasına bələdiyyə ərazisində yaşayan əhalinin fəal cəlb edilməsi məqsəduyğundur. Bununla da bələdiyyə büdcəsindəki vəsaitin istifadəsinin şəffaflığına və onların səmərəli xərclənməsinə, son nəticədə isə bələdiyyənin bir sıra problemlərinin həllinə nail olmaq mümkündür.

Beləliklə, bələdiyyə büdcəsinin şəffaflığı:

- bələdiyyə ərazisində yaşayan hər bir vətəndaşın yerli büdcə prosesində iştirak etməyinə və ödədiyi vergilərin necə xərcləndiyini görməyə imkan verir;
- əhalinin büdcə barəsində informasiya almaq hüququnu reallaşdırır;
- büdcə üzrə son qərarların qəbuluna bələdiyyənin hər bir üzvünün təsir göstərməsinə şərait yaradır;
- büdcənin işlənilib hazırlanmasına və həyata keçirilməsinə bələdiyyə rəhbərlərinin və məmurlarının məsuliyyətini artırır;
- büdcə vəsaitlərinin təyinatı üzrə xərclənməsinə nəzarət üçün şərait yaradır və bununla da korrupsiyanın və ictimai vəsaitin başqa formalarda mənimsənilməsinin qarşısını alır;
- bələdiyyə ərazisində yaşayan əhalinin yerli idarəetmə qurumlarına inamını və etibarını artırır;
- dövlət qurumları və beynəlxalq təşkilatlar üçün bələdiyyənin açıqlığını təmin edir;
- bələdiyyələrin işinin səmərəliliyini artırır və s.

Yerli büdcə prosesinin hər bir mərhələsində əhali müxtəlif formalarda iştirak edə bilər. Məsələn, **büdcə məlumatlarının əhaliyə çatdırılması üçün:**

- bələdiyyə idarəsində həmin sənədlərlə tanışlıq imkanları yaradılmalıdır;

- büdcə sənədləri şəhər, kənd (ümumi) və məktəb kitabxanalarında yerləşdirilə bilər;
- belə informasiyalar bələdiyyənin özünün (əgər varsa) ya da həmin bələdiyyənin ərazisində fəaliyyət göstərən (əgər varsa) mətbuat orqanında dərc edilə bilər;
- əgər belə mətbuat vasitəsi yoxdursa, onda bələdiyyənin ərazisində bir neçə yerdə büdcə sənədləri üçün stendlər təşkil edilə bilər;
- əgər bələdiyyə ərazisində radio və ya televiziya fəaliyyət göstərsə, bunların imkanlarından yararlanmaq olar və s.

Yaxud, büdcənin tərtibi zamanı bələdiyyə ərazisində yaşayan **vətəndaşların büdcə ilə bağlı təşəbbüslərinin öyrənilməsi üçün:**

- vətəndaş təşəbbüslərinin öyrənilməsinin ictimai poçtu yaradıla bilər;
- əhali arasında sorğular keçirilə bilər;
- bələdiyyənin ictimai xarakterli ən mühüm problemlərinin müəyyən edilməsi üçün vətəndaş müzakirələri (məsələn, dəyirmi masalar, ümumi yığıncaqlar və s.) təşkil oluna, müxtəlif sosial qruplarla (məsələn, ağsaqqallar, müəllimlər, gənclər, qadınlar və s.) məsləhətləşmələr aparıla bilər;
- bələdiyyə ərazisində fəaliyyət göstərən icmalar və ictimai təşkilatlar (əgər varsa) müzakirələrə cəlb edilə bilər və s.

Bələdiyyə büdcəsinin müzakirəsi üçün ictimai dinləmələr təşkil edilə bilər.

İctimai dinləmə

İctimai dinləmə - yerli idarəetmə qərarlarının qəbulu zamanı ictimaiyyətin müxtəlif təbəqələrinin mövqeyinin öyrənilməsi zəruri olan məsələlərin müzakirəsi üçün yerli idarəetmə orqanları nümayəndələrinin,

Əhalinin ayrı-ayrı sosial qruplarının (məsələn, qocaların, əlillərin, gənclərin, qadınlardan və s.), ictimai təşkilatların, mətbuat nümayəndələrinin və digər maraqlananların iştirakı ilə təşkil edilən vətəndaş yığıncağıdır.

İdarəetmə qərarlarının qəbulunda müxtəlif formalarda ictimai iştirak demokratik cəmiyyətin əlamətidir, həm də cəmiyyətin demokratikləşməsinin vacib şərtidir.

Bələdiyyələrin vergi xidmətinin fəaliyyət prinsipləri

Hər bir bələdiyyə müvafiq qərar əsasında özünün vergi xidmətinə yaratmaq hüququna malikdir. Həmin orqanların fəaliyyəti "Bələdiyyələrin vergi xidməti orqanı haqqında" Əsasnamə ilə tənzimlənir. Bu Əsasnamə "Bələdiyyələrin vergi xidməti orqanı haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə" Azərbaycan Respublikasının 17 iyun 2003-cü il tarixli 478-İİQ sayılı Qanunu ilə təsdiq edilib. Bələdiyyələrin vergi xidməti yerli özünüidarə orqanının icra aparatının strukturunda yaradılır və aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirirlər:

- yerli vergi və ödənişlərin müəyyən olunmuş qaydada hesablanması, vaxtında və tam məbləğdə yerli büdcələrə ödənilməsinə nəzarəti həyata keçirmək;

- yerli vergi və ödənişlər üzrə borcların və bu borclar üzrə hesablanmış faizlərin və tətbiq olunmuş maliyyə sanksiyalarının alınmasını təmin etmək;

- yerli vergi və ödənişlərin ödəyicilərinin uçotunu aparmaq;

- ödəyicilərin artıq ödədiyi məbləğlərin qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydalarda əvəzləşdirilməsini, yaxud geri qaytarılmasını təmin etmək;

- yerli vergilərə dair normativ-hüquqi aktlar və bələdiyyələrin qərarları barədə ödəyiciləri məlumatlandırmaq və s.

Ərazi, maliyyə imkanları, yerli vergi və ödənişlərin ödəyicilərinin sayı və başqa meyarlardan asılı olaraq bir neçə bələdiyyə birləşərək saziş əsasında onlara xidmət göstərən orta q vergi orqanı yarada bilərlər.

Bələdiyyələrin vergi xidməti orqanlarının başlıca hüquqları aşağıdakılardır:

- yerli vergiləri hesablamaq, hesablanmış məbləğin ödənilməsi üçün ödəyicilərə tədiyə bildirişi göndərmək;

- bələdiyyə mülkiyyətində olan hüquqi şəxslərdə kameral vergi yoxlamaları keçirmək;

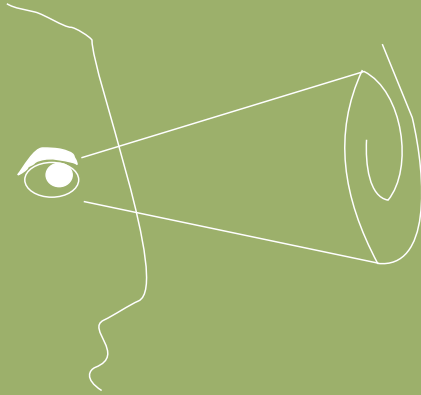
- yerli vergi və ödənişlər üzrə vaxtı keçmiş borcların, həmin vergilər üzrə hesablanmış faizlərin alınması, yerli vergilərin ödəyicilərinə maliyyə

y· sankstiyalarının t·tbiq olunması bar·d· m·hk·m·d· v·sat·tin qaldırılması üçün b·l·diyy·l·r· müraci·t etmə·k;

- qanunvericiliyə uyğun olaraq ödəyicilərin vergidən azad olunması və ya onlara vergi güzəştlərinin verilməsinə dair bələdiyyəyə təkliflər vermək və s.

Məlumat üçün bildirək ki, bələdiyyənin vergi xidməti orqanlarının vəzifəli şəxsləri bələdiyyə qulluqçuları hesab olunur. Onlar bələdiyyə səd·rinin təqdimatı ilə bələdiyyə tərəfindən vəzifəyə təyin olunur və işdən azad edilir.

Bələdiyyənin vergi xidməti orqanlarının fəaliyyətinə müvafiq bələdiyyə nəzarət edir. Onların fəaliyyəti ildə bir dəfədən az olmayaraq bələdiyyənin iclasında müzakirə olunur.

Bələdiyyə büdcəsinin və yerli büdcə prosesinin təhlili üzrə

METODİKİ TÖVSIYƏLƏR

Bu vəsait bələdiyyə büdcəsinin və yerli büdcə prosesinin təhlili və qiymətləndirilməsi metodikasını əhatə edir. Belə təhlilin gedişində ictimaiyyətin məlumatlandırılması, büdcə prosesinə və büdcə siyasətinə təsir etmək məqsədilə bələdiyyə səviyyəsində büdcə siyasətinin prioritetlərinin aşkarlanması nəzərdə tutulur.

Metodiki tövsiyələr aşağıdakı bölmələri özündə birləşdirir:

- I. Büdcə təhlilinin zəruriliyini, istiqamətləri, məqsəd və vəzifələri;
- II. Bələdiyyələrin büdcə prosesinin formalaşması və yerinə yetirilməsinin normativ-hüquqi bazası;
- III. Büdcənin və onun icrasının təhlili.

Təklif olunan metodika büdcə prosesinin mövcud proseduru - formalaşdırılması, müzakirəsi və icrasını əhatə edir.

I. Büdcə təhlilinin zəruriliyi, istiqamətləri, məqsəd və vəzifələri

1.1. Büdcə təhlilinin zəruriliyi

Bələdiyyə büdcəsinin təhlili ona görə zəruridir ki, bələdiyyə qulluqçuları və ekspertlər təhlildən əldə olunmuş nəticələr əsasında aşağıdakıları müəyyən edə bilsinlər:

- büdcənin gəlir və xərc hissələrinin formalaşdırılmasının mövcud sisteminin qiymətləndirilməsi;
- büdcənin gəlirlər hissəsinin artırılması yollarının müəyyənləşdirilməsi;
- ərazinin inkişafına yönəldilən maliyyə vəsaitinin səmərəli istifadə imkanlarının aşkara çıxarılması;
- ayrılmış və alınmış kreditlərin strukturunun təhlil edilməsi
- ərazinin gələcək inkişafına vəsait ayrılması imkanlarının və mənbələrinin üzə çıxarılmasını.

Bələdiyyə büdcəsinin təhlili yalnız ərazinin maliyyə resurslarının idarə edilməsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə daxili istifadə üçün aparılır. Büdcə təhlilinin nəticəsi üzrə tərtib edilən analitik hesabatlar həm də bələdiyyə layihələrinin cəlbediciliyinin artırılması və bu prosesə kənar istifadəçilərin qoşulması üçün ən yaxşı alətlərdən biri hesab olunur. Bələdiyyə rəhbərliyinə münasibətdə kənar istifadəçilər rolunda xarici investorlar, auditor firmaları, maliyyə institutları, dövlət idarəetmə orqanları, məsləhətçilər, əhali və s. çıxış edir.

1.2. Büdcə təhlilinin istiqamətləri

Bələdiyyələrdə büdcə təhlilinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

Oxunuş (büdcənin tərkibi, strukturu, həm gəlirlər, həm də xərclər hissəsini təşkil edən əsas maddələr, profisit (büdcə artıqlığı) və ya defisit (kəsirin) mövcudluğu və s.). Büdcə oxunuşu zamanı onun gəlir və xərclər hissəsində verilən mütləq göstəricilər öyrənilir. Büdcəni oxumaqla bələdiyyənin xüsusi kapitalının və cəlb edilmiş vəsaitlərinin ya-

ranma mənbələri, maliyyə vəziyyəti təyin edilir, hesabat ilini hansı məbləğdə profisitlə başa vurması qiymətləndirilir.

Şaquli təhlil (büdcənin əsas maddələrinin tutuşdurulmuş nisbəti, struktur təhlili). Şaquli təhlildə hər bir göstəricinin ümumi həcmdə xüsusi çəkisi müəyyən edilir.

Üfüqi təhlil (müəyyən müddət çərçivəsində büdcənin başlıca maddələrinin dinamikası, həmçinin proqnoz və faktiki göstəricilərin tutuşdurulması). Üfüqi təhlil cari və keçmiş dövrün, habelə proqnoz və faktiki göstəricilərin müqayisəsini nəzərdə tutur. Burada hesabat dövrünün göstəricilərinin keçmiş dövrə nisbətən dəyişməsi nisbi (faiz) və mütləq (dəyər) ifadədə əks etdirilir.

Trend (tendensiyalı) təhlili (üfüqi və şaquli təhlil əsasında tendensiyaların aşkara çıxarılması, proqnozlaşdırılması). Tendensiyalı təhlil dəyişikliklərin müəyyən edilməsi üçün iki ilin (cari və keçmiş hesabat ili) yox, bir neçə ardıcıl ilin göstəricilərindən istifadə edilməsini nəzərə tutulur. Tendensiyaların təhlilində indekslərdən istifadə olunur.

Büdcənin durumunu xarakterizə edən xüsusi göstəricilərin dinamikada və oxşar bələdiyyələrlə müqayisədə qiymətləndirilməsi də tendensiyalı təhlilin predmetinə daxildir.

Zəruri maliyyə yardımını hesablamaq üçün büdcə gəlirlərinin potensialı qiymətləndirilir. Bu göstərici aşağıdakı düstür əsasında hesablanır:

$$P = F + B + İ + G$$

Burada,

P - büdcənin gəlir potensialı

F - bələdiyyənin fiskal potensialı (büdcəyə vergi mənbələrindən daxilolmalar),

B - qaytarılmış borclar (büdcə ssudaları və kreditləri, vergi kreditləri və s.)

İ - investisiya potensialı (bələdiyyə mülkiyyətinin bazasında büdcə təminatı əsasında ayrılmış büdcə vəsaitləri hesabına reallaşdırılan investisiya layihələrindən əldə edilən gəlirlər və s.),

G - mülkiyyətin istifadəsindən (satışından və icarəsindən) büdcənin gəlirləridir.

Bələdiyyənin fiskal potensialının hesablanması metodikası nisbətən mürəkkəb düstür üzərində qurulduğundan onun yalnız qısa və sadə variantı ilə kifayətlənməyi məqsədəuyğun bilirik. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, bu göstəricinin nisbətən mürəkkəb metodika əsasında hesablanması zamanı vergi yığımının proqnozlaşdırılmış həcmi, proqnozlaşdırılan vergilərin artım indeksi, regional daxili məhsulun və onun deflyatorunun proqnozları və s. göstəricilərdən istifadə edilir.

Büdcələrarası münasibətlərdə planlaşdırılan dövr üzrə büdcənin malik olduğu gəlirlərinin qiymətləndirilir. Bu göstərici aşağıdakı formul üzrə hesablanır:

$$D = P - B\ddot{O} + BV$$

Burada,

D - büdcənin planlaşdırılan dövr üzrə gəlirləri

B \ddot{O} - borc öhdəlikləri,

BV - büdcə prosesində gəlirlərin artımına xidmət edən borc vəsaitləridir.

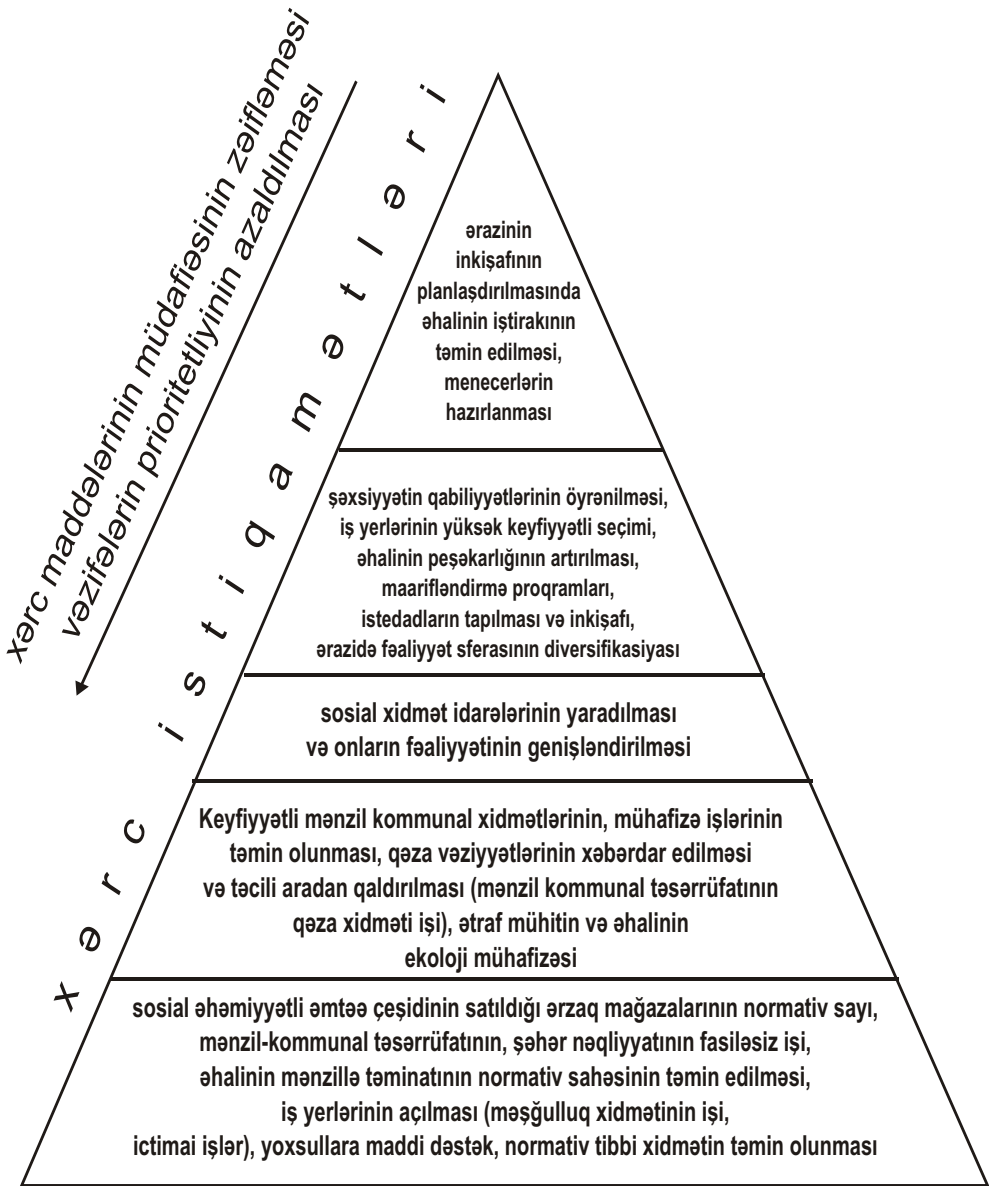
Büdcənin xərc maddələrinin və onların prioritetliyinin qiymətləndirilməsi üçün yuxarıda göstərilən meyarlardan başqa Maslou piramidasının növbəti interpretasiyasından da geniş istifadə olunur.

1-ci sxemdəki piramidanın prioritetlik səviyyəsi üzrə büdcə xərcləri mənzil-kommunal təşkilatlarının cari fəaliyyətinin, sosial sfera, səhiyyə, yerli nəqliyyat, yaşayış sahəsinin normativ təminatına yönəldilir.

İkinci səviyyədə birinci ilə müqayisədə prioritetlik dərəcəsi aşağı olan asayişin mühafizəsi, mənzil-kommunal təsərrüfatlarının inkişafı, ətraf mühitin ekoloji mühafizəsi kimi xərclərin maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutulur.

Sonra isə prioritet üzrə sosial-istirahət yönlü təşkilatların yaradılması və fəaliyyətinin təminatı ilə əlaqədar xərclər təqdim olunur.

Şəxsiyyətin özünü reallaşdırması və özünəhörmət səviyyəsində yüksək tələbatların ödənilməsinə yönəldilən xərclər, o sıradan konkret olaraq şəxsi qabiliyyətlərin öyrədilməsi və artırılması ilə məşğul olan, peşəkarlığın və ixtisasın yüksəldilməsinə xidmət edən təşkilatların işinə yardım xərcləri, ərazidə innovasiya xarakterli və elmtutumlu biznesin

Sxem 1. Əhalinin tələbatları piramidasına uyğun olaraq bələdiyyə büdcəsi xərclərinin prioritetliyinin müəyyən edilməsi

genişləndirilməsinə yönələn xərclər və s. piramidanın nisbətən yüksək pilləsində durur.

Nəhayət, piramidanın ən yuxarı pilləsində sosial motivləşdirmə məqsədli ayrıca perspektiv layihələrin və bələdiyyə planlarının reallaşdırıl-

ması, planlaşdırmada sosial qrupların və ya vətəndaşların aktiv iştirakına stimül verən xərclər dayanır.

1.3. Büdcə təhlilinin məqsəd və vəzifələri

Bələdiyyə büdcəsinin formalaşması və büdcə prosesinin təhlilinin məqsədi büdcə prosesinin başlıca parametrləri və əsas məqamları, büdcə planlaşdırılmasının xüsusiyyətləri, əsas tendensiyaları və strukturu, büdcə siyasətinin məqsəd və prioritetləri, büdcə prosesinin təşkili, bu prosesdə vətəndaşların iştirakı haqqında mümkün qədər çox informasiyanın əldə edilməsi və təqdimatı ilə izah olunur.

Görülmüş işlərin nəticəsi olaraq bələdiyyə büdcəsinin formalaşması və büdcə prosesinin təhlili üzrə yekun hesabat hazırlanır. Bu hesabat tam təfsilatlı həcmdə və qısa xülasə ilə dərc oluna bilər. Xülasənin qısa variantda nəşri ictimaiyyəti, tam təfsilatlı variantda dərci isə bələdiyyə rəhbərliyini və yerli qeyri-hökumət təşkilatlarının liderlərini məlumatlandırmaq, eləcə də onların büdcə prosesində iştirakını aktivləşdirmək məqsədi güdür.

Hesabatda bələdiyyə quruculuğunun qısa xarakteristikası verilir. **Sənəddə aşağıdakı məsələlər öz əksini tapa bilər:**

- regionun və bələdiyyənin başlıca sosial-iqtisadi inkişaf göstəriciləri (ümumi regional məhsulun (ÜRМ) və ya sahələr üzrə yaradılmış əlavə dəyərin qiymətləndirilməsi, sahələr üzrə istehsalın həcmi, bələdiyyə ərazisində yaşayan əhalinin, həmçinin məşğul əhalinin sayı, işsizliyin və əhalinin gəlirlərinin səviyyəsi);

- regionun və bələdiyyənin ixtisaslaşma tipi (aqrar, sənaye, aqrar-sənaye, xidmət);

- regionun və bələdiyyələrin büdcə təminatının səviyyəsi və qarşılıqlı fəaliyyəti;

- regionda və bələdiyyə ərazisində qeyri-hökumət təşkilatlarının (QHT) inkişaf səviyyəsi, onların kəmiyyət və keyfiyyət xarakteristikası, büdcə prosesində QHT-lərin iştirak imkanları və maraq dərəcəsi.

Bundan başqa **vergiqoyma bazasının mühüm elementləri** kimi aşağıdakı göstəricilərin sənəddə əks olunması məqsədəuyğundur (bu

göstəricilər həm bələdiyyənin real və faktiki maliyyə potensialı arasında nisbəti, həm də bu qurumların maliyyə şəffaflığını qiymətləndirmək üçün vacibdir):

- vergiyə cəlb olunan torpaq sahələrinin həcmi və onların təyinatı üzrə bölgüsü (məs., pay torpaqları, icarədə olan torpaqlar, həyətyanı sahələr);
- vergiyə cəlb olunan və olunmalı daşınar və daşınmaz əmlakın faktiki kəmiyyəti (dəyəri və sayı) ;
- vergi güzəştləri, onların məqsədləri və strukturu, vergi güzəştləri hesabına bələdiyyə büdcəsindən təxmini potensial itkilər;
- bələdiyyənin vergi ödəyicilərinin ümumi sayı, təcilyəçilərin təşkilatı-hüquqi statusuna görə bölgüsü;
- bələdiyyə büdcəsinə borclar və onların strukturu, eyni zamanda bələdiyyənin borcları və onların strukturu.

Regionların və bələdiyyə quruculuğunun bu göstəricilər əsasında qısa xarakteristikasını bələdiyyənin büdcə komissiyasının və ya bir neçə komissiyanın ekspertləri birlikdə hazırlayır.

Büdcənin və büdcə prosesinin təhlili zamanı aşağıdakı blok məsələlərə diqqət yetirmək tələb olunur:

1. büdcə prosesinin normativ hüquqi bazası, büdcənin işlənməsi və qəbulunun mövcud təcrübəsi;

2. büdcənin icrası haqqında hesabatın hazırlanması və ictimaiyyətə təqdim edilməsinin mövcud qayda və formaları;

3. büdcənin şəffaflığı;

4. büdcə və onun təhlili.

Yuxarıda sadalanan hər bir məsələ üzrə gerçək vəziyyətin ekspert qiymətləndirilməsi ilə yanaşı, real şəraitin yaxşılaşdırılması üzrə təkliflər də hazırlanmalıdır.

II. Bələdiyyələrdə büdcə prosesinin normativ-hüquqi bazası və onun icrası vəziyyəti

Normativ-hüquqi bazanın təhlilinin ümumi məqsədlərinə bələdiyyənin normativ sənədlərinin ölkə qanunvericiliyinə uyğunluğunun qiymətləndirilməsi, onlar arasındakı ziddiyyətlərin və hüquqi boşluqların aşkara çıxarılması, qanunvericiliyin işləkliyinin müəyyən olunması və dolğunluğunun təyin edilməsi daxildir.

Bunun üçün ekspert aşağıdakıları bacarmalıdır:

- normativ-hüquqi sənədlərin tətbiq dairəsini müəyyənləşdirməyi, onların qısa xülasəsini hazırlamağı, normativ-hüquqi sənədlərin tam mətni ilə harada və necə tanış olmağın mümkünlüyünü göstərməyi;

- mövcud sənədlərin ölkə qanunvericiliyinə, "Büdcə sistemi" haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğunluğunu müəyyənləşdirməyi, onlar arasında müqayisələr aparmağı, mövcud ziddiyyətlərin aradan qaldırılması yollarını və normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini aşkara çıxarmağı, bütün bunlarla əlaqədar mexanizmlər və prosedurları daha geniş açıqlamağı.

Bu zaman ekspert yerli idarəetmə orqanlarında büdcə prosesini tənzimləyən normativ sənədin olub-olmadığına, əgər belə bir sənəd varsa, onun Bələdiyyə Şurasında təsdiq edilib-edilməməsinə xüsusi diqqət yetirməlidir. Həmçinin, belə normativ akt varsa və təsdiq olunubsa, onda "Büdcə sistemi" haqqında Qanunda yerli büdcənin formalaşdırılması prinsipləri, xüsusiyyətləri, norma və prosedurları diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

Bələdiyyədə büdcə prosesini tənzimləyən normativ sənədin qısa təhlili zamanı aşağıdakı istiqamətlərdə suallara cavablar axtarılır:

- Sənəd nə vaxt təsdiq olunub və hansı müddətdən sonra qüvvəyə minib;
- Onun məzmununu və tərkibini təsvir etməklə yanaşı, qüvvəyə mindikdən sonra tətbiqi ilə əlaqədar əlavə işlənmə zərurəti yaranıbmi;

- Bu sənəddə büdcə təsnifatına baxılıbmı (əgər baxılıbsa, onda təsnifləşdirmə hansı əlamətlər üzrə aparılıb);
- Büdcə siyasətinin zəruri aləti kimi büdcənin balanslaşdırılması imkanları qiymətləndirilibmi;
- Xərclərin sekvestri (ixtisar) mexanizminə baxılıbmı (əgər baxılıbsa bu mexanizm necə reqlamentləşdirilib və təcrübədə istifadə olunurmu);
- Borc vəsaitlərindən istifadə həddi müəyyənləşdirilibmi;
- Sənəddə inkişaf büdcəsinə, onun formalaşmasına yer ayrılıbmı (əgər büdcədə profit yaranarsa, onda artıq vəsaitlərdən istifadə üzərində hansısa əlavə nəzarət mexanizmi nəzərdə tutulubmu);
- Sənəddə ayrıca olaraq "Əsaslı xərclər" maddəsi varmı, təsdiq olunmuş büdcə xərclərində onun xüsusi çəkisi neçə faiz təşkil edə bilər, əsaslı xərclərin hansı mənbələrdən maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutulub;
- Yerli idarəetmə orqanının ehtiyat fondu varmı, sənəddə bu fondun həcmi ilə bağlı hədd müəyyənləşdirilibmi, həmin fondun təqdim olunmuş büdcə xərclərində və ya gəlirlərində xüsusi çəkisi neçə faiz təşkil edə bilər, inkişaf fondunun vəsaitlərinin istifadəsinə nəzarət necə həyata keçirilir;
- Büdcə prosesinin mərhələləri və əsas prosedurları nə qədər ətraflı təsvir edilib, büdcə layihəsinin formalaşdırılması, baxılması, təsdiqi və icrası üzərində nəzarət necə təşkil edilib, büdcə layihəsinin tərtibi üzərində işin başlanma və bitmə müddəti, layihənin baza məlumatlarının proqnozlaşdırılması (bələdiyyənin sosial-iqtisadi inkişaf proqnozları, büdcə-vergi siyasətinin əsas istiqamətləri, icmal maliyyə balansı, növbəti ildə iqtisadiyyatın bələdiyyə bölməsinin inkişaf planı və s.) reqlamentləşdirilibmi, büdcənin işlənilməsi, təqdim olunması, müzakirəsi və təsdiqi müddətləri necə reqlamentləşdirilib və hər mərhələ üçün zaman uyğunluğunu qənaətbəxş saymaq olarmı;
- Büdcənin icra vəziyyəti haqqında hesabatın qəbulu müddətləri, xəzinə icrasına nəzarətin formaları necə müəyyənləşdirilib, yerli büdcənin icrası zamanı kommersiya bankları ilə qarşılıqlı əlaqələr necədir;

- Büdcə vəsaitlərinin alıcılarına büdcədən ayrılmış vəsaitlərdən istifadənin düzgünlüyünə görə nəzarət mexanizminə baxılıbmı, yerli büdcənin icrasının gedişi haqqında informasiyaların təqdimatının dövriliyi (rüblik, yarımillik, 9 aylıq, illik) necədir, bu prosesə müstəqil auditorlar və mütəxəssis - ekspertlər cəlb edilibmi; bu prosedur qaydası normativ aktlarda təsbit olunubmu (əgər belədirsə, onda onların seçimi və müstəqilliyi necə təmin olunur, büdcədə onların xidmətinə görə ödəniş nəzərdə tutulubmu);
- Büdcə layihəsinin işlənməsi zamanı bələdiyyə sifarişlərinin formalaşdırılması və yayılması sisteminin maliyyələşdirilməsinə vəsait ayrılmasına baxılıbmı, bələdiyyə sifarişlərinin müsabiqə əsasında yerinə yetirilməsi sənəddə təsbit olunubmu;
- Sənəddə pozuntulara qarşı hansı tədbirlərin tətbiqi nəzərdə tutulub; bələdiyyə quruculuğunun büdcə prosesini tənzimləyən digər normativ aktlarda belə pozuntuları reqlamentləşdirən müddəalar varmı;
- Maliyyə yardımı almaq üçün xərc ehtiyaclarının qiymətləndirilməsi mexanizmləri mövcuddurmu;
- Büdcədə profisit yarandığı təqdirdə, artıq vəsaitlərin xərclənməsi üçün prioritet istiqamətlər reqlamentləşdirilibmi;
- Sekvestr tətbiq olunduğu təqdirdə müdafiə olunması zəruri sayılan xərc maddələrinin müəyyənləşdirilməsi təsbit olunubmu;
- Sənəddə büdcənin işlənməsi, qəbulu, icrası, icrası üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi və icra haqqında hesabatın təsdiqi mərhələlərində aşkarlıq və ictimai iştirak imkanlarına baxılıbmı; büdcənin və onun icrası haqqında hesabatın təqdiminin təyin edilmiş prosedurlarına riayət edilibmi?

Büdcə prosesi ayrıca normativ aktla yox, bələdiyyənin nizamnaməsi ilə tənzimlənirsə, onda yerli büdcənin layihəsinin tərtibi, onun qəbulu prosedurları üzrə müddətlərin nə dərəcədə reqlamentləşdirilməsi, büdcə xərclərinin maliyyələşdirilməsi normaları və prosedurları üzərində nəzarətin, həmçinin məsuliyyətliyin təmin edilməsi, funksiyaların bölüşdürülməsi məsələləri ətraflı öyrənilməli və qiymətləndirilməlidir. Bu hal-

da həmçinin, büdcə xərclənmələri üzrə norma və normativlərin olub-olmadığına, əgər varsa, bunların elmi və təcrübi baxımdan əsaslandırılmış olmasına diqqət yetirmək lazımdır.

Əvvəlki illərdə büdcənin tərtibi, müzakirəsi və təsdiqi prosedurlarının təhlili gedişində ekspertlərin aşağıdakı məqamlara diqqət yetirməsi vacibdir:

- büdcə prosesinin mərhələləri ilə bağlı işlərin normativ sənədlərdə təsbit olunmuş müddətdə yerinə yetirilməsinə riayət olunma dərəcəsi;
- müddətlərin pozulması halları və bunların səbəbləri; belə pozuntuların aradan qaldırılması üçün qəbul edilən qərarlar;
- büdcənin və onun icrası barədə hesabatın təsdiqi müddətlərinə əməl edilməməsinin nəticələri;
- nümayəndəli hökumət orqanlarına və ictimaiyyətə büdcə layihəsinin və sənədlərinin təqdim edilməsi formaları.

Bu mərhələdə ekspertlərə əvvəlki ilin məlumatları əsasında büdcə nəşrlərinin operativliyi və dolğunluğu haqqında nəticələr formalaşdırmaq tövsiyə olunur. Bunun üçün büdcə layihəsi haqqında informasiyaların dərc olunub-olunmadığını öyrənmək lazımdır. Əgər belə təcrübə varsa, onda bunun hansı formada həyata keçirilməsi dəqiqləşdirilməlidir.

Bütün bunlarla yanaşı, aşağıdakıların qiymətləndirməsi də tələb olunur:

- dərc olunmuş materialların keyfiyyəti və onun sərbəst əldə edilməsi imkanları;
- xüsusi iqtisadi savadı olmayan vətəndaşlar və QHT fəalları üçün xülasənin əl çatanlığı;
- bu nəşrlərin vergi ödəyiciləri, bələdiyyə üzvləri və əhəlinin aktiv hissəsi üçün ünvanlılığı;
- təqdim edilən sənədlərin bələdiyyəyə və onun büdcəsinə əhəlinin, QHT-lərin və sahibkarların inam və etibarını artırmaq qabiliyyəti.

Büdcənin şəffaflığı

Büdcə şəffaflığının təhlili şəffaflığın qiymətləndirilməsi və büdcə prosesində ictimai iştirak metodikasına müvafiq surətdə və kütləvi mətbuatda yer alan materiallara, habelə nəşrlərə əsaslanmaqla aparılır. Bu istiqamətin təhlili zamanı aşağıdakı suallar mütləq cavablandırılmalıdır:

- büdcə şəffaflığında marağı olan vətəndaş cəmiyyəti institutlarının bələdiyyə ərazisində inkişafı hansı səviyyədədir;
- büdcə layihəsi üzrə ictimai dinləmə (yaxud ictimai iştirakın digər formaları) təşkil olunubmu;
- büdcə siyasətinin prioritetlərinin formalaşdırılmasında ictimai iştirak hansı səviyyədədir;
- büdcənin ayrı-ayrı maddələri üzrə düzəlişlərin və təkliflərin işlənilməsində QHT-nin iştirak praktikası nə dərəcədə geniş yayılıb;
- kütləvi informasiya vasitələrində büdcənin qəbulu və icrası prosedurları necə işıqlandırılır.

III. Büdcənin və onun icrasının təhlili

Bu bölmədə təhlil işini iki mərhələyə bölmək lazımdır:

1. Büdcənin təhlili.

2. Büdcənin icrası vəziyyətinin qiymətləndirilməsi.

Bu bölmənin məqsədlərinə habelə büdcə siyasətinin real prioritetlərinin və əsas tendensiyalarının qiymətləndirilməsi də daxildir.

Prioritetlər nəzərdə tutulan məqsədlərlə büdcənin icra göstəricilərinin, xərclərin dinamikasının və struktur təhlilinin nəticələrinin tutuşdurulması əsasında, həmçinin büdcə rəqəmlərinin arxasında konkret proqramların (sosial, iqtisadi, ekoloji proqramlar) olub-olmaması ilə aşkar olunur. Təhlil işi özündə yerli hakimiyyətin bələdiyyə quruculuğunun real imkanlarını və büdcə siyasətinin prioritetlərinə çatmaq dərəcəsini qiymətləndirməyi əhatə etməlidir. Təhlil zamanı əlavə informasiya mənbəyi kimi yerli icra hakimiyyəti orqanları və KİV-lərin sənədlərindən istifadə edilməsi məqsədəuyğundur.

Büdcənin təhlilinə aşağıdakı məsələlər daxil edilir:

- büdcə planlaşdırılmasının metodik bazasının ümumi xarakteristikası (illik büdcə hər növbəti il ərzində yeni hesablamalar, yaxud dövrü olaraq perspektiv maliyyə plan və proqnozlarındakı korrektələr əsasında tərtib olunur);
- vergi siyasətinin başlıca istiqamətləri;
- bələdiyyə əmlakının və onun istifadəsindən əldə edilən gəlirlərin həcmi;
- büdcə siyasətinin prioritetlərinin formalaşdırılmasının dəqiqliyi və onun ərazinin inkişaf prioritetlərinə uyğunluğu;
- bələdiyyə quruculuğunun inkişaf prioritetlərini və strateji istiqamətləri müəyyən edən perspektiv planın və ya konsepsiyanın mövcudluğu;
- büdcə siyasəti prioritetlərinin büdcə xərclərinin real strukturu ilə əlaqələndirilməsi dərəcəsi (ötən dövrlə müqayisədə prioritetlərdə hansı dəyişikliklərin baş verib-verməməsi);
- əvvəlki illərdə büdcə xərcləri və gəlirləri üzrə icra vəziyyətinin səviyyəsi (%-lə), bu sahədə mövcud başlıca problemlər;
- büdcənin ümumi həcmi (ümumi regional məhsulda xüsusi çəkisi);
- bələdiyyənin borcu (büdcənin mədəxilinə görə faizlə), borca xidmətin həcmi (büdcənin məxaricinə görə faizlə);
- bələdiyyə qiymətli kağızlarının (əgər varsa) gəlirlilik səviyyəsi;
- büdcənin gəlirlər hissəsinin ümumi strukturu və yerli vergilərin nisbəti, büdcə mədəxilində vergi daxilolmalarının payı və onun yüksəldilməsi üçün tövsiyələrin mövcudluğu;
- vergi siyasətinin ərazinin investisiya cəlbəediciliyinin yüksəldilməsində rolu və əhəmiyyəti;
- adambaşına büdcə daxilolmaları və onun dinamikasının ölkə üzrə orta statistik göstərici ilə, eləcə də ayrı-ayrı regionlar üzrə orta göstəricilərlə müqayisəsinin aparılması;

- büdcənin xərclərinin strukturu, onun əsaslandırılması və büdcə siyasəti prioritetlərinə uyğunluğu, funksional büdcə təsnifatının bölmələri üzrə xərclərin dinamikasının təqdimatı;
- büdcənin əsas xərclərini (mənzil kommunal, təhsil, səhiyyə, yerli idarəetmə xərcləri) müəyyən edən bölmələr üzrə xərclərə və onların effektivliyinə ictimaiyyət tərəfindən nəzarət imkanları;
- xərclərin ixtisarı məqsədilə bələdiyyənin büdcə müəssisələri və təşkilatlarının restrukturizasiyası üzrə tədbirlərin həyata keçirilib-keçirilməməsi;
- büdcənin sosial yönümlülük səviyyəsi, cari xərclərdə güzəşt və kompensasiyaların payı;
- güzəştlərin əsaslandırılması və ünvanlılığının təmin edilməsi dərəcəsi;
- yerli büdcənin xərcləri bələdiyyə təsərrüfatının idarə edilməsi siyasətində nə dərəcədə əks olunur, büdcənin icrasının nəticəsi olaraq əhaliyə təqdim olunan ictimai xidmətlərin (məsələn, su təminatı və s.) dəyəri hansı intervalda dəyişə bilər;

Bu sualları cavablandırdıqdan sonra ekspertlərin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri büdcənin investisiya yönümlülüynün (büdcə inkişafı, onun sərmayə imkanları və istiqamətləri), kapital qoyuluşlarının xarakteristikasının verilməsidir.

Büdcənin gəlirləri

Bu bölmədə bələdiyyənin büdcə gəlirləri sahəsində siyasətini aşkar etmək məqsədilə əsas gəlir maddələrinin hər biri üzrə təhlil aparmaq nəzərdə tutulur. Bu zaman hər şeydən əvvəl vergi siyasətində aparıcı olan tendensiyanı aşkar etmək, bu məqsədlə vergi, qeyri-vergi gəlirlərinin strukturunu təhlil etmək tələb olunur. Təhlil zamanı qeyri-vergi gəlirləri hissəsində bələdiyyə əmlakından və bələdiyyə xidmətlərinin göstərilməsindən əldə edilən gəlirləri ayırmaq lazımdır.

Büdcənin gəlir hissəsinin təhlili zamanı xüsusi olaraq bələdiyyə büdcəsi ilə respublika büdcəsinin qarşılıqlı münasibətləri də təhlil olunmalıdır.

Təhlilin növbəti hissəsində mülkiyyət vergilərindən ayırmaların, subsidiyaların, subvensiyaların, büdcə ssudalarının, qarşılıqlı hesablaşmalar üzrə hesablanmış vəsaitlərin, həmçinin yuxarı təşkilatların büdcələrindən ayırmalar üzrə bələdiyyə ərazisində regional proqramlara xərclənən vəsaitlərin plan və normativ göstəricilərinin dinamikasını da təhlil etmək vacibdir. Sonra isə plan göstəriciləri ilə faktiki icra göstəriciləri müqayisə edilməli, uyğunsuzluqların miqyası qiymətləndirilməli və kənarlaşmaların səbəbi aşkarlanmalıdır.

Vergi siyasəti sənədində faktiki olaraq tətbiq edilən bələdiyyə vergi və ödənişləri, vergi dərəcələri və vergi güzəştlərinin siyahısı verilməlidir. Hər bir gəlir maddəsindən çıxış edərək plan və faktiki göstəricilər tutuşdurulmalı, kənarlaşmalar müəyyən edilməli və onun səbəbləri öyrənilməlidir.

Bununla yanaşı, natural formada istifadə edilən büdcə hesablaşmalarının miqyası qiymətləndirilməlidir. Natural hesablaşmalara qeyri-pul qarşılıqlı əvəzləşmələri (barter) və veksellər aiddir.

Bu zaman iri vergi ödəyicilərinin büdcəyə və büdcədən kənar fondlara ödənişlərinin həcmi də göstərilməklə siyahısı müəyyənləşdirilməlidir. Eyni zamanda paralel olaraq vergilərin ödənilməsi üzrə daxilolmaların məbləği və büdcənin əsas borclarının siyahısının da ayrıca tərtib olunması vacibdir. Vaxtı keçmiş borclar və ödəməmələr üzrə büdcənin itkisinin həcmi müəyyənləşdirilməsi və onun səbəblərinin aşkarlanması da məqsədəuyğundur. Dövlətdən ayrılan maliyyə yardımlarının büdcə daxilolmalarında payı da büdcə gəlirlərinin təhlilində öz əksini tapmalıdır.

Nəticə hissəsində büdcə gəlirlərinin, o cümlədən də qeyri-vergi daxilolmalarının artırılması üzrə istifadə edilmiş ehtiyat mənbələrinin aşkara çıxarılması və bu əsasda təkliflərin hazırlanması mütləqdir.

Büdcə təhlilini Sumqayıt və Sərkər (Samux) bələdiyyələrinin timsalında misallarla izah etməyə çalışaq:

Misal 1. Sumqayıt şəhər bələdiyyəsinin iqtisadi əsaslarını bələdiyyə mülkiyyəti, yerli maliyyə və bələdiyyə əmlakı təşkil edir.

Şəhər bələdiyyəsi mülkiyyətinin tərkibi:

- * yerli vergi və ödənişlər hesabına formalaşan yerli büdcənin vəsaiti;
- * bələdiyyə torpaqları;
- * bələdiyyə əmlakı;
- * bələdiyyənin təmir-tikinti müəssisəsi.

2002-ci ildə yerli büdcənin gəlirləri aşağıdakı mənbələrdən ibarət olub:

- * fiziki şəxslərdən torpaq vergisi;
- * fiziki şəxslərdən əmlak vergisi;
- * küçə (divar) reklamının yerləşdirilməsi və yayımı üçün ödəniş;
- * avtomobillərin dayanacaqları üçün rüsum;
- * qanunla müəyyən edilən digər yerli vergi və ödənişlər;
- * bələdiyyə əmlakının özəlləşdirilməsindən gəlirlər;
- * bələdiyyə əmlakının icarəyə verilməsindən gəlirlər;
- * hüquqi şəxslərin maliyyə yardımı və qrantları;
- * Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən verilən dotasiyalar.

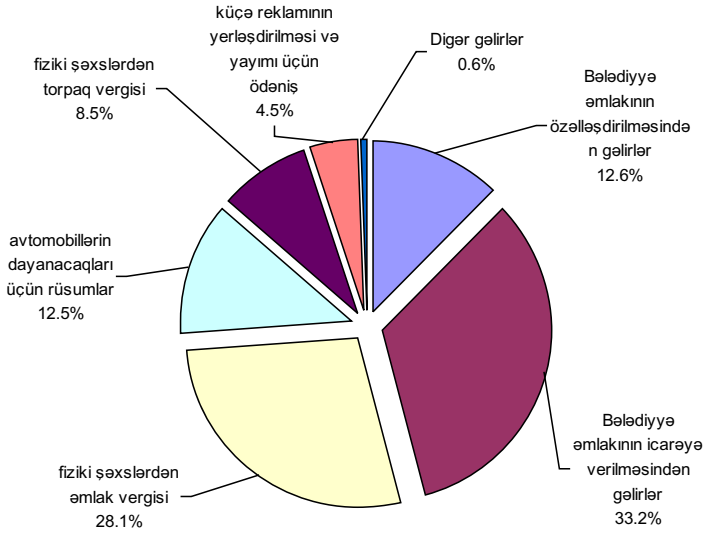
Bu mənbələr hesabına 2002-ci ildə Sumqayıt şəhərində yerli büdcənin gəlirləri 724489,0 min manat təşkil etmiş, illik proqnoz tapşırığı 101 faiz yerinə yetirilmiş, büdcəyə əlavə olaraq 7089,0 min manat məbləğində vəsait daxil edilmişdir. 2001-ci illə müqayisədə yerli büdcəyə 172619,0 min manat və yaxud 31,3 faiz artıq vəsait cəlb edilmişdir.

Yerli vergi və ödənişlərin 7 tədiyə növündən 4-ü üzrə proqnoz tapşırıqları yerinə yetirilmişdir.

Yerli büdcənin gəlirlərinin əsasını bələdiyyə əmlakının icarəyə verilməsindən gəlirlər və fiziki şəxslərdən əmlak vergisi təşkil edib. Yerli büdcənin gəlirlərində onların xüsusi çəkisi müvafiq olaraq 33,2 faiz və 28,1 faiz olub.

Büdcənin xərcləri

Bu bölmədə bələdiyyənin büdcə xərcləri sahəsində büdcə siyasətinin prioritetlərinin aşkar edilməsi məqsədilə əsas xərc maddələrinin təhlil edilməsi nəzərdə tutulur. Bunun üçün hər şeydən əvvəl büdcənin xərclər, bütövlükdə, həmçinin prioritet istiqamətlər və müdafiə olunan maddələr üzrə icrasının təhlili aparılmalıdır. Xərc maddələrinin prioritetliliyi haqqında aşağıdakı məlumatlar lazımi təsəvvür yaradır: prioritet

Sxem 2. Sumqayıt şəhər büdcəsinin gəlirlərinin strukturu

xərc maddəsi üzrə məbləğin məcmu büdcə xərclərində xüsusi çəkisi və onun dövrlər üzrə dəyişməsi; bu xərc maddəsi üzrə bütövlükdə büdcə xərclərinin icrası ilə müqayisədə xərclərin yerinə yetirilmə faizi.

Büdcə xərclərinin funksional təsnifatının təhlili büdcə xərclərinin həcminə təsir göstərən əsas amilləri müəyyən etmək və ümumi xərclərdə büdcənin payını aşkar etmək məqsədilə aparılır.

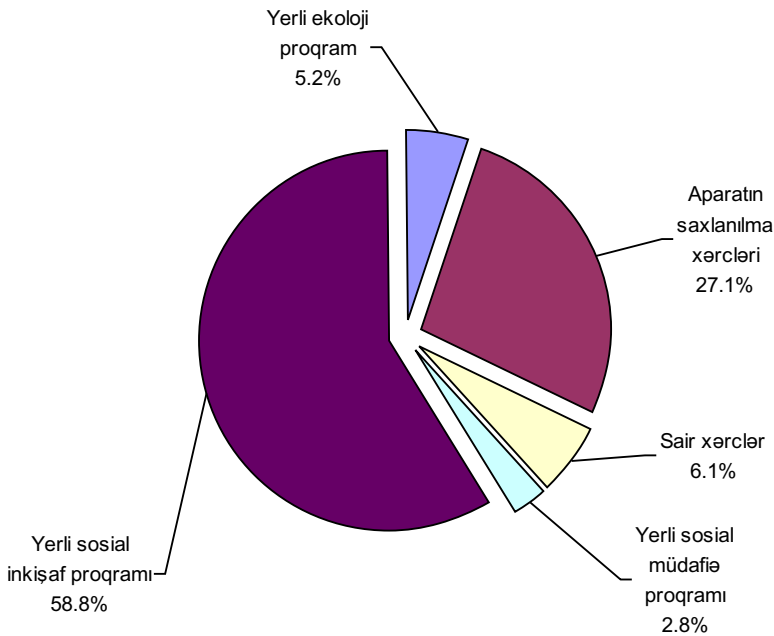
Təhlil zamanı xüsusi olaraq "sair xərclər" və "inkışaf fondları" maddəsinin tərkibinə diqqət yetirilməlidir.

Büdcənin iqtisadi təsnifatının və onun dinamikasının təhlili regional sifarişlərin, bələdiyyə qulluqçularının, subsidiyaların və cari transfertlərin miqyasını müəyyən edə bilər. İqtisadi təsnifat üzrə təhlil zamanı inzibati-aparat xərclərinin büdcə xərclərində payına xüsusi diqqət yetirmək lazımdır.

Məqsədli proqramların işlənilməsi və reallaşdırılmasının təhlil praktikasında ilk növbədə, məqsədli proqramların büdcə siyasəti prioritetlərinə uyğunluğu qiymətləndirilir, sonra isə onların xərclərdə payı, hansı

maliyyələşdirmə mexanizmlərinin mövcudluğu, hansı səviyyədə yerinə yetirilməsi və nəticələri də müəyyənləşdirilir.

Misal 2. Sumqayıt bələdiyyəsində 2002-ci ildə yerli büdcənin xərcləri 1367827,4 min manat təşkil etmiş, illik proqnoz tapşırığı 91,9 faiz yerinə yetirilmişdir. Ötən il ərzində yerli büdcənin xərcləri yerli sosial müdafiə və sosial inkişaf, ekoloji proqramların maliyyələşdirilməsinə yönəldilmiş, sosial təyinatlı tədbirlərin maliyyələşdirilməsinə üstünlük verilmişdir. İl ərzində şəhər bələdiyyəsinin icra aparatı işçilərinin əmək haqları və müavinətlərinin, əhalinin sosial ödənişlərinin vaxtlı-vaxtında ödənilməsi, sosial proqramların maliyyələşdirilməsi təmin edilmişdir.

Sxem 3. Sumqayıt şəhər büdcəsinin xərclərinin strukturu

Büdcənin profisiti (defisit)

Bu bölmədə büdcə balanslaşdırılması sahəsində bələdiyyə quruculuğu siyasətindəki tendensiyalar və onların nəticələri təhlil edilir. Büdcənin xüsusi gəlirlərinin onun xərclərini üstələməsinin səbəbləri və bələ-

diyyə borcunun strukturu (bank kreditləri, bələdiyyə istiqrazları, veksellər, daha yüksək səviyyəli büdcəyə borclar) təhlil olunur. Eyni zamanda bələdiyyə büdcəsinin kreditor borclarının strukturu və dinamikası, onun əmələ gəlmə səbəbləri, başlıca tendensiyalar və struktur dəyişiklikləri təhlil olunur.

Büdcənin qiymətləndirilməsi

Ekspertə təhlil əsasında büdcəni aşağıdakı istiqamətlər üzrə qiymətləndirmək tövsiyə olunur:

- büdcənin müstəqilliyi, aşkarlığı, reallığı və dolğunluğu hansı dərəcədə təmin edilib.
- Büdcə "inkışaf" büdcəsidir, yoxsa "istehlak";
- Yerli büdcənin əsas problemləri nədən ibarətdir;
- Büdcələrarası münasibətlərin problemləri necə həll olunur;
- Qarşılıqlı məsuliyyət;
- Bələdiyyə quruculuğunun gəlirlərinin tarazlıdırılması;
- Qarşılıqlı maliyyə axınlarının mümkün dərəcədə ixtisarı;
- Xərclər artındığı halda yerli büdcədən kompensasiyalar;
- Yerli idarəetmə orqanlarının yerli büdcənin xüsusi gəlirlərinin çoxaldılmasında maraq dairəsinin artırılması;
- Büdcələrarası münasibətlərdə aşkarlıq.

Misal 3. Samux rayonunda 35 kənd bələdiyyəsi fəaliyyət göstərir. Sərkər bələdiyyəsi onlardan öndə gedənidir. Bunu bələdiyyənin 2000-2002-ci illər üzrə büdcəsi ilə tanışlıq da göstərir. **1 sayılı cədvəldə** həmin bələdiyyənin 3 illik büdcəsinin icra vəziyyətinin məlumatları təqdim olunur.

**Sərkər bələdiyyəsinin büdcəsinin icra vəziyyəti
(2000-2002-ci illər)**

(min manatla)

Büdcənin gəlirləri	2000	2001	2002
Fiziki şəxslərdən torpaq vergisi	11.385	12.000	30.107,4
Fiziki şəxslərdən əmlak vergisi	110	1.865,3	2.554,6
Bələdiyyə əmlakının icarəyə verilməsindən gəlir	5.876	16.017	17.013
Bələdiyyə əmlakının özəlləşdirilməsindən gəlir	1.558	3.564,7	3.859
Dövlət büdcəsindən dotasiya	8.409	6.500	9.637
Kənd sakinlərinin maliyyə yardımı	-	-	500
Avtomobil dayanacaqlarından rüsum	-	-	1.559
Cəmi gəlirlər:	27.338	39.947	65.230
Büdcənin xərcləri			
Əməyin ödənişi fondu	12.895	8.410	13.670
Müqavilə üzrə iş və xidmətlərin haqqının ödənilməsi, dəftərxana ləvazimatı və mal-material qiymətlilərinin alınması xərcləri	1.809	2.151	7.482
Yumşaq inventarın alınması xərcləri			692
Nəqliyyat xidməti haqqının ödənilməsi xərcləri			3.550
Kommunal xidməti haqqının ödənilməsi:			
Elektrik enerjisi haqqının ödənilməsi xərcləri	100	338	260
İstilik enerji haqqının ödənilməsi xərcləri		15	858
Ezamiyyət xərcləri	161	383	288
Rabitə xidməti haqqı	445	222	336
İnventar və avadanlıqların alınması	3.638,8	7.200	693
Sosial mədəni və məişət obyektlərinin əsaslı təmiri		5.937	17.070
Mədəni kütləvi tədbirlərin keçirilməsi		613	1.655

Binaların cari təmiri		2.736	1.029
Maddi yardım		3.952	8.282,3
Bələdiyyə yollarının təmiri		2.176	11.979,5
Sair xərclər		1.570	
Cəmi xərclər	19.049	35.703	67.844

1 sayılı cədvəlin faktiki rəqəmlərin təmsalında əvvəlcə şaquli büdcə təhlilini nəzərdən keçirək. Bunun üçün aşağıdakı formada analitik cədvəl tərtib edək (**Bax:** cədvəl 2-yə).

Cədvəl 2

Bələdiyyə büdcəsinin şaquli təhlili

(min manatla)

Büdcənin gəlirləri	2000	Yekun- da xü- susi çə- kisi, %-lə	2001	Yekun- da xü- susi çə- kisi, %-lə	2002	Yekun- da xü- susi çə- kisi, %-lə
Fiziki şəxslərdən torpaq vergisi	11385	41,7	12000	30,1	30107,4	46,2
Fiziki şəxslərdən əmlak vergisi	110	0,4	1865,3	4,7	2554,6	3,9
Bələdiyyə əmlakının icarəyə verilməsindən gəlir	5876	21,5	16017	40,0	17013	26,1
Bələdiyyə əmlakının özəlləşdirilməsindən gəlir	1558	5,7	3564,7	8,9	3859	5,9
Dövlət büdcəsindən dotasiya	8409	30,7	6500	16,3	9637	14,8
Kənd sakinlərinin maliyyə yardımı	-	-	-	-	500	0,7
Avtomobil dayanaqlarından rüsum	-	-	-	-	1559	2,4

Bələdiyyə büdcəsini necə təhlil etməli

Cəmi gəlirlər	27338	100	39947	100	65230	100
Büdcənin xərcləri						
Əməyin ödənişi fondu	12895	67,7	8410	23,56	13670	20,1
Müqavilə üzrə iş və xidmətlərin haqqının ödənilməsi, dəftərxanaya ləvazimatı və materialların alınması xərcləri	1809	9,5	2151	6,02	7482	11,0
Yumşaq inventarın alınması xərcləri						
Nəqliyyat xidməti haqqının ödənilməsi xərcləri						
Kommunal xidməti haqqının ödənilməsi					692	1,2
Elektrik enerjisi haqqının ödənilməsi xərcləri	100	0,5	338	0,95	3550	5,2
İstilik enerjisi haqqının ödənilməsi xərcləri			15	0,04	260	0,4
Ezamiyyət xərcləri	161,2	0,8	383	1,07	858	1,26
Rabitə xidməti haqqı	445	2,3	222	0,62	288	0,42
İnventar və avadanlıqların alınması	3638,8	19,1	5937	20,17	336	0,5
Sosial mədəni və məişət obyektlərinin əsaslı təmiri			613	16,63	693	1,02
Mədəni kütləvi tədbirlərin keçirilməsi			2736	1,72	17070	25,2
Binaların cari təmiri			3952	7,66	1655	2,4
Maddi yardım			2176	11,07	1029	1,5

Bələdiyyə yollarının təmiri			1570	6,09	8282,3	12,2
Sair xərclər			7200	4,4	11979,5	17,6
Cəmi xərclər	19049	100	35703	100	67844,8	100

Büdcənin gəlirlər hissəsində:

Cədvəl məlumatlarından görüldüyü kimi, təhlil olunan dövr ərzində Sərkar bələdiyyəsinin (Samux rayonu) büdcəsinin gəlir hissəsində əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verməmişdir. Belə ki, ötən 3 il ərzində gəlirlər əsasən 3 mədaxil maddəsi üzrə təmin olunub. Onlar arasında əhəmiyyətli çəkini fiziki şəxslərin torpaq vergisi, bələdiyyə əmlakının icarəyə verilməsindən gəlir, dövlət büdcəsindən dotasiya ifadə edib. Təhlil olunan dövrün əvvəlində (2000-ci ildə) bu 3 maddə üzrə daxilolmalar ümumi yekunda rekord səviyyədə xüsusi çəkiyə (93,9%-ə) malik olub. Sonrakı illər üzrə isə müvafiq göstərici 86,4 və 87,1 faiz təşkil edib. Bu göstəricinin ümumi yekunda payının azalmasını 2001-ci ildə dövlət büdcəsindən dotasiyanın, 2002-ci ildə isə həm bələdiyyə əmlakının icarəyə verilməsindən gəlirlərin, həm də dotasiyanın nisbi ifadədə azalması şərtləndirib.

Büdcənin xərclər hissəsinin şaquli təhlilinə gəlincə, diqqəti cəlb edən məqam təhlil olunan dövr ərzində büdcə xərclərində əməyin ödənişi fonduna ayırmaların üstün xüsusi çəkisidir. Belə ki, 2000-ci ildə büdcənin 2/3-dən çoxu (67,6%-i) bu məqsədə yönəldiyindən, digər xərclər arasında yalnız inventar və avadanlıqların (19,1%) və müqavilə üzrə iş və xidmətlərin haqqının ödənilməsi, dəftərxana ləvazimatı və mal-materialların alınması xərcləri (9,5%) fərqlənib. 2001-ci ildə isə vəziyyət nisbətən dəyişib və büdcə xərclərinin maliyyələşdirilməsində əsasən əməyin ödənişi fondu (23,50%), inventar və avadanlıqların alınması (20,17), sosial mədəni və məişət obyektlərinin əsaslı təmiri (16,63%) və maddi yardım xərcləri (11,07%) arasında tarazlıq yaranıb. 2002-ci ildə isə büdcənin əvvəlki ildə mövcud olan 4 əsas xərc maddəsi arasında ciddi dəyişiklik inventar və avadanlıqların alınması xərclərində (1,02%) müşahidə olunub.

Büdcənin xərclər hissəsində:

Bələdiyyə büdcəsinin üfüqi təhlili adətən son iki ilin göstəriciləri əsasında aparılır və nəticədə özündən əvvəlki dövrlə müqayisədə hesabat ilinin göstəricilərinin mütləq (min manatla) və nisbi (faizlə) ifadədə dəyişməsi tapılır. Təhlilin bu növünü nəzərdən keçirmək üçün Sərkər bələdiyyəsinin 2001-2002-ci illərinin büdcəsinə nəzər salmaq. Bu məqsədlə müqayisəyə gələn göstəricilər əsasında aşağıdakı formada analitik cədvəl tərtib etmək (**Bax:** cədvəl 3).

Cədvəl 3

Büdcənin üfüqi təhlili

(min manatla)

Büdcənin gəlirləri	2001	2002	Əvvəlki illə müqayisədə min manatla və faizlə dəyişməsi, +,-	
Fiziki şəxslərdən torpaq vergisi	12000	30107,4	18107,4	39,8
Fiziki şəxslərdən əmlak vergisi	1865,3	2554,6	689,3	73,1
Bələdiyyə əmlakının icarəyə verilməsindən gəlir	16017	17013	996	94,1
Bələdiyyə əmlakının özəlləşdirilməsindən gəlir	3564,7	3859	294,3	92,3
Dövlət büdcəsindən dotasiya	6500	9637	3137	67,5
Kənd sakinlərinin maliyyə yardımı		500	500	
Avtomobil dayanacaqlarından rüsum		1559	1559	
Cəmi gəlirlər	39947	65230	25283	61,2
Büdcənin xərcləri				
Əməyin ödənişi fondu	8410	13670	5260	61,5
Müqavilə üzrə iş və xidmətlərin haqqının ödənilməsi, dəftərxana ləvazimatı və mal-materialların alınması xərcləri	2151	7482	5331	28,7
Yumşaq inventarın alınması xərcləri		692	692	

Nəqliyyat xidməti haqqının ödənilməsi xərcləri		3550	3550	
Kommunal xidməti haqqının ödənilməsi:				
Elektrik enerjisi haqqının ödənilməsi xərcləri	338	260	-78	1,7
İstilik enerjisi haqqının ödənilməsi xərcləri	15	858	843	66,07
Ezamiyyə xərcləri	383	288	-95	
Rabitə xidməti haqqı	222	336	114	34,7
İnventar və avadanlıqların alınması	7200	693	-6507	
Sosial mədəni və məişət obyektlərinin əsaslı təmiri	5937	17070	11133	37,0
Mədəni kütləvi tədbirlərin keçirilməsi	613	1655	1042	
Binaların cari təmiri	2736	1029	-1707	
Maddi yardım	3952	8282,3	4330,3	47,7
Bələdiyyə yollarının təmiri	2176	11979,5	9803,5	18,1
Sair xərclər	1570		-1570	
Cəmi xərclər	35703	67844,8	32141,8	52,6

Cədvəl məlumatlarından göründüyü kimi, təhlil olunan dövr ərzində Samux rayonu Sərkər bələdiyyəsinin büdcəsinin gəlir hissəsində əhəmiyyətli dəyişiklik bələdiyyə əmlakının icarəyə verilməsindən gəlir maddəsində baş verib. Bu maddə üzrə 2002-ci ildə əvvəlki illə müqayisədə nisbi artım 94,1% təşkil edib. Oxşar səviyyədə artım nə qədər təzadlı olsa da, bələdiyyə əmlakının özəlləşdirilməsindən gəlir maddəsində (92,3%) müşahidə olunub. Müvafiq dövrdə dövlət büdcəsindən dotasiya üzrə artım səviyyəsi 67,5% təşkil etdiyindən demək olar ki, yuxarıda adıçəkilən hər 3 maddə üzrə artım səviyyəsi ümumi artım səviyyəsini (61,2%-i) qabaqlayıb. Müqayisə olunan dövr ərzində mütləq ifadədə ən yüksək artım fiziki şəxslərdən torpaq vergisində qeydə alınıb. Bu artımın ümumi artımda xüsusi çəkisi 71,6 faiz təşkil etsə də nisbi ifadədə dəyişməsi ümumi artım səviyyəsindən aşağı olub.

Büdcənin xərclər hissəsinin üfüqi təhlili göstərir ki, 2002-ci ildə əvvəlki illə müqayisədə ümumi artım səviyyəsindən nisbi ifadədə üstün dəyişiklik rabitə xidmətlərinin (66,07) və əməyin ödənişi fondunun maliyyələşdirilməsində müşahidə olunub. Müqayisə üçün qeyd edək ki, uyğun dövrə yekun göstərici üzrə artım səviyyəsi 52,6 faiz olub. Büdcənin gəlir hissəsindən fərqli olaraq xərc hissəsində bəzi maddələr üzrə azalma da qeydə alınıb. Belə azalma binaların cari təmiri, sair xərclər, inventar və avadanlıqların alınması və elektrik enerjisinin haqqının ödənilməsi maddələri üzrə müşahidə edilib. Bu xərc maddələri üzrə azalma vəsaitlərin daha çox sosial, mədəni və məişət obyektlərinin əsaslı təmirinə, bələdiyyə yollarının təmirinə və maddi yardıma yönəldilməsini şərtləndirib. Üfüqi təhlilin nəticəsi olaraq diqqəti cəlb edən məqamlardan biri də 2002-ci ildə yeni xərclərin (yumşaq inventarın alınması və nəqliyyat xidməti haqqının ödənilməsi) meydana gəlməsidir.

Nəhayət, bələdiyyə büdcəsində baş verən dəyişiklikləri dinamik şəkildə qiymətləndirmək üçün trend təhlilindən istifadə olunur. Təhlilin bu növü tendensiyaların aşkara çıxarılmasına xidmət edir. Bunun üçün əvvəlki illərdən birinin göstəricisi baza göstəricisi olaraq götürülür və sonrakı illərin göstəriciləri isə onunla müqayisə olunur. Müqayisə nəticəsində baza ilə nisbətə baş verən dəyişikliklər nisbi ifadədə qiymətləndirilir. Bunu nəzərdən keçirmək üçün Sərkər bələdiyyəsi büdcəsinin məlumatları əsasında növbəti analitik cədvəl tərtib edək (**Bax:** cədvəl 4.)

Cədvəl 4

Büdcənin trend təhlili

(min manatla)

Bölmələr	2000	2001	Baza ilə nisbətə kənarlaşma +, -	2002	Baza ilə nisbətə kənarlaşma +, -
I Bölmə. Gəlirlər					
Fiziki şəxslərdən torpaq vergisi	11.385	12.000	615	30.107,4	18722,4
Fiziki şəxslərdən əmlak vergisi	110	1.865,3	1755	2.554,6	2444,6

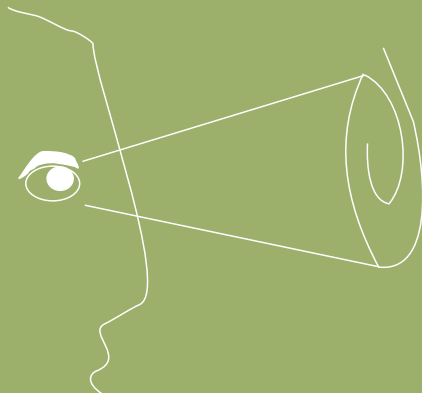
Bələdiyyə əmlakının icarəyə verilməsindən gəlir	5.876	16.017	10141	17.013	11137
Bələdiyyə əmlakının özəlləşdirilməsindən gəlir	1.558	3.564,7	2006,7	3.859	3859
Dövlət büdcəsindən dotasiya	8.409	6.500	-1909	9.637	8079
Kənd sakinlərinin maliyyə yardımı	-	-		500	-8409
Avtomobil dayanacaqlarından rüsum	-	-		1.559	500
Cəmi gəlirlər	27.338	39.947	12609	65.230	37892
II Bölmə. Xərclər					
Əməyin ödənişi fondu	12.895	8.410	-4485	13.670	775
Müqavilə üzrə iş və xidmətlərin haqqının ödənilməsi, dəftərxana ləvazimatı və materialların alınması xərcləri	1.809	2.151	342	7.482	5673
Yumşaq inventarın alınması xərcləri				692	692
Nəqliyyat xidməti haqqının ödənilməsi xərcləri				3.550	3550
Kommunal xidməti haqqının ödənilməsi					
Elektrik enerjisi haqqının ödənilməsi xərcləri	100	338	238	260	160
İstilik enerjisi haqqının ödənilməsi xərcləri		15	15	858	858
Ezamiyyə xərcləri	161	383	221,8	288	126,8
Rabitə xidməti haqqı	445	222	-223	336.	-109
İnventar və avadanlıqların alınması	3.638,8	7.200	3561,2	693	-2945,8
Sosial mədəni və məişət obyektlərinin əsaslı təmiri		5.937	-	17070	-

Bələdiyyə büdcəsini necə təhlil etməli

Mədəni kütləvi tədbirlərin keçirilməsi		613	-	1655	-
Binaların cari təmiri		2.736	-	1.029	-
Maddi yardım		3.952	3952	8.282,3	8282,3
Bələdiyyə yollarının təmiri		2.176	-	11.979,5	-
Sair xərclər		1.570	-		
Cəmi xərclər	19.049	35.703	16654	67.844	48795,8

Cədvəl məlumatlarından görüldüyü kimi, təhlil olunan son 2 il ərzində Sərkər bələdiyyəsi büdcəsinin gəlir hissəsində aşağıdakı tendensiyalar diqqəti cəlb edir. Baza ili kimi götürdüyümüz 2000-ci illə müqayisədə ən ciddi artım fiziki şəxslərin torpaq vergisində qeydə alınıb və demək olar ki, gəlirlər üzrə ümumi artımın yarısına qədərini təşkil edib. Gəlirlər sahəsində torpaq vergisi ilə müqayisədə az əhəmiyyətli artım tendensiyası bələdiyyə əmlakının icarə verilməsindən gəlir mədəsində müşahidə olunub. Təhlil olunan dövr ərzində azalma tendensiyası yalnız dövlət büdcəsindən dotasiyalar maddəsi üzrə qeydə alınıb.

Xərclər hissəsinə gəlincə, təhlil olunan dövr ərzində ilkin mərhələdə (2001-ci ildə) əməyin ödənişi fonduna vəsait ayrılmasında azalma, sonrakı mərhələdə (2002-ci ildə) isə artma tendensiyası hökm sürüb, xərclər sahəsində baza ilində mövcud olmadığına görə sosial, mədəni və məişət obyektlərinin əsaslı təmiri, maddi yardım və bələdiyyə yollarının təmiri xərclərində artım tendensiyası tam həcmdə olub. Baza ili ilə müqayisədə yeganə olaraq 2002-ci il büdcəsində azalma tendensiyası inventar və avadanlıqların alınması xərclərində qeydə alınıb.

Bələdiyyə büdcələrinin təhlili sahəsində beynəlxalq təcrübə

1. Dünyada bələdiyyə idarəçiliyinin müxtəlif modellərinin qısa xarakteristikası

Demokratik dövlət quruluşunun ən mühüm atributlarından olan bələdiyyə institutunun sosial-iqtisadi sahədəki fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün kifayət qədər müxtəlif indikatorlardan istifadə etmək mümkündür. Məsələn, konkret ölkənin sosial-iqtisadi problemlərinin həlli, regionların infrastrukturunun inkişafı, aztəminatlı vətəndaşların maddi təminatı, özəl sektorun və sahibkarlığın dəstəklənməsi və s. sahələrdə yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətini tədqiq etməklə həmin qurumların ümumi işini dəyərləndirmək olar. Amma inkişaf etmiş ölkələrdə bələdiyyələrin fəaliyyəti üçün başlıca qiymətləndirici meyar kimi, ilk növbədə onların maliyyə vəziyyəti çıxış edir və bu da təsadüfi deyil.

Çünki hər bir yerli özünüidarə qurumunun büdcəsinin strukturuna, onun gəlir və xərc istiqamətlərinə, büdcənin icra vəziyyətinə diqqət yetirməklə bələdiyyənin sosial, iqtisadi, regional və s. siyasətinin cizgilərini aydın təsəvvür etmək olar. Bir sözlə, büdcə bütün istiqamətlərdə reallaşdırılan və ya reallaşdırılması nəzərdə tutulan hər cür siyasətin məqsəd və prioritetlərinin şəffaf güzgüsüdür. Bu fəsilə ayrı-ayrı ölkələrin bələdiyyə büdcələrinin timsalında aparılmış təhlilə nəzər saldıqda da həmin fikrin öz təsdiqini tapmasını aydın görə bilərsiniz. Amma qeyd olunan istiqamətdə konkret təhlilə keçməzdən əvvəl ayrı-ayrı ölkələrdə bələdiyyə sisteminin qısa xarakteristikasına diqqət yetirməyə ehtiyac var. Çünki bələdiyyə büdcələrinin təhlili üçün ən vacib göstəricilər - "büdcənin strukturu", "büdcə planlaşdırması" və s. kimi indikatorlar yerli özünüidarəetmə institutunun mülki idarəçilik sistemindəki yerindən asılı olaraq müxtəlif olur.

*Büdcə bütün istiqamətlərdə
reallaşdırılan və ya reallaşdırılması
nəzərdə tutulan hər cür siyasətin
məqsəd və prioritetlərinin
şəffaf güzgüsüdür*

İnkişaf etmiş ölkələrdə bələdiyyələr kifayət qədər mötəbər idarəetmə qurumları kimi geniş səlahiyyətlərə və maliyyə müstəqilliyinə malikdir. Məsələn, Yaponiya konstitusiyasına görə yerli özünüidarəetmə institutu hakimiyyətin bir şaxəsidir. Əhali tərəfindən seçilən bələdiyyələrin əmlakı tam müstəqil idarə etmək və ona sərəncam vermək hüququ var.

İtaliyada yerli özünüidarə hüququ "əyalət" və "kommuna", Almaniya-da "torpaq", "dairə" və "icma", ABŞ-da "qraflıq", "dairə", "yerli icmalar", İsveçrədə "kanton", "yarım-kanton" və "kommuna" adı altında reallaşdırılır. Bu ölkələrin hamısında bələdiyyələr bütün yerli problemlərin həllinə bilavasitə məsuliyyət daşıyan idarəetmə pilləsidir.

Qərbi dövlətlərinin təcrübəsindən çıxış etsək, dövlət hakimiyyəti orqanları ilə yerli özünüidarə qurumları arasında münasibətləri üç cür təsnifləşdirmək olar. "**Əməkdaşlıq**" adını daşıyan birinci münasibətlər

sisteminin başlıca xarakterik cəhəti hər iki hakimiyyət qolu arasında bərabərhüquqlu əməkdaşlığın mövcudluğudur. Həlledici rolun dövlətə məxsus olduğu **"agent"** modelində isə yerli özünüidarəetmə orqanları mərkəzi hakimiyyətin ərazilərdəki "sınavi agenti" kimi çıxış edir. Nəhayət, **"qarşılıqlı əlaqə"** adlandırılan sonuncu münasibətlər sistemində hər bir idarəetmə həlqəsi özünəməxsus hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olmaqla öz aralarındakı münasibətləri danışıqlar və kompromislər vasitəsilə yoluna qoyurlar.

Elmi ədəbiyyatlarda və tədqiqatlarda isə dünyada yerli özünüidarəetmə institutunun 4 modeli fərqləndirilir:

1. Böyük Britaniya, ABŞ, Kanada, Yeni Zelandiya, Hindistan və Avstraliyada hökmran olan Anqlosakson modeli. Bu modeldə yerli özünüidarəetmə qurumları muxtar səlahiyyətlərə malikdir, onlara nəzarət üçün mərkəzi hakimiyyət tərəfindən təyin olunmuş nəzarətçi-məmur yoxdur.

2. Fransa, İtaliya, İspaniya, Belçika və s. Avropa dövlətlərində, həmçinin bir sıra Latin Amerikas, Yaxın Şərq və Afrikanın fransızdilli ölkələrində mövcud olan Kontinental model. Bu modelin başlıca xarakterik cizgilərinə yerlərdə yerli özünüidarəetmə ilə dövlət idarəçiliyinin birləşməsi, yerli özünüidarə qurumlarında müəyyən ierarxiyanın olması, yəni aşağı orqanın yuxarıya tabeliyi, yerli qurumlara nəzarəti həyata keçirən mərkəzi hakimiyyət təmsilçisinin mövcudluğu, yerli hakimiyyətin yüksək səviyyədə mərkəzləşməsi daxildir.

3. Almaniya, Avstriya və Yaponiyada mövcud olan qarışıq sistem. Bu, anqlosakson və kontinental modellərin sintezi olub özündə ərazi səviyyəsində yerli özünüidarəetmə qurumlarının geniş muxtariyyəti ilə yuxarı eşelondakı dövlət hakimiyyətinin qovuşmasını ehtiva edir.

4. Kuba, Koreya Xalq Demokratik Respublikası, Çin kimi sosialist təmayüllü dövlətlərdə, həmçinin bəzi MDB respublikalarında (məs., Belarus və Özbəkistan) mövcud olan Sovet modeli. Bu sistemin başlıca xarakterik cəhəti yerli özünüidarə qurumlarının ciddi səlahiyyətlərə malik olmaması, onların müstəqilliyinin formal xarakter daşması və yerli hakimiyyətin faktiki olaraq dövlət orqanlarının əlində cəmlənməsidir.

İstər inkişaf etmiş Qərb dövlətlərində, istərsə də inkişaf etməkdə olan bir sıra Asiya və Afrika ölkələrində olduğu kimi, keçmiş sosialist düşərgəsinə mənsub respublikalarda da bələdiyyə institutunun spesifik cəhətləri mövcuddur. Məsələn, əksər Şərqi Avropa dövlətlərində bələdiyyə institutunun inkişaf və formalaşma modeli Qərb ölkələrinə yaxındır.

MDB məkanında isə vəziyyət xeyli fərqlidir. Bu dövlətlərdə yerli özünüidarə qurumları əsasən icra hakimiyyəti orqanlarının əlavəsi kimi çıxış edir. Düzdür, həmin ölkələrin hamısının qanunvericiliyində bələdiyyələrin iqtisadi müstəqilliyi təsbit olunub: bələdiyyələr öz büdcələrinin formalaşmasında, təsdiqində, icrasında, həmçinin yerli vergi və yığımların müəyyən olunmasında sərbəstdirlər. Amma icra strukturları ilə yerli özünüidarə qurumları arasında səlahiyyət bölgüsündə ciddi problemlər var, bələdiyyələrin maliyyə durumu hətta onların kifayət qədər məhdud səlahiyyətlərini belə dolğun reallaşdırmağa şərait yaratmır.

Göründüyü kimi, müxtəlif ölkələr olduqca fərqli bələdiyyə idarəetməsi modelinə malikdir. Amma buna baxmayaraq, yerli özünüidarəetmə qurumlarının fəaliyyət prinsiplərini birləşdirən ortaq meyarlar da mövcuddur. **Əvvəla**, onlar hər yerdə bilavasitə xalq tərəfindən seçilir. **İkincisi**, bələdiyyələr büdcə muxtariyyətinə malik qurumlardır. Yəni, yerli özünüidarə orqanları öz büdcələrinin tərtibində, formalaşmasında və xərclənməsində tam müstəqildirlər. **Nəhayət**, bələdiyyə büdcələrinin təhlil metodları nə qədər rəngarəng olsa da, bu təhlilin nəticələri büdcə siyasətinin əsas məqsədlərini və prioritetlərini özündə ehtiva edir.

2. İnkişaf etmiş dövlətlərdə və MDB ölkələrində bələdiyyə büdcələrinin təşkili

Yerli özünüidarəetmə qurumlarının büdcələrinin, bütövlükdə onların maliyyə sisteminin təhlili, ilk növbədə fiskal federalizmin nəzəri əsaslarına diqqət yetirməyi zəruri edir. Fiskal federalizmin öyrənilməsi üçüncü xərc yükünün və vergi gəlirlərinin müxtəlif büdcə sistemləri arasında bölüşdürülməsinin, aşağı həlqədə dayanan büdcələrə maliyyə yardımının həyata keçirilməsinin, həmçinin büdcələrarası tarazlığın təmin olunmasının analizi aparılmalıdır.

Bütün səviyyələrdə büdcələrin hərtərəfli izahlı təhlili məqsədilə "dövlət büdcəsi" və ya "federal büdcə", "regional büdcə", "bələdiyyə büdcəsi" və ya "yerli büdcə", həmçinin "transferrtlər", "qrantlar" kimi terminlərdən istifadə olunur.

Bir çox hallarda "submilli büdcə" anlayışından istifadə edilir ki, bu mərkəzi büdcədən aşağı həlqədə dayanan bütün büdcə pillələrini ifadə edir.

İqtisadi nəzəriyyə xərc öhdəliklərinin bölüşdürülməsi ilə bağlı praktik olaraq heç bir standart resept irəli sürmür

Büdcələrarası münasibətlər sisteminin təşkilində ən mühüm məsələ maliyyə vəsaitlərinin xərclənməsi üzrə səlahiyyətlərin hakimiyyət qolları arasında paylaşdırılmasıdır. Son onilliklərdə inkişaf etmiş ölkələrdə - istər güclü mərkəzi dövlət hakimiyyətinə malik unitar, istərsə də hakimiyyətin əksmərkəzləşdiyi federal dövlətlərdə - xərc yükünün, qismən isə gəlirlərin submilli büdcələrə ötürülməsi prosesinin dərinləşməsi məhz maliyyə resurslarının əksmərkəzləşdirilməsi zərurətindən doğub.

İqtisadi nəzəriyyə xərc öhdəliklərinin bölüşdürülməsi ilə bağlı praktik olaraq heç bir standart resept irəli sürmür. Amma ortaq qənaət budur ki, müdafiə, təhlükəsizlik və s. kimi xərclər mərkəzi, digər məsələlər isə yerli büdcələr hesabına maliyyələşdirilməlidir.

Gəlir mənbələrinin bölüşdürülməsinə gəldikdə, ayrı-ayrı ölkələrdə yerli özünüidarəetmə orqanlarının səlahiyyətlərində olan vergi və yığımalar bir-birindən fərqlənir. Bəzi ölkələrdə (məs., Almaniya və Avstriya) vergi gəlirlərinin büdcə pillələri arasında bölgüsü qanunla tənzimlənir. Bir çox sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə yerli büdcələrin formalaşmasında fiziki şəxslərdən vergilərin (həm gəlir, həm əmlak) payı kifayət qədər yüksəkdir. ABŞ, Almaniya, Hindistan kimi federativ dövlətlərdə isə istehlaka vergilər, xüsusilə aksizlər üstün rola malikdir.

Ümumilikdə Qərb iqtisadi nəzəriyyələrində yerli büdcələrin formalaşması ilə bağlı yanaşma belədir ki, büdcənin gəlir mənbələri maksimum dərəcədə bələdiyyələrin xərc yükünü reallaşdırmağa imkan verməlidir.

Uzun dövrlər ərzində vergi gəlirlərinin və xərc yükünün bölüşdürülməsi ilə bağlı müəyyən mexanizmlər işlənsə də, ayrı-ayrı dövlətlər büdcə sistemində yaranan üfüqi və şaquli uyğunsuzluqdan (xərclərin gəlirləri üstələməsi) yan qaça bilmir. **Üfüqi uyğunsuzluq** müxtəlif büdcə pillələrində vergi gəlirləri və xərc yükü arasında fərqin böyük olması ilə şərtlənir. **Şaquli uyğunsuzluq** isə büdcə sisteminin aşağı həlqələrinin fərqli fiskal potensiala malik olmasından qaynaqlanır. Məsələn, dünya şöhrətli "Folksfagen" avtomobil konsernin baş müəssisəsi Almaniyanın Volfsturq şəhərində yerləşir. Həmin zavodun vergiləri hesabına Volfsturqun yerli büdcəsinin adambaşına düşən gəlirləri həmişə qonşu bələdiyyələrdən üstün olur.

Bir sıra mütəxəssislər şaquli disbalansın bir səbəbini də mədaxil mənbələrinin düzgün bölüşdürülməməsi ilə izah edir.

Maliyyə vəziyyətində yaranan fərqlər bələdiyyələrin öhdəsinə düşən məsələlərin strukturu və rəngarəngliyi ilə də bağlı olur. Məsələn, ağır ekoloji durumu olan bələdiyyə daima çirkli suların təmizlənməsi, tullantıların emalı və s. ilə bağlı əlavə vəsaitə ehtiyac duyduğundan həmin yerli özünüidarəetmə orqanının xərc tələbatı da böyük olur.

Yerli büdcələrdə yaranan həm üfüqi, həm də şaquli uyğunsuzluq vergi bazasının bölüşdürülməsi, transfertlər, qrantlar, yaxud da borc mexanizmi kimi alətlərdən biri (bəzi hallarda bir neçəsi) vasitəsilə aradan qaldırılır. Məsələn, Kanada, ABŞ və Avstraliyada yerli və regional büdcələrdəki kəsiri aradan qaldırmaq üçün vahid tarazlaşdırıcı transfertlərdən və xüsusi qrantlardan istifadə olunur. Lakin inkişaf etmiş ölkələrdə milli büdcədən yerli büdcələrə tarazlaşdırıcı vəsaitlər verildikən bir sıra meyarlar əsas götürülür. Həmin meyarlar aşağıdakılardır:

I. Yerli büdcənin xərc tələbatı və gəlir imkanları maksimum düzgün qiymətləndirilir. Xərc ehtiyaclarının obyektiv qiymətləndirilməsi üçün təcrübədə "xərc tələbatının faktor təhlili" metodundan istifadə olunur. Bu zaman regionlardakı dövlət xidmətlərinin dəyərini müəyyənləşdirən amillər əsas götürülür.

Gəlir imkanları isə aşağıdakı indikatorlar əsasında hesablanan adambaşına maliyyə potensialı göstəricisinə görə müəyyən olunur:

- faktiki vergi bazası;

- iqtisadi fəallıq göstəriciləri nəzərə alınmaqla məcmu potensial vergi bazası;

- bütün ölkə üzrə orta vergi potensialı.

Təcrübədə bələdiyyələrin maliyyə potensialı ilə müqayisədə onların xərc ehtiyaclarının qiymətləndirilməsi daha sadədir. Burada, ilk növbədə bələdiyyələrin vergi resursları (potensialı) ilə təmin olunma dərəcəsi nəzərdən keçirilir. Adətən, bələdiyyələrin adambaşına vergi potensialı il ərzində ərazidə yeni yaranan dəyərin məbləğindən asılı olaraq bir-birindən fərqlənir. Məsələn, 1994-cü ilə olan məlumata əsasən, Qərbi Almaniyanın Frankfurt şəhərində bir nəfər işləyəne yeni yaranan dəyər 147,5 min marka, adambaşına vergi gəlirləri 2,98 min marka təşkil etdiyi halda, Leyptsiqdə həmin göstəricilər müvafiq olaraq 59,3 min marka və 251 marka olub.

Yerli vergilər və yığımlar iqtisadi təbiəti etibarlı ilə bazarda təqdim olunan əmtəə və xidmətlərdən alınan vergilərin ekvivalentidir. Bələdiyyə istiqrazları müvəqqəti xarakter daşdığından onlar yerli qurumların maliyyə potensialı hesablanarkən nəzərə alınmır.

Xərc istiqamətləri ilə müqayisədə vergi növlərinin azlığı da maliyyə potensialının qiymətləndirilməsi ilə bağlı vəziyyəti bir qədər sadələşdirir.

II. Tarazlaşdırıcı transfertlərə yerli büdcənin gəlir və xərcləri arasında fərqi örtən mexaniki vasitə kimi baxılır. Çünki bölgü sistemi elə qurulur ki, yerli hakimiyyət xərc siyasəti sahəsində qərarları ilə transfertlərin həcminə təsir göstərə bilmir.

Ümumiyyətlə, təcrübə göstərir ki, yerli büdcələrə transfertlərin verilməsi məqsədilə xərc tələbatının obyektiv qiymətləndirilməsi bütün ölkələrdə problemlidir. Çünki ayrı-ayrı xərc maddələrini detallaşdırmağı tələb edəndə yerli qurumlar daha çox məbləğdə maliyyə yardımı almaqdan ötrü müxtəlif göstəricilərlə manipulyasiya etməyə başlayırlar, detallaşdırma olmayanda isə maliyyə yardımlarına real ehtiyacları qiymətləndirmək çətinləşir.

Müxtəlif ölkələrin təcrübələrinin təhlili göstərir ki, bələdiyyələrin xərc ehtiyaclarının qiymətləndirilməsi məqsədilə istifadə olunan ən populyar və universal göstərici **əhalinin sayıdır**. Məsələn, Almaniyada hələ ötən

əsrin 20-ci illərindən yaşayış məntəqələrinin əhalinin say göstəricisinə əsaslanan şkalasından istifadə olunur. Bu ölkədə yerli büdcələrə transfertlər verilərək əhalinin sayından başqa, ərazidəki hərbi qulluqçuların sayı, son on ildə əhalinin 10%-dən çox artması, ərazinin kurort zonası olması, dağlıq regionda və dövlət sərhədində yerləşməsi, bələdiyyə ərazisində təhsil alanların sayı, ərazidə doğum səviyyəsinin orta ölkə göstəricisindən yüksək olması, işsizlik müavinəti alanların sayı kimi yüksəldici əmsallardan istifadə olunur. Ayrı-ayrı ölkələrin statistikasını göstərir ki, əhalisi sayca çox olan böyük əraziyə malik bələdiyyələrdə xırda bələdiyyələrə nisbətə adambaşına büdcə xərcləri daha yüksək olur.

Ayrı-ayrı ölkələrin statistikasını göstərir ki, əhalisi sayca çox olan böyük əraziyə malik bələdiyyələrdə xırda bələdiyyələrə nisbətə adambaşına büdcə xərcləri daha yüksək olur

İnkişaf etmiş ölkələrdə yerli büdcələrin tərtibi və icrası ciddi şəkildə hazırlanmış büdcə planlarına əsaslanır. Belə planlar o qədər də böyük əraziyə malik olmayan bələdiyyələrdə yüzlərlə, iri şəhərlərdə isə bəzən minlərlə maddədən ibarət olur. Büdcənin maddələrinin belə ətraflı qruplaşdırılması bir tərəfdən yerli özünüidarəetmə orqanları üçün maliyyə nəzarətini asanlaşdırırsa, o biri tərəfdən yuxarı büdcə həlqəsindən maliyyə yardımı almaq üçün təqdim olunan əsaslandırmaaların etibarlılığını daha da yüksəldir. Bu ölkələrdə yerli büdcələrinin təşkilinin bir neçə mühüm prinsipi var. Əvvəla, büdcə açıq olmalıdır. Açıqlıq prinsipi büdcə üzərində ictimai nəzarətin həyata keçirilməsini asanlaşdırmaq üçün vətəndaşların büdcə planına sərbəst çıxışının təmin olunmasını nəzərdə tutur. İkinci mühüm prinsip vahidlikdir. Bu, büdcənin bütün gəlirlərinin vahid büdcə planında əks etdirilməsini nəzərdə tutur.

İndi isə bir neçə ölkənin timsalında yerli büdcələrin vəziyyətini nəzərdən keçirək.

ABŞ: yerli büdcələr və onların formalaşma mənbələri, bələdiyyələrin xərc səlahiyyətləri

ABŞ-da yerli özünüidarəetmə orqanlarının sayı 87 minə çatır. Onlardan 3043-ü qraflıqlar, 19296-ı bələdiyyələr, 16666-ı taunsiplər, 14556-ı məktəb dairələri, 33131-i xüsusi dairələr təşkil edir. Bu ölkədə bələdiyyələr korporasiya hüququ əsasında formalaşır. Yəni, bu qurumlar şəxsi əmlaka malik ola, özəl firmalarla müqavilələr bağlaya, işgüzar əməliyyatlar apara, istiqrazlar buraxa bilər və s.

ABŞ-da yerli özünüidarəetmə orqanları büdcənin formalaşmasından tutmuş icrasınadək tam müstəqildirlər. Lakin ştatların qanunları yerli büdcələrin kəsirsiz olmasını tələb edir. Büdcə gəlirlərinin başlıca mənbələri kimi vergilər, şəxsi gəlirlər (fəaliyyətdən gəlirlər), hökumətin iqtisadi yardımları və istiqrazlardan gəlirlər çıxış edir. Gəlirlərə daxildir:

I. Mülkiyyətdən vergilər. Bu vergi növü həm maddi (mənzil, tikililər, avtomobillər, avadanlıqlar, başqa inventarlar), həm də qeyri-maddi aktivlərə (pul vəsaitləri, səhmlər və s.) tətbiq olunur. Adətən, mülkiyyətə vergilərin dərəcələri yerli hakimiyyət tərəfindən müəyyən olunur, mülkiyyətin dəyəri isə yerli özünüidarə orqanının tərkibində olan xüsusi şöbə tərəfindən həyata keçirilir və qiymətləndirmə prosesi dövrü olaraq aparılır.

II. Gəlir vergisi. Bu tədiyə növü bir sıra şərq ştatlarında mövcuddur. Pərakəndə satışda tətbiq olunan gəlir vergisinin dərəcəsi əmtəələrin dəyərinin 5-7%-i həcmində tutulur. Bəzi ştatlarda isə "günah vergisi" mövcuddur. Bu vergi pivə və spirtli içkilərin, həmçinin tütün məmulatlarının satışına tətbiq olunur.

III. Cərimələr. Bu ödənişlər ştat və ya şəhər qanunlarına əməl edilməməsinə, o cümlədən yol hərəkəti və ictimai qaydaların pozulmasına görə tətbiq olunur.

Qeyd edilən gəlirlərlə yanaşı, ABŞ-da yerli büdcələrin formalaşmasının mühüm mənbələrindən biri də fərdi fəaliyyətdən gəlirlərdir. Bu ölkədə yerli özünüidarəetmə qurumları rəsmi korporasiyalar kimi bir sıra fəaliyyətləri reallaşdırmaq hüququna malikdirlər. Həmin fəaliyyətə kommunal müəssisələr - kanalizasiya sistemləri, qızdırıcı şəbəkələr, su kəmərləri və s. daxildir. Adıçəkilən müəssisələrin əhaliyə göstərdiyi xid-

mətlər hesabına əldə olunan qazanclar "yerli qurumların fəaliyyətindən gəlirlər" maddəsi altında yerli büdcələrə mədaxil olunur.

ABŞ-da yerli büdcələrin formalaşmasında yuxarı büdcə həlqəsindən verilən maliyyə köməyi də əhəmiyyətli rol oynayır. Həmin kömək 2 növə ayrılır.

- **Federal büdcədən maliyyə yardımı.** Belə yardımlar subsidiyalar, ayırmalar və gəlirlərin bölüşdürülməsi formasında həyata keçirilir. Subsidiyalar, bir qayda olaraq məqsədli ehtiyacların ödənilməsi üçün ünvanlı proqramlar əsasında təqdim olunur. Məsələn, ABŞ-da polis kadrların hazırlanmasından tutmuş kanalizasiya sistemlərinin vəziyyətinə nəzarətədek 500-dən çox federal proqram mövcuddur. Belə subsidiyaların üçdə ikisi sosial ehtiyacların ödənilməsinə və yol tikintisinə yönəldilir. Gəlirlərin bölüşdürülməsi isə yerli büdcələrə çatmalı olan, lakin federal vergi orqanları tərəfindən yığılan vergi gəlirlərinin müəyyən hissəsinin yerli özünüidarəetmə orqanlarına qaytarılmasıdır. Son illər bu təcrübə, demək olar ki, aradan çıxmaqdadır.

- **Ştatların hökumətinin maliyyə yardımları.** Bu yardım növü mərkəzi hökumətin yardımları və konkret proqramların maliyyələşdirilməsi formasında həyata keçirilir. Burada konkret proqramlar dedikdə, ictimai ehtiyacların ödənilməsinin, yol tikintisinin, təhsilin inkişafının və s. dəstəklənməsi nəzərdə tutulur.

ABŞ-da yerli büdcələrin formalaşmasında **bələdiyyə istiqrazlarının** özünəməxsus rolu var. Bir çox hallarda yerli özünüidarəetmə orqanları yerli tələbatın ödənilməsi üçün layihələri reallaşdırarkən mövcud büdcə vəsaitlərinin çatışmazlığı yaranır ki, belə vəziyyətdə bələdiyyələr istiqrazlar buraxır. Həmin istiqrazların alıcısı kimi sırayı vətəndaşlar və sahibkarlar çıxış edirlər.

Yerli büdcələrin xərc istiqamətlərinə gəldikdə, bunlar həmin qurumların səlahiyyət dairəsinə uyğundur. Ərazinin iqtisadi inkişafı, o cümlədən yeni iş yerlərinin açılması, ictimai işlərin təşkili, kanalizasiya və su təsərrüfatının, tullantıların daşınması və emalı, fəvqəladə hadisələrin nəticələrinin aradan qaldırılması, yanğınsöndürmə xidməti kimi fəaliyyət sahələri yerli özünüidarəetmə orqanlarının səlahiyyətindədir.

ABŞ-da bələdiyyələr sosial təminat sahəsində ciddi rol oynayır və əhalinin aztəminatlı təbəqəsinə müxtəlif formada sosial yardımlar ve-

rirlər. Bu cür yardımlar yerli büdcənin vergi gəlirləri hesabına reallaşdırılır. Ona görə də konkret ərazidə sosial şəraitdən asılı olaraq vergi yükünün artırılması və ya yüngülləşdirilməsi ilə əlaqədar müntəzəm olaraq vergi siyasətinə korrektələr edilir. Bu ölkədə yerli qurumların sosial təminatı xüsusi diqqət ayırmasının mühüm bir səbəbi var: ötən əsrin əvvəllərində 25 amerikalıya 65 yaşdan yuxarı 1 nəfər yaşlı adam düşürdüsə, yüzilliyin sonunda bu, 9:1 nisbətində olub. Proqnozlara görə 2020-ci ilədək həmin göstərici 5:1 nisbətinə enəcək. Ona görə də ahlı vətəndaşlara zəruri sosial xidmətlərin təqdim olunması bələdiyyələrin büdcə siyasətinin mühüm prioritetləri sırasındadır. Evsiz vətəndaşların mənzillə təminatı, onların yemək təchizatı da belə xidmətlərə daxildir.

Hökumətin yerli özünüidarəetmə orqanlarına ayırdığı vəsaitlər ehtiyac səviyyəsinə görə bölüşdürülür. Bu vəsaitlər həmin orqanların vergi potensialını genişləndirmək üçün öz ərazilərinə müəssisələrin cəlbənin stimullaşdırılmasına, ərazinin inkişafı ilə bağlı konkret layihələrin və sosial infrastrukturun maliyyələşdirilməsinə yönəldilir.

Yerli özünüidarəetmə orqanları subsidiya almaq üçün zəruri sənədlər təqdim etməlidir. Bu sənədlərdə istənilən maliyyə yardımının regionun iqtisadi inkişafı üçün zəruriliyi əsaslandırılır. Subsidiyaların bir hissəsi məqsədli olur və konkret proqramların reallaşdırılmasına yönəldilir. Yerdə qalan maliyyə yardımları həmin qurumların prioritet kimi müəyyənləşdirilən istiqamətlərə sərf olunur.

Almaniya: Bələdiyyə büdcələrinin fəaliyyət prinsipləri

İnkişaf etmiş ölkələrin hər birində olduğu kimi Almaniya da yerli büdcələr əlahiddə maliyyə müstəqilliyinə malikdirlər. Milli qanunvericilikdə yerli gəlir və xərclər, həmçinin vergilərin formalaşması ilə bağlı bütün məsələlər dəqiq əks olunub. Almaniya maliyyə sisteminin ən mühüm xarakterik cəhəti yerli vergilərin dərəcələrinin aşağı olmasıdır. Ona görə də mərkəzi hakimiyyət orqanları vergi dərəcələrinin aşağı müəyyən edilməsi nəticəsində yerli özünüidarəetmə qurumlarının itkilərini yuxarı büdcə pillələrindən dotasiyalar hesabına kompensasiya edirlər. Bunun nəticəsidir ki, bələdiyyə büdcələrində subsidiya və dotasiyala-

rın, bütövlükdə transfertlərin xüsusi çəkisi kifayət qədər yüksəkdir və bu vəsaitlərin ümumi təyinatı şəhər və məktəb tikintisindən, su təchizatı və kanalizasiya sisteminə investisiyalardan, mədəniyyət və incəsənət tədbirlərinin maliyyələşdirilməsindən ibarətdir. Həmin ayırmaların yerli büdcələrin gəlirlərində payı son illər 27-30% təşkil edib. Almaniyada yerli büdcələrə transfertlər bir neçə funksiyanı yerinə yetirir. Fiskal baxımdan bu, yerli özünüidarəetmə orqanlarının maliyyə vəsaitlərinin artırılmasına xidmət edir. Ayırmaların ikinci mühüm funksiyası məhsuldar qüvvələrin optimal planlaşdırılmasıdır. Sözügedən məqsədlə ayrılan vəsaitlər xüsusi layihələrin maliyyələşdirilməsinə sərf olunur. Nəhayət, transfertlər tarazlaşdırıcı funksiyanı yerinə yetirir. Bu, eynitipli icmaların gəlirlərindəki fərqi aradan qaldırılmasına xidmət edir.

Almaniya qanunvericiliyi yerli büdcələrin cari əməliyyatlar üzrə kəsirini kredit vəsaitləri ilə örtülməsini qadağan edir. Kredit resursları yalnız investisiya məqsədləri üçün istifadə oluna bilər. Borcun maksimum həddi üçün xüsusi qayda da müəyyənləşdirilib. Belə ki, bələdiyyələr yalnız borca xidmət göstərə bildikləri halda kredit götürə bilərlər. Borca xidmət potensialı isə xüsusi sənədlər əsasında qiymətləndirilir.

Almaniyanın timsalında yerli büdcələrin təhlili göstərir ki, inkişaf etmiş ölkələrin hamısında olduğu kimi bu ölkədə də bələdiyyə büdcələrinin təşkilində xərc problemi gəlirlərlə müqayisədə daha çox diqqət mərkəzində saxlanılır. Çünki büdcə federalizmi nəzəriyyəsinin başlıca prinsipi budur ki, ictimai əhəmiyyətli bütün kollektiv məsələlərə mərkəzi hakimiyyət orqanları ilə yanaşı yerli özünüidarəetmə qurumları da məsuliyyət daşıyır. Yəni, istənilən halda bu səlahiyyətlərin reallaşdırılması üçün bələdiyyələr müvafiq vəsaitlərə malik olmalıdırlar. Bu cür yaşamağa görə də bələdiyyə büdcələrinin gəlirləri ikinci planda gəlir. Xüsusilə elə məsələlər var ki, onların əsaslandırılmasının və reallaşdırılmasının öhdəsindən yerli orqanlar daha effektiv gələ bilər. Artıq yüz illərdir ki, bu ölkədə bələdiyyələrin və onların üzvlərinin gözləndiyi ictimai ehtiyacları ödəyən qurumlar kimi asosiyasiya olunur.

Almaniyada bələdiyyə ərazisində yaşayan əhalinin sayından asılı olaraq yerli büdcələrin adambaşına xərcləri bir-birindən kəskin fərqlənir. Məsələn, 1997-ci ildə bu ölkədə 1 milyon nəfər əhalisi olan icmalar-

da xərclər orta hesabla 6,5 min marka təşkil etdiyi halda, həmin göstərici 10 min nəfərədək əhalisi olan ərazilərdə 3,2 min marka olub.

Beləliklə, Almaniyada bələdiyyə büdcələrinin xərc istiqamətləri onların yerinə yetirdiyi funksiyalarda öz əksini tapıb və bu aşağıdakı cədvəldən də aydın görünür.

Almaniyada yerli qurumların xərclərinin funksional təsnifatı (1995-ci il)

Büdcə təsnifatı	Yerli hakimiyyət orqanları, cəmi mln. DM	%-lə
0.İdarəetmə	26 149	8,1
1.İctimai təhlükəsizlik	13 097	4,0
o cümlədən:		
Polis	251	0,1
Yanğınsöndürmə xidməti	4 722	1,5
2.Məktəb təhsili	26 459	8,1
3.Elm, mədəniyyət	11 212	3,5
4.Sosial siyasət	94 540	29,1
Sosial yardım	45 899	14,1
5.Səhiyyə, idman	15 404	4,7
İdman qurğuları	1 611	0,5
6.Tikinti və nəqliyyat	37 954	11,7
o cümlədən:		
Yerli əhəmiyyətli yollar	15 824	4,9
Regional və federal əhəmiyyətli yollar	1 860	0,6
7.İqtisadi inkişafın dəstəklənməsi	37 648	11,6
o cümlədən:		
kanalizasiya	14 458	4,5
zibilin daşınması	10 848	3,3

digər	4 076	1,3
8. Təsərrüfat fəaliyyəti	18 264	5,6
o cümlədən:		
təchizat müəssisələri	2 261	0,7
nəqliyyat müəssisələri	2 933	0,9
Torpaqların mülkiyyətində olan obyektlər	8 484	2,5
9.Maliyyə	44 018	13,6
Cəmi xərclər	324 743	100

Cədvəldən görüldüyü kimi, Almaniyada bələdiyyələr geniş səlahiyyət daşıdıqları kimi, həm də güclü maliyyə imkanlarına malikdir. 1995-ci ildə bu ölkədə bələdiyyələrin ümumi büdcəsi təxminən 325 mlrd. marka olub. Xərc istiqamətləri içərisində ən yüksək paya sosial təyinatlı xərclər malik olub. Belə ki, sosial yardım da daxil olmaqla səhiyyə, idman, məktəb təhsili və s. istiqamətlərə bütün büdcə xərclərinin 45%-i yönəldilib.

Almaniyada bələdiyyə büdcələrinin vəsaitinin xeyli hissəsi kapital qoyuluşlarına istiqamətləndirilir. Məsələn, ötən onilliyin sonlarında həmin ölkədə ictimai sektora yönəldilən bütün kapital qoyuluşlarının üçdə ikisi yerli özünüidarəetmə orqanlarının payına düşür. Tikinti, nəqliyyat və təsərrüfat fəaliyyəti də daxil olmaqla iqtisadi inkişafın dəstəklənməsinə məcmu xərclərin təxminən 30%-i yönəldilib.

Almaniyada bələdiyyə büdcələri funksional təyinatdan savayı iqtisadi təsnifat prinsipləri üzrə də qruplaşdırılır. Həmin təsnifata əsasən, bələdiyyə büdcələri cari və kapital xərcləri kimi 2 hissəyə bölünür. **Cari xərclərə** əmək haqqı, material xərcləri, transfertlərin və faizlərin ödənilməsi, **kapital qoyuluşlarına** isə sərmayələr, iştirak payının əldə olunması, kredit borcunun qaytarılması, istiqrazların təqdim olunması və s. daxildir.

Bələdiyyə büdcələrinin gəlirlərinin formalaşmasına gəldikdə, bura "şəxsi gəlirlər" - vergi və ödənişlər və yuxarı büdcə pillələrindən ayrılan transfertlər - subsidiya, dotasiya və digər ayrımlar daxildir. Bu ölkədə bələdiyyə büdcələrinin gəlirlərinin əhəmiyyətli hissəsi şəxsi gəlirlərin

hesabındadır. Məsələn, 1996-cı ildə məcmu büdcə mədaxilinin təxminən 60%-i həmin mənbələrdən formalaşmışdır.

Almaniyada bələdiyyələr yerli vergilərin dərəcələrini müəyyən etmək və ya şəraitdən asılı olaraq mərkəzi hakimiyyətin müəyyən etdiyi dərəcələrə əlavələr etmək hüququna malikdir. Bu o halda baş verir ki, məsələn, bələdiyyə ərazisində yaşayan vətəndaşlar büdcədən daha geniş spektrli xidmətlər almaq istəyərsə, vergi dərəcələri yüksəldilir. Əks proses müşahidə edildikdə isə vergilərin dərəcələri "0"-a endirilir.

Bələdiyyələrin həmçinin yerli vergiləri ləğv və ya tətbiq etmək hüququ var. Bu qurumlar muxtariyyət səlahiyyətlərindən bəhrələnərək vergi təşəbbüsü ilə çıxış edə bilərlər. Bu halda yerli hakimiyyət tətbiq olunan verginin hesablanma və ödənilmə qaydalarını müəyyənləşdirir. Adətən, həmin vergilər öz xarakterinə görə kommunal ödənişlərə oxşayır. Bütövlükdə, Almaniyada yerli büdcələrin formalaşma mənbələri və gəlirlərin strukturunu aydın təsəvvür etmək üçün ölkə üzrə bələdiyyələrin məcmu büdcə gəlirlərinə diqqət yetirmək kifayətdir.

Almaniyada yerli özünüidarəetmə orqanlarının gəlirlərinin strukturu (1996-cı il)

	Yerli hakimiyyət orqanları, cəmi mln. DM	%-lə
A. "Şəxsi" gəlir mənbələri	173 732	59,78
1. Yerli vergilər	60 361	20,77
1.1. Torpaq vergisi	13 116	4,51
1.2. İstehsal vergiləri	33 422	11,50
1.3. Xırda yerli vergilər və buna oxşar gəlirlər	1 329	0,46
2. Gəlir vergisinin cəmindən fiksə olunmuş pay	37 809	13,01
3. Ödənişlər və yığımlar	75 562	26,01
3.1. Ödəmələr	36 896	12,70
3.2. Yığımlar	5 467	1,88
3.3. Bələdiyyə mülkiyyəti ilə bağlı əməliyyatlardan gəlirlər	12 776	4,40

B. Transfərtlər	115 841	39,67
1.ƏDV-dən köçürmələr	-	-
2.Cari büdcəyə ayırmalar	95 161	32,75
3.Kapital xərcələri büdcəsinə ayırmalar	20 680	7,80
S. Kredit maliyyələşdirməsi	7 858	2,70
D.Digər xərcələr	-6 828	-2,35
Cəmi xərcələr	290 603	100,0

Cədvəldən göründüyü kimi, Almaniyada yerli vergilər içərisində ən yüksək xüsusi çəkiyə gəlir vergisi (13,01%) və istehsal vergiləri (11,5%) malikdir. Ödənişlərin və yığımların məcmu büdcə gəlirlərində payı isə təxminən 26% təşkil edir.

Bu ölkədə yerli vergilərlə yanaşı, bələdiyyələrin tətbiq etdiyi çoxlu sayda ayrı-ayrı yığım və ödənişlər də mövcuddur. Belə ödənişlərə misal olaraq kanalizasiya xidmətlərinə, xilasetmə xidmətinə, zibilin daşınmasına, qəbiristanlıqlara, kitabxanaların və muzeylərin saxlanmasına görə ödənişləri göstərmək olar.

Yaponiya: yerli büdcələrin formalaşmasına hökumət dəstəyinin başlıca prinsipləri

Bu ölkənin büdcə sistemi elə qurulub ki, son illərdə yerli özünüidarəetmə qurumları ölkə üzrə vergi daxilolmalarının ən yaxşı halda 30-33%-ni toplaya biliblər. Heç şübhəsiz, bələdiyyələrin geniş səlahiyyətlərə malik olduğu Yaponiyada vergi gəlirlərinin belə səviyyəsi xərc səlahiyyətlərinin yükünü daşımağa imkan verə bilməz. Ona görə də yerli büdcələri balanslaşdırmaq məqsədilə mərkəzi büdcədən dotasiya və subsidiyalar ayrılır, gəlirlərin yenidən bölgüsü aparılır. Bu tədbir nəticəsində yerli özünüidarəetmə orqanlarının vergi daxilolmaları dövlət büdcəsinin 50%-dək olur.

Yaponiyada büdcə sisteminin təşkilinin, daha dəqiqi transfertlərin bölgüsünün mühüm bir prinsipi var: yerli özünüidarəetmə orqanlarının

maliyyə vəziyyətindən asılı olmayaraq onların ərazisində yaşayan Yaponiya vətəndaşları ictimai xidmətlərin müəyyən dəstini almalıdır.

Transfərtlər prefekturalar və bələdiyyələr arasında qeyri-bərabər bölünür. Ayırmaların həcmi prefekturaların büdcə gəlirlərinin maksimum 40%-i, bələdiyyələrin gəlirlərinin isə 30%-i həcmində olur.

Vergi gəlirlərinin bölüşdürülməsi maliyyə ehtiyacları və büdcə gəlirləri arasında fərqin tam və ya qismən balanslaşdırılması prinsipi ilə həyata keçirilir. Son məlumata əsasən, bu ölkədə yerli qurumların təxminən 50%-i dotasiyasız yaşayır. Yerdə qalan orqanlar mərkəzi hökumətdən bu və ya digər formada maliyyə yardımı alır.

Əvəzsiz maliyyə yardımlarından savayı Yaponiya hökuməti investisiya proqramları vasitəsilə yerli özünüidarəetmə orqanlarının güzəştli şərtlərlə məqsədli maliyyələşdirməsini həyata keçirir. Həmin vəsaitlər, ilk növbədə, ictimai işlərin təşkilinə, ümumdövlət regional iqtisadi inkişaf proqramlarının reallaşdırılmasına yönəldilir.

Yaponiyada yerli büdcələrin mühüm gəlir mənbələrindən biri də istiqrazlardan əldə olunan vəsaitlərdir. Bu qiymətli kağızların reallaşdırılması həm açıq satış, həm qapalı abunə yazılışları, həm də onların maliyyə bazarlarında yerləşdirilməsi vasitəsilə həyata keçirilir.

Finlandiya: yerli büdcələrin prioritetləri

Finlandiyada idarəetmə ikipilləlidir: mərkəzi hakimiyyət və bələdiyyələr. Onların hər ikisi öz büdcələrini formalaşmaqda tam müstəqildirlər. Finlandiyada xırda və ya iri, kənd, yaxud şəhər bələdiyyələri arasında heç bir fərq yoxdur, onların hamısı səlahiyyətlərinə, büdcələrarası münasibətlər baxımından hüquqlarına görə bərabərhüquqludurlar.

Bu ölkədə büdcələrarası münasibətlər, əsasən ötən əsrin əvvəllərindən inkişaf etməyə başlayıb. Birbaşa büdcə münasibətlərinin əsas elementi kimi dövlət büdcəsindən bələdiyyə büdcələrinə transfərtlərdən və məqsədli investisiya dəstəyindən istifadə olunur. Dövlətin ayırdığı dotasiyalar bələdiyyələrin büdcə gəlirlərinin təxminən 20%-ni təşkil edir. Üç əsas sahəyə - sosial təminat, səhiyyəyə və təhsilə - subsidiyaların məbləği ehtiyacılıq və orta xərc göstəriciləri əsasında müəyyən

edilir. Söhbət uşaq bağçalarında uşaqların, orta məktəbdə şagirdlərin, həmçinin yaşlı əhəlinin sayından, demoqrafik göstəricilərdən gedir. Bu zaman həmçinin sosial xidmətlərin dəyəri və ölkənin müxtəlif regionlarında fərqlər də nəzərə alınır. Son illər dövlət büdcəsindən bələdiyyələrə ayrılan maliyyə yardımları orta hesabla 5 mlrd. avro ətrafında olub. Bu ölkədə yerli büdcələrin xərc istiqamətlərinə daxildir:

- xəstəxanaların və orta məktəblərin saxlanması;
- yerli infrastruktur, o cümlədən küçələrin saxlanması, su təchizatı, istilik sistemləri, mənzil təsərrüfatı, bəzən limanlar, elektrik enerjisi və telekommunikasiyalarla bağlı xərclər;
- sosial yardımlar.

Transfərtlərdən savayı, bələdiyyələrin digər gəlir mənbələri bunlardır: vergilər, tariflər, yığımlar və ödənişlər, bələdiyyə müəssisələrinin işçilərinə görə ödədiyi sosial ayırmalar, istiqrazların maliyyə bazarında yerləşdirilməsindən əldə edilən gəlirlər.

2002-ci ilin sonuna olan məlumata görə, bələdiyyələrin büdcə gəlirlərinin ÜDM-də payı 18% və ya 25 mlrd. avro, adambaşına vergi gəlirlərinin həcmi orta hesabla 13,4 min avro təşkil edib.

Finlandiyada bələdiyyə büdcələri aşağıdakı tədiyə növləri hesabına formalaşır:

1. Bələdiyyələrin gəlirlərindən vergi. 2002-ci ildə adıçəkilən tədiyə növü hesabına bütün bələdiyyə büdcələrinin məcmu vergi gəlirlərinin təxminən 80%-i formalaşmış. Differensial faizlərlə tətbiq olunan bu verginin dərəcəsi 15-19,75% aralığında olub.

2. Əmlak vergisi: Son məlumata görə, bu tədiyə növü hesabına ölkənin bütün yerli büdcələrinin məcmu vergi mədaxilinin təxminən 5%-i formalaşmış. Verginin dərəcəsi 0,22-3% intervalındadır.

3. Mənfəət vergisi: Ölkə üzrə vahid vergi dərəcəsi tətbiq olunur. Təşkilati formasından asılı olmayaraq bütün təsərrüfat subyektləri xalis mənfəətlərinin 29%-i məbləğində mənfəət vergisi ödəyir. 2002-ci ildə bu tədiyə növü hesabına bələdiyyələrin məcmu vergi gəlirlərinin təxminən 11%-i formalaşmış.

Bütün bələdiyyə vergilərini dövlətin vergi xidməti toplayır. Bunun müqabilində bələdiyyələr öz gəlirlərinin müəyyən hissəsini (2002-ci ildə 83

mln. avro) dövlətə ödəyir. Dövlət büdcəsinə daxil edilməyən bələdiyyə vəsaitləri vergi orqanları tərəfindən hər ay bələdiyyələrin bank hesablarına (ölkə üzrə 448 belə hesab mövcuddur) köçürülür.

MDB məkanında bələdiyyə büdcələrinin formalaşması

Bələdiyyələrin maliyyə problemləri MDB məkanında əksmərkəzləşdirmə sahəsində ciddi problem olaraq qalır. Bu ölkələrin əksəriyyətində bələdiyyə qurumlarının maliyyə müstəqilliyi icra strukturlarının daimi müdaxiləsi altındadır.

Adıçəkilən regionda bələdiyyələrin səlahiyyətləri elə də geniş olmadığından, yerli büdcələrin xərc istiqamətləri də rəngarəng deyil. Xərclər əsasən, yerli əhəmiyyətli sosial məsələlərin (məs., yerli əhəmiyyətli yolların, poliklinikaların, uşaq bağçalarının, qəbiristanlıqların saxlanması, qismən sosial müavinətlərin verilməsi və s.) həllinə yönəldilir. Lakin yerli büdcələrin formalaşma mənbələrində, həmçinin prinsiplərində oxşar və fərqli cəhətlər kifayət qədər çoxdur. Bu yaxınlıq, hər şeydən əvvəl özünü yerli büdcələrin mərkəzi büdcədən asılılığında göstərir. Məsələn, 2000-ci ilə olan məlumata əsasən, bələdiyyələrin xüsusi mənbələrindən əldə olunan gəlirlərin onların məcmu gəlirlərində xüsusi çəkisi Rusiyada təxminən 25%, Belarusda 17%, Azərbaycanda 49%, Tacikistanda 32% təşkil edib.

Fərqli xüsusiyyətlərə gəldikdə, bu, tətbiq edilən yerli vergi və yığımların sayında, eləcə də tədiyələrin növündə özünü göstərir. Məsələn, **Belarusda** yerli vergilərin sayı 6-dır. Bura satışa vergi (spirtli içkilərin və tütün məmulatlarının satışına), reklam fəaliyyətinə görə vergi (reklam löhvələrinə və reklam löhvələri əks olunmuş nəqliyyat vasitələrinə), müxtəlif növlü istifadəçilərlə bağlı yığımlar (məs., yerli simvollar, avtodaşınacaqqlardan istifadəyə görə və s), tikinti və abadlıq işlərinin aparılmasına görə yığımlar və s. daxildir.

Ukraynada yerli vergilərin tərkibi daha genişdir. Belarusda tətbiq edilən tədiyə növlərindən əlavə bu ölkədə bələdiyyə büdcələrinin formalaşmasında oyun aparatlarına görə yığımlar, avtonəqliyyat vasitələ-

rindən tranzit haqları, idxal mallarının satışından vergilər, kommunal vergilər də mühüm paya malikdir.

Rusiya bələdiyyə qurumlarının sayına görə postsosialist dövlətlər arasında liderdir. Bu ölkədə adıçəkilən qurumların sayı 12 mindən çoxdur. Rusiyada yerli vergilər o qədər çoxsaylı olmasa da, bələdiyyələr geniş səlahiyyətlərə və buna uyğun tutumlu xərc yükünə malikdir. Orada yerli vergilərin, əsasən 4 növü mövcuddur. Bunlara torpaq vergisi, fiziki şəxslərin əmlak vergisi, hədiyyə və vərəsəliyə görə vergi, reklam vergisi, həmçinin müxtəlif fəaliyyət növləri üçün lisenziya haqları daxildir. Son məlumata görə, bələdiyyələrin vergi mənbələrindən topladığı vəsaitlər ölkə üzrə bələdiyyələrin məcmu gəlirlərinin dördüdə biri qəderdir.

Beləliklə, hazırda MDB-nin keçmiş sovet respublikalarının yerli özünüidarəetmə qurumları maliyyə imkanlarına görə Şərqi Avropanın az qala ən zəif inkişaf tempinə malik ölkəsindəki bələdiyyələrlə rəqabət aparmaq gücündə deyil. Odur ki, son vaxtlar MDB məkanında bələdiyyələrin maliyyə potensialının artırılması, bu qurumların maliyyə müstəqilliyinin yüksəldilməsinə paralel olaraq onların dövlət büdcəsindən asılılığının optimal həddə endirilməsi yolları istiqamətində çağırışlar daha da güclənməkdədir. Xüsusilə də, Cənubi Qafqaz və Orta Asiya respublikalarında bu problemlər daha da aktualdır. İndi mütəxəssislər daha çox bir suala- dövlətin hansı maliyyə mənbələrindən, ilk növbədə vergi və ödənişlərdən bələdiyyələrin xeyrinə imtina etməsinin gərəклиyi sualına cavab axtarır.

Yerli özünüidarəetmə haqqında Avropa Xartiyasından ÇIXARIŞ

Strasburq, 15 oktyabr 1985-ci il

Maddə 9. Yerli özünüidare orqanlarının maliyyələşdirmə mənbələri

1. Yerli özünüidare orqanlarının milli iqtisadi siyasət çərçivəsində öz funksiyalarını həyata keçirdikləri zaman sərbəst surətdə istifadə edə biləcəkləri kifayət qədər şəxsi maliyyə vəsaitinə malik olmaq hüququ vardır.

2. Yerli özünüidare orqanlarının maliyyə vəsaiti konstitusiyanın və qanunun onlara verdikləri səlahiyyətlərə uyğun olmalıdır.

3. Yerli özünüidare orqanlarının maliyyə vəsaitinin ən azı bir hissəsi yerli rüsum və vergilərin hesabına daxil olmalıdır ki, bunların da ölçüsünü yerli özünüidare orqanları qanunun müəyyən etdiyi hədlərdə təyin etməkdə haqlıdır.

4. Yerli özünüidare orqanları vəsaitinin əsaslandığı maliyyə sistemləri kifayət qədər çeşidli və çevik olmalıdır ki, yerli orqanların səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi zamanı yaranmış xərclərin dəyişməsi prosesini gerçək imkanlar daxilində izləmək mümkün olsun.

5. Maliyyə baxımından daha zəif yerli özünüidare orqanlarının müdafiəsi yerli orqanların maliyyələşdirilməsinin potensial mənbələrinin və onların üstündə olan xərclərin qeyri - bərabər bölüşdürülməsi nəticələrinin təshih edilməsi üçün nəzərdə tutulmuş maliyyə tarazlaşdırılması prosedurunun və ya ekvivalent tədbirlərin işə salınmasını tələb edir. Bu cür prosedur və ya tədbirlər yerli özünüidare orqanlarının öz səlahiyyətləri daxilində seçmək azadlığını məhdudlaşdırmamalıdır.

6. Yenidən bölüşdürülmüş vəsaitin verilmə qaydasının yerli özünüidare orqanları ilə lazımi surətdə razılaşdırılması zəruridir.

7. Yerli özünüidare orqanlarına maliyyə yardımının verilməsi imkan daxilində konkret layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulmalıdır. Maliyyə yardımının verilməsi yerli özünüidare orqanlarının öz şəxsi səlahiyyətləri sahəsində öz siyasətini seçmək azadlığının ziyanına olmamalıdır.

8. Kapital qoyuluşu üzrə xərclərin maliyyələşdirilməsi üçün yerli özünüidare orqanlarının, qanunvericiliyə əməl etməklə, borc kapitalının milli bazara yolu olmalıdır.

Avropa Şurası Yerli Özünüidarəetmə və Regional Hakimiyyətler Konqresinin (23-25 may 2000-ci il tarixli 7-ci sessiya, Strasburq) “Yerli vergilər, maliyyə tarazlaşdırılması və yerli özünüidarəetmə orqanlarına subsidiyaları” adlı sənədin və həmin sənədə dair AŞ Nazirlər Komitəsinin Tövsiyələri (q ı s a i c m a l)

Bu sənəd yerli özünüidarəetmə haqqında Avropa Xartiyasında nəzərdə tutulan müddəaların reallaşdırılmasına kömək göstərilməsi məqsədilə hazırlanıb. Xartiya yerli özünüidarəetmə orqanlarının maksimum maliyyə müstəqilliyini nəzərdə tutur. Avropa Şurası Nazirlər Komitəsi hesab edir ki, yerli özünüidarə orqanlarının fəaliyyətinin effektivliyini təmin etmək üçün yerli vergilər, maliyyə tarazlaşdırılması mexanizmləri və dövlətin ayırdığı subsidiyalar həmin orqanların real tələbatını ödəməlidir. Eyni zamanda, yerli özünüidarə orqanlarının maliyyə problemlərinin həlli hər bir dövlətin ərazi xüsusiyyətlərini, həmin ölkələrdə ayrı-ayrı idarəetmə pillələri arasında səlahiyyətlərin bölgüsünü nəzərə almalıdır. Bütün bunları nəzərə alaraq üzv-dövlətlərə aşağıdakı tövsiyələr verilir:

1. Ayrı-ayrı ərazilər üzrə hər bir ərazinin səlahiyyət dairəsi nəzərə alınmaqla dövlətin maliyyə resurslarının ədalətli bölgüsü təmin edilməlidir;

2. Aşağıdakı prinsiplər əsasında yerli özünüidarə orqanlarının xərclərinin maliyyələşdirilməsinə zəmanət verilir:

- yerli özünüidarə orqanların resursları və onların bölgüsü həmin qurumların öz səlahiyyətlərini səmərəli yerinə yetirmələrinə uyğun olmalıdır;
- transfertlərin əhəmiyyətli hissəsinin məqsədli (konkret) təyinatı olmamalıdır;
- yerli özünüidarə orqanları milli iqtisadi siyasət çərçivəsində özünün zəruri həcmdə xüsusi maliyyə vəsaitlərini səfərbər etmək hüququna malik olmaqla yanaşı, vergi qoyma sahəsində sağlam vergi rəqabəti imkanlarını saxlamağa borcludur;
- dövlətin maliyyə yardımları ədalətli olmalıdır;

- maliyyələşdirmə mexanizmləri milli iqtisadi siyasətin tələblərinə cavab verməlidir.

3. Zərurət yarandıqda, yerli vergilərin və maliyyə yardımlarının hüquqi və inzibati bazasına yenidən baxılmalı, həmçinin subsidiyaların bölgüsündə elə ədalətli mexanizmlərin tətbiqinə nail olmaq lazımdır ki, bu, təqdim olunan xidmətlərin keyfiyyətinin və səmərəliliyinin yüksəldilməsini stimullaşdırsın.

Tövsiyələrdə yerli vergilərə və maliyyə yardımlarına münasibətdə rəhbər prinsiplər müəyyən olunub. Həmin prinsiplərə əsasən:

a) büdcə gəlirləri içərisində xüsusi vəsaitlərin əhəmiyyətli hissəsini vergi gəlirləri təşkil etməlidir. Həmin göstəricinin səviyyəsi (yəni, büdcə gəlirlərinin ümumi həcmində vergi gəlirlərinin payı) yerli özünüidare orqanlarının müstəqillik dərəcəsini əks etdirir. Bu mövqə vergiqoymada əksmərkəzləşdirmənin səviyyəsini müəyyənləşdirməyi zəruri edir. Vergiqoymada əksmərkəzləşdirmənin dərəcəsini müəyyənləşdirmək üçün aşağıdakı parametrlərdən istifadə etmək olar:

- yerli büdcələrdə vergi daxilolmalarının payı ilə dövlət büdcəsi üzrə müvafiq göstəricinin müqayisəsi;
- yerli səviyyədə vergi yığımları ilə yerli resursların məcmu həcmi arasında nisbət;
- vergi daxilolmalarının həcmünün dövlətin ayırdığı maliyyə yardımlarına nisbəti.

Vergiqoyma sahəsində əksmərkəzləşdirmə səviyyəsinin çox aşağı olması aşkar edildikdə, dövlət və yerli özünüidare orqanları birlikdə vergi daxilolmalarının payının artırılması istiqamətində tədbirləri nəzərdən keçirməlidirlər. Lakin belə tədbirlər heç bir halda ümumi vergi yükünün artmasına gətirib çıxarmamalıdır.

b) yerli vergilərin strukturu bir neçə mühüm şərtə cavab verməlidir:

- yerli vergilər üzrə vergi yükü yerli özünüidare orqanlarının təqdim etdiyi xidmətlərin həcmi və vergi ödəyicilərinin tədiyə qabiliyyətiliyi nəzərə alınmaqla ədalətli bölüşdürülməlidir;

- rentabelliyyənin yüksək səviyyəsinə nail olmaqla yanaşı, inzibati-idarəetmə xərclərinin aşağı səviyyədə olması təmin edilməlidir;
- fiziki və hüquqi şəxslərin vergi yükü şəffaf olmalıdır (bu, vətəndaşların prioritet maraqları baxımından resursların səmərəli bölgüsünün ən vacib şərtidir);
- yerli vergilərin strukturu iqtisadi, demoqrafik və sosial baxımdan mənfəətli nəticələr doğurmamalıdır (başqa sözlə, yerli vergilər bələdiyyələrin iqtisadi strukturlara təsirinin artmasına, vətəndaşların miqrasiyasının çoxalmasına, aztəminatlı vətəndaşların vəziyyətinin ağırlaşmasına gətirib çıxarmamalıdır);
- xərclərin dəyişməsi üçün əsas olaraq vergi daxilolmalarının həcmi korrekte etməyə imkan verən həddə elastik olmalıdır.

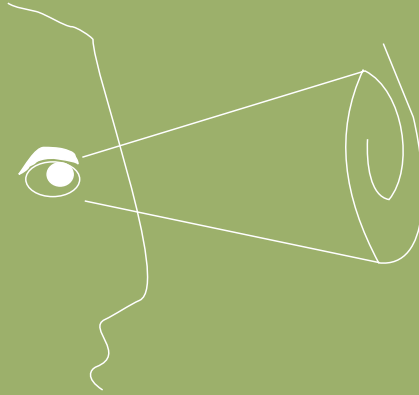
v) maliyyə tarazlaşdırılması yerli özünüidarə orqanlarının dayanıqlılığının və vergi qoymada əksmərkəzləşmənin, həmçinin ərazinin balanslaşdırılmış və sabit inkişafının ən mühüm şərti hesab olunur. Ona görə də tarazlaşdırma nöqtəyi-nəzərindən xərc tələbatının qiymətləndirilməsi zamanı aşağıdakı meyarlar əsas götürülə bilər:

- yerli özünüidarə orqanlarının malik olduqları xüsusi vəsaitlər çərçivəsində sərbəst seçim imkanları məhdudlaşdırılmamalıdır;
- ərazinin demoqrafik, coğrafi, iqtisadi və sosial xüsusiyyətləri ilə əlaqədar xərclərdə yaranan fərqlər mümkün qədər daha çox nəzərə alınmalıdır;
- xərc tələbatı müəyyən edilərkən xərc dəyişikliyinə səbəb olan amillər dəqiq müəyyən olunmalıdır;
- tələbatın qiymətləndirilməsi modeli mümkün qədər sadə və sabit olmalıdır ki, yerli özünüidarə orqanları üçün həm onu başa düşmək çətinlik yaratmasın, həm də uzunmüddətli proqnozlar hazırlamağa mane olmasın;
- dövlət, yerli özünüidarə qurumları ilə bərabər, müntəzəm olaraq tarazlaşdırma mexanizminin fəaliyyətini nəzərdən keçirməli, maliyyə resurslarının xərc tələbatına uyğun olmayan qeyri-bərabər bölgüsünü aradan qaldırmağın yollarını aramalıdır;

- maliyyə tarazlaşdırılması ehtiva qurulmalıdır ki, varlı bələdiyyələrin vergi qoyma sahəsində fəallığını sarsıtmasın, eyni zamanda, nisbətən kasıb bələdiyyələri öz vergi qoyma imkanlarından maksimum yararlanmaq cəhdlərindən çəkındirməsin.

q) dövlətin yerli özünüidarə orqanlarına maliyyə yardımları dotasiya və subvensiya formasında həyata keçirilir. Onların müəyyən olunmasının başlıca prinsiplərinə daxildir:

- dotasiyaların ümumi həcmi iqtisadi artım və xərc tələbatının artımı kimi amillər əsasında müəyyən olunmalıdır;
- dotasiyaların ayrılması meyarları qanunvericiliklə dəqiq müəyyən olunmalıdır;
- subvensiyalar ərazinin davamlı və balanslaşdırılmış inkişafı çərçivəsində kapital xərclərinin maliyyələşdirilməsinə yönəldilməlidir;
- yerlərdə dövlət orqanlarının göstərməli olduđu sosial-ictimai xidmətləri yerli özünüidarə qurumları həyata keçirməyə məcbur qaldıqda belə, xidmətlərin reallaşdırılması üçün onlara zəruri həcmdə subvensiyalar ayrılmalıdır.

Bələdiyyədə büdcə prosesinin HÜQUQİ BAZASI

Büdcə sistemi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunundan ÇIXARIŞ

Əlavə və dəyişikliklər:

1. 13 may 2003, q.m.t.07 iyun 2003

Maddə 3. Büdcə sistemi

3.1. Azərbaycan Respublikasında büdcə sistemini Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi (bundan sonra - dövlət büdcəsi), Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsi və yerli büdcələr təşkil edir.

3.2. Büdcə sistemi bu sistemə daxil olan büdcələrin vahid prinsiplər əsasında fəaliyyətinə və onların müstəqilliyinə əsaslanır.

3.3. Büdcə sisteminin vahidliyi tənzimləyici mədaxil mənbələrindən istifadə etmək, məqsədli büdcə fondları yaratmaq, maliyyə ehtiyatlarını müxtəlif səviyyəli büdcələr arasında bölüşdürmək vasitəsilə büdcələrin qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanır.

Büdcə sisteminin vahidliyi eyni büdcə təsnifatı, büdcə sənədləri və formalarından istifadə olunması, büdcələrin icrasına dair müntəzəm hesabatın və icmal büdcə hesabatının hazırlanması və qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada təqdim edilməsi yolu ilə təmin edilir.

3.4. Büdcələrin müstəqilliyi mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq mədaxil mənbələrinin və vahid büdcə təsnifatı çərçivəsində xərclərinin istiqamətlərini müəyyənləşdirmək hüququnun olması ilə təmin edilir.

Maddə 4. Büdcə təsnifatı

4.1. Azərbaycan Respublikasının büdcə sistemində daxil olan büdcələr və büdcə təşkilatları, habelə büdcədən kənar dövlət fondları üzrə maliyyə əməliyyatlarının (o cümlədən büdcə təşkilatlarının büdcədən kənar əməliyyatlarının) müqayisəsini təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasında vahid büdcə təsnifatı tətbiq olunur.

4.2. Büdcə təsnifatı büdcə gəlirlərinin təsnifatından, büdcə xərclərinin funksional, iqtisadi, təşkilati və sair prinsiplər əsasında tərtib olunmuş təsnifatından ibarətdir. Büdcə təsnifatının gəlirlər, funksional, iqtisadi, təşkilati və sair üzrə tərkibi qanunvericiliklə müəyyən edilir.

Maddə 11. Dövlət büdcəsi layihəsinin tərtibi prosesi və büdcə təqvimi

11.14. Dövlət büdcəsindən maliyyə yardımları almaq istəyən bələdiyyələr cari ilin may ayının 1-dək aşağıdakı sənədləri və məlumatları müvafiq icra hakimiyyəti orqanına təqdim edirlər:

* 11.14.1. cari ilin gözlənilən və ötən ilin büdcəsinin faktiki nəticələri barədə arayış;

* 11.14.2. növbəti büdcə ili üzrə yerli büdcələrin nəzərdə tutulan gəlirləri və xərcləri, dövlət büdcəsindən ayrılacaq dotasiyanın və digər maliyyə yardımlarının həcmi əsaslandırılması;

- * 11.14.3. ötən ildə yerli büdcənin icra vəziyyəti barədə auditor rəyi;
- * 11.14.4. müvafiq icra hakimiyyəti orqanının sorğusuna görə digər materiallar.

IV FƏSİL

Yerli büdcələrin tərtibi, təsdiqi, icrası və icrasına nəzarət

Maddə 30. Yerli büdcə

30.1. Yerli büdcə bələdiyyə statusuna uyğun olaraq özünüidarəetmə prinsiplərini reallaşdırmaq, bələdiyyələrin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunları ilə müəyyənləşdirilmiş səlahiyyətlərini həyata keçirmək üçün formalaşan və istifadə olunan maliyyə vəsaitidir.

30.2. Yerli büdcənin tərtibi və icrası büdcə sisteminin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş ümumi prinsipləri əsasında və Azərbaycan Respublikasında tətbiq olunan büdcə təsnifatına uyğun olaraq həyata keçirilir.

Maddə 31. Yerli büdcənin müstəqilliyi

31.1. Yerli büdcənin müstəqilliyi öz mədaxil mənbələrinin və bələdiyyənin yerli büdcə vəsaitinə sərəncam vermək barədə müstəsna hüququnun olması ilə təmin edilir.

31.2. Bələdiyyələrin müraciəti və qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının bələdiyyələrin büdcə fəaliyyətinə müdaxiləsinə yol verilmir.

31.3. Bələdiyyələr maliyyə ilinin sonuna büdcədə əmələ gəlmiş sərbəst maliyyə qalıqlarına müstəqil sərəncam verirlər.

Maddə 32. Bələdiyyələr ilə dövlət hakimiyyəti orqanları arasında büdcə münasibətləri

32.1. Bələdiyyələr yerli büdcələrin tərtibində, təsdiqində və icrasında müstəqildirlər.

32.2. Dövlətin yerli büdcələrə maliyyə dəstəyi aşağıdakı yollarla həyata keçirilir:

* 32.2.1. investisiya mühitini yaxşılaşdırmaqla və səmərəli iqtisadi siyasəti həyata keçirməklə istehsal və xidmət sahələrinin inkişafına şərait yaratmaq;

* 32.2.2. yerli sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarını yerli büdcələrin vəsaiti hesabına maliyyələşdirmək mümkün olmadıqda, dövlət büdcəsindən dotasiya və subvensiya ayırmaq.

32.3. Qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanları bələdiyyələrə əlavə səlahiyyətlər həvalə etdikdə onları bu səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi üçün zəruri maliyyə vəsaiti ilə təmin edirlər.

32.4. İcra hakimiyyəti orqanlarının qəbul etdikləri qərarlar nəticəsində yerli büdcələrin gəlirlərinin azalması və ya xərclərinin artması baş verdikdə, uyğun azalma və ya artma məbləğləri bu qərarları qəbul edən orqanlar tərəfindən kompensasiya olunur.

32.5. Bələdiyyə qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada yerli büdcənin icrasına dair məlumatı statistika orqanlarına və müvafiq icra hakimiyyəti orqanına təqdim edir.

32.6. Qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla dövlət bələdiyyələrin xərc öhdəliyinə görə məsuliyyət daşımır.

Maddə 33. Yerli büdcənin gəlirləri

33.1. Yerli büdcənin gəlirlərinə Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunları ilə müəyyən edilmiş vergilər və digər ödənişlər, habelə həmin vergi və ödənişlərə görə hesablanmış faiz və sanksiyalar aid edilir.

33.2. Yerli vergi və ödənişlərin hesablanması, ödənilməsi və güzəştlərin verilməsi qaydası, habelə onların dərəcələrinin yuxarı həddi qanunla müəyyən edilir, tətbiqi qaydaları isə bələdiyyələrin qərarları ilə müəyyənləşdirilir.

33.3. Qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada bələdiyyələr yerli əhəmiyyətli tədbirlərin maliyyələşdirilməsi üçün könüllü birdəfəlik ödənişlər barədə qərarlar qəbul edə bilərlər. Könüllü birdəfəlik ödənişlər yalnız məqsədli təyinatı üzrə istifadə olunur.

Maddə 34. Yerli büdcələrin xərcləri

34.1. Yerli büdcələrin xərclərinin həcmi və istiqamətləri büdcə təsnifatına uyğun olaraq bələdiyyələr tərəfindən müəyyənləşdirilir.

34.2. Yerli büdcələrin xərclərinin öz gəlirləri ilə təmin olunmayan hissəsi (yerli büdcənin kəsiri) dövlət büdcəsindən alınan dotasiya ilə örtülə bilər.

34.3. Dövlət büdcəsindən dotasiya, subvensiya və ssuda alan yerli büdcənin xərclərinin hesablanmasında tətbiq olunan normativlər dövlət büdcəsinin xərclərinin hesablanması üçün tətbiq olunan xərc normativlərindən yüksək olmamalıdır.

34.4. Dotasiyanın yuxarı həddinin hesablanmasında bələdiyyənin ərazisində yaşayan əhalinin sayı və ölkənin maliyyə ehtiyatlarının formalaşmasında onun xüsusi çəkisi və digər amillər nəzərə alın bilər.

34.5. Əlavə səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi üçün qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən ayrılan məqsədli vəsait, o cümlədən subvensiya hesabına xərclərin maliyyələşdirilməsi yerli büdcənin məxaric hissəsində ayrıca sətirlə göstərilir.

Maddə 35. Yerli büdcənin tərtibi

35.1. Yerli büdcənin layihəsi bələdiyyə ərazisində fəaliyyət göstərən bələdiyyə müəssisələrinin və digər hüquqi şəxslərin, habelə fiziki şəxslərin təsərrüfat fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi, sosial-iqtisadi proqnozlar və məqsədli proqramlar əsasında formalaşır.

35.2. Dövlət büdcəsindən dotasiya almaq nəzərdə tutulduqda yerli büdcənin layihəsi bu qanunun 11.14-cü maddəsi ilə müəyyən edilən sənədlər və məlumatla birlikdə may ayının 1-dək müvafiq icra hakimiyyəti orqanına təqdim olunur.

Maddə 36. Yerli büdcənin müzakirəsi və təsdiqi

36.1. Yerli büdcənin layihəsinin müzakirəsi və təsdiqi qaydası qanunvericiliyə uyğun olaraq bələdiyyənin nizamnaməsi ilə müəyyən edilir.

36.2. Növbəti büdcə ili üzrə yerli büdcənin layihəsi bələdiyyənin qərarı ilə cari ilin dekabr ayının 25-dən gec olmayaraq təsdiq edilir.

Maddə 37. Yerli büdcənin icrası

37.1. Yerli büdcənin kassa icrası bələdiyyənin müraciəti əsasında dövlət xəzinədarlığı vasitəsi ilə və ya qanunvericiliklə müəyyən edilmiş digər üsullarla həyata keçirilə bilər.

37.2. Bələdiyyələrin gəlir və xərc əməliyyatları onların müraciətləri əsasında dövlət xəzinədarlığı vasitəsilə həyata keçirildikdə uçot-hesabatın təşkili üzrə texniki xidməti dövlət xəzinədarlığı təmin edir. Bələdiyyələrin maliyyə əməliyyatları dövlət xəzinədarlığı vasitəsilə həyata keçirilmədiyi hallarda, belə əməliyyatlar üzrə ödəmə və uçot-hesabat işlərinin aparılması qaydaları qanunvericiliklə müəyyən edilir.

37.3. Bələdiyyələr büdcə ilindən sonrakı ilin birinci iş günü gəlir və xərclər üzrə əməliyyatların dövlət xəzinədarlığı vasitəsilə həyata keçirilməsindən imtina edə bilərlər.

37.4 Yerli büdcələrin icrası prosesində bələdiyyələr büdcənin dəqiqləşdirilməsi barədə qərar verə və dövlət büdcəsindən alınmış məqsədli vəsait istisna olmaqla, mədaxil və məxaric maddələrində büdcə təsnifatı üzrə təsdiq edilmiş təxsisat həddində dəyişikliklər apara bilərlər.

37.5. Yerli büdcələrin icrası zamanı qəbul edilmiş öhdəliklər üzrə əməliyyatlar büdcə ili qurtardıqda başa çatır və istifadə olunmayan vəsait bələdiyyələrin sərəncamında qalır.

37.6. Bələdiyyələr maliyyə əməliyyatları apararkən bütün maliyyə qaydalarına riayət edilməsinə və maliyyə vəsaitindən təyinatı üzrə istifadə olunmasına görə məsuliyyət daşıyırlar.

37.7. Yerli büdcənin icrası haqqında illik hesabat bələdiyyələrin nişanməsində müəyyən edilmiş qaydada təsdiq edilir və bu barədə bələdiyyənin ərazisində yaşayan əhaliyə məlumat verilir.

Maddə 38. Yerli büdcənin tarazlaşdırılması

Yerli büdcələrin icrası prosesində mədaxil mənbələri üzrə daxil olan vəsait azalarsa və bu büdcə kəsrinin son həddini aşmasına səbəb olarsa, müdafiə olunan xərc maddələri istisna olmaqla, digər xərclərə sekvestr tətbiq edilir.

Maddə 39. Yerli büdcənin icrasına nəzarət

39.1. Yerli büdcənin icrasına, o cümlədən sərf edilən vəsaitin təsdiq edilmiş büdcə göstəricilərinə uyğunluğuna nəzarət bələdiyyə tərəfindən həyata keçirilir və bu məqsədlə müstəqil auditorları cəlb etmək hüququna malikdir.

39.2. Qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının bələdiyyələrə verdikləri səlahiyyətlərin yerinə yetirilməsi üçün ayırdıqları maliyyə vəsaitinin istifadəsinə nəzarəti həmin orqanlar həyata keçirirlər.

Maddə 40. Yekun müddəalar

40.1. Bu Qanun 2003-cü il yanvar ayının 1-dən qüvvəyə minir.

40.2. Bu Qanun qüvvəyə mindiyi gündən “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 1992-ci il, N 23, maddə 998), “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun qüvvəyə minməsi qaydası barəsində Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Qərarı (Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 1992-ci il, N 23, maddə 999), “Dövlət büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1999-cu il, N 7, maddə 391) qüvvədən düşmüş hesab edilir.

Heydər Əliyev
Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti
Bakı şəhəri, 2 iyul 2002-ci il
N 358 - IIQ

Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (7 dekabr 1999, №772-İQ)

Əlavə və dəyişikliklər:

1. 23 aprel 2002, q.m.t.12 may 2002, m7

Maddə 1. Qanunun təyinatı

Bu Qanun bələdiyyələrin maliyyəsinin formalaşması və istifadəsinin prinsiplərini yerli büdcə prosesinin əsaslarını və bu sahələrdə bələdiyyələrin səlahiyyətləri və onların müvafiq icra hakimiyyəti orqanları ilə qarşılıqlı münasibətlərini müəyyən edir.

Maddə 2. Bələdiyyələrin maliyyələşməsinin əsasları haqqında qanunvericilik

Bələdiyyələrin maliyyəsinin formalaşması və istifadəsi ilə əlaqədar yaranan münasibətlər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə, bu Qanunla, "Bələdiyyələrin statusu haqqında", "Dövlət büdcəsi haqqında", "Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında" Azərbaycanda Respublikasının qanunları və digər normativ hüquqi aktları ilə tənzimlənir.

Maddə 3. Bələdiyyə maliyyəsinin iqtisadi əsasları və formalaşması prinsipləri

1. Bələdiyyə maliyyəsinin iqtisadi əsaslarını bələdiyyə əmlakı, bələdiyyə torpaqları, yerli büdcə və büdcədən kənar fondlar, bələdiyyənin istehsal, xidmət və digər iqtisadi fəaliyyəti təşkil edir.

2. Bələdiyyənin maliyyə vəsaitinin formalaşması və istifadəsi özünüidarəetmə, müstəqillik, aşkarlıq və yerli mənafehin respublika mənafeyi ilə uzlaşması prinsiplərinə əsaslanır.

Maddə 4. Yerli büdcə

1. Yerli büdcə bələdiyyə statusuna uyğun olaraq özünüidarəetmə prinsiplərini reallaşdırmaq, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunları ilə müəyyənləşdirilmiş bələdiyyə səlahiyyətlərini həyata keçirmək üçün formalaşan və istifadə olunan maliyyə vəsaiti.

Yerli büdcə bələdiyyə büdcəsi olub dövlət büdcəsinin tərkib hissəsi deyil.

2. Bələdiyyələrin bu Qanuna müvafiq olaraq yerli büdcənin tənzimlənməsi prosesində dövlət büdcəsindən vəsait almaq hüququ vardır.

3. Yerli büdcənin tərtibi və icrası prosesində büdcə sisteminin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş ümumi prinsipləri və Azərbaycan Respublikasında tətbiq olunan büdcə təsnifatından istifadə olunur.

4. Büdcə ili yanvarın 1-də başlanır və dekabrın 31-də qurtarır.

Maddə 5. Yerli büdcənin müstəqilliyi

1. Yerli büdcənin müstəqilliyi öz mədaxil mənbələrinin olması və bələdiyyənin yerli büdcə vəsaiti barədə sərəncam vermək müstəsna hüquqi ilə təmin edilir.

2. Azərbaycan Respublikası qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının bələdiyyələrin büdcə fəaliyyətinə müdaxiləsinə, Azərbaycan Respublikasının qanunlarında nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla yol verilmir.

3. Bələdiyyə yerli büdcənin maliyyə ilinin sonuna əmələ gəlmiş sərbəst qalıqlarına müstəqil sərəncam verir.

4. Bələdiyyə yerli büdcəni iqtisadi qanunların tələblərinə uyğun müstəqil olaraq tərtib, müzakirə, təsdiq, icra və onun icrasına nəzarət edir.

Maddə 6. Büdcələrarası və dövlət hakimiyyəti orqanları ilə münasibətlər

1. Yerli büdcələrin müstəqilliyinə dövlət zəmanət verir və onun öhdəliklərinə məsuliyyət daşımır. Dövlət zəmanəti aşağıdakılara əsaslanır:

İnvestisiya və pul-kredit siyasəti əsasında istehsal sferasının inkişafına şərait yaratmaq;

Yerli sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarını yerli büdcə gəlirləri hesabına maliyyələşdirmək mümkün olmadıqda, yerli büdcə kəsirini ödəmək üçün dövlət büdcəsinin imkanlarını nəzərə alaraq əlavə gəlir mənbələrinin müəyyən edilməsi və ya dövlət büdcəsindən dotasiya və subvensiyaların ayrılması.

2. Qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanları bələdiyyələrə əlavə səlahiyyətlər həvalə etdikdə onları bu səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi üçün zəruri maliyyə vəsaiti ilə təmin edirlər.

3. İcra hakimiyyəti orqanlarının qəbul etdikləri qərarlar nəticəsində yerli büdcələrin gəlirlərinin azalması və ya xərclərinin artması baş verdikdə uyğun azalma və ya artma məbləğləri bu qərarları qəbul edən orqanlar tərəfindən kompensasiya olunur.

4. Bələdiyyə qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada yerli büdcənin icrasına dair məlumatı statistika orqanlarına təqdim edir.

Maddə 7. Yerli büdcənin gəlirləri

1. Yerli büdcənin gəlirlərinə aşağıdakılar aid edilir:

1.1 fiziki şəxslərdən torpaq vergisi;

1.2. fiziki şəxslərdən əmlak vergisi;

1.3. yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə mədən vergisi;

1.4. bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatlardan mənfəət vergisi;

1.5. bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqlarda, binalarda və digər obyektlərdə yerləşdirilən küçə reklamlarına görə ödəniş;

1.6. kurort rüsumu, mehmanxana rüsumu, avtomobillərin dayanaqları üçün rüsum və qanunla müəyyən edilən digər yerli vergi və ödənişlər;

1.7. Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən verilən dotasiya və subvensiyalar;

1.8. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq bələdiyyə əmlakının özəlləşdirilməsindən və icarəyə verilməsindən gəlirlər, lotereyalardan daxil olan vəsait, habelə bələdiyyələrin fəaliyyətindən əldə edilən digər gəlirlər;

1.9. fiziki və hüquqi şəxslərin, beynəlxalq təşkilatların və fondların maliyyə yardımları və qrantları;

1.10. dövlət əhəmiyyətli tədbirlərin və dövlət orqanlarının qərarları nəticəsində yaranan xərclərin ödənilməsi üçün maliyyə vəsaiti.

2. Bu maddənin 1.1-1.4-cü, 1.6-cı yarımbəndlərində göstərilən yerli vergi və ödənişlərin hesablanması, ödənilməsi və güzəştlərin verilməsi qaydası, habelə dərəcələrinin aşağı və yuxarı həddi qanunla müəyyən edilir, tətbiqinin zəruriyyəti və konkret dərəcələri isə bələdiyyələrin qərarları ilə müəyyənləşdirilir. Bu maddənin 1.5-ci yarımbəndində göstərilən bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqlarda, binalarda və digər obyektlərdə küçə reklamının yerləşdirilməsi, yayımı və reklam tarifi zonaları üzrə ödənilən haqqın minimum miqdarının hesablanması qaydaları "Reklam haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə nəzərdə tutulmuş qaydada müəyyən olunur, konkret dərəcələri isə bələdiyyələr tərəfindən müəyyənləşdirilir.

3. Qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada bələdiyyələr yerli əhəmiyyətli məsələlərin maliyyələşdirilməsi üçün bu maddənin 1.6-cı yarımbəndində göstərilən yerli vergi və ödənişlər, habelə könüllü birdəfəlik ödənişlər barədə qərarlar qəbul edə bilərlər. Könüllü birdəfəlik ödənişlər barədə qərarlar nəticəsində əldə olunan vəsait yalnız məqsədli təyinatı üzrə istifadə olunur.

Maddə 8. Yerli büdcələrin xərcləri

1. Yerli büdcələrin xərclərinin həcmi və istiqamətləri bələdiyyələr tərəfindən müəyyənləşdirilir.

2. Yerli büdcə bələdiyyənin idarəetmə xərcləri, sosial-məişət, yaşayış, mədəniyyət və idman obyektlərinin, habelə əhalinin ümumi istifadəsində olan küçə, həyət və bağların saxlanması xərcləri nəzərə alınmaqla bələdiyyələrin müəyyən etdiyi xərc normativləri əsasında formalaşdırılır.

Yerli büdcələrdə həmçinin yerli sosial müdafiə, sosial və iqtisadi inkişaf, habelə ekoloji proqramların maliyyələşdirilməsi üçün xərclər nəzərdə tutula bilər.

3. Dövlət büdcəsindən dotasiya alan yerli büdcənin xərclərinin hesablanmasında tətbiq olunan normativlər dövlət büdcəsinin xərclərinin proqnozlaşdırılması üçün tətbiq olunan xərc normativlərindən yüksək ola bilməz.

4. Dotasiyanın maksimum həddinin hesablanmasında dövlət büdcəsinin proqnozunda xərc normativləri və ərazinin respublika maliyyə resurslarının formalaşmasında xüsusi çəkisi nəzərə alınır.

5. Əlavə səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi üçün qanunvericilik və icra hakimiyyətləri tərəfindən ayrılan məqsədli vəsait, o cümlədən subvensiya hesabına xərclərin maliyyələşdirilməsi yerli büdcənin məxaric hissəsində ayrıca sətirdə göstərilir.

6. Xərclərinin öz gəlirləri ilə təmin olunmayan hissəsi (yerli büdcənin kəsiri) dövlət büdcəsindən alınan dotasiya ilə örtülə bilər.

Maddə 9. Yerli büdcənin tərtibi

1. Yerli büdcənin layihələri müəssisələrin cari və perspektiv təsərrüfat fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi ilə bələdiyyələrin ərazi sosial-iqtisadi proqnozları və məqsədli proqramlar əsasında formalaşdırılır.

2. Bələdiyyələr dövlət büdcəsindən dotasiya nəzərdə tutulan yerli büdcə layihəsini tərtib edərkən müvafiq icra hakimiyyəti orqanına mayın 1-dək lazımı hesablamalar verirlər.

Maddə 10. Yerli büdcənin müzakirəsi və təsdiqi

1. Yerli büdcə layihəsinin müzakirəsi və təsdiqi qaydası bələdiyyənin nizamnaməsi ilə müəyyən edilir.

2. Növbəti maliyyə ili üçün dövlət büdcəsindən dotasiya nəzərdə tutulan yerli büdcənin layihəsi cari ilin dekabr ayının 25-dən gec olmayaraq bələdiyyənin qərarı şəklində təsdiq edilir.

3. Təsdiq edilmiş yerli büdcə bələdiyyənin qərarı ilə dəqiqləşdirilə bilər.

Maddə 11. Yerli büdcənin icrası

1. Bələdiyyələr dövlət büdcəsindən alınmış məqsədli vəsaitlər istisna olmaqla, yerli büdcənin icrası prosesində mədaxil və məxaric mad-

d-l-rind- büdc- t-snifatı üzr- t-sdiq edilmiş t-xsisat h-ddind- d-yişiklikl-r apara bil-rl-r.

2. Yerli büdcələrin icrası zamanı qəbul edilmiş öhdəliklər üzrə əməliyyatlar büdcə ili qurtardıqdan sonra bir ay ərzində başa çatdırılır. Bu müddətdə istifadə olunmayan vəsait Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinin dəyişdirilməsi halları istisna olmaqla bələdiyyələrin sərəncamında qalır.

3. Bələdiyyələr öz nizamnaməsində müəyyən edilmiş qaydada yerli büdcənin icrası haqqında hesabatı təsdiq edir və öz əhalisinə çatdırırlar.

Maddə 12. Yerli büdcənin tarazlaşdırılması

Əgər bələdiyyə büdcəsinin icrası prosesində mədaxil mənbələri üzrə daxil olan vəsait azalarsa və bu, kəsrin son həddi aşmasına gətirib çıxarsa, məxaricin ixtisarı mexanizmi tətbiq edilə bilər. Məxaricin ixtisarı müdafiə olunmuş maddələr istisna olmaqla, büdcənin bütün maddələri üzrə məxaricin mütənasib surətdə azaldılmasından ibarətdir.

Maddə 13. Yerli büdcəyə nəzarət

1. Yerli büdcənin icrasına, o cümlədən sərf edilən vəsaitin təsdiq edilmiş büdcə göstəricilərinə uyğunluğuna bələdiyyə nəzarət edir və bu məqsədlə müstəqil auditorları cəlb etmək hüququna malikdir.

2. Qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının bələdiyyələrə verdikləri səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi üçün maliyyə vəsaitindən istifadəyə həmin orqanlar nəzarət edirlər.

Maddə 14. Bələdiyyələrin maliyyə-kredit və sığorta təşkilatları ilə qarşılıqlı əlaqəsi

1. Bələdiyyələr öz maliyyəsinin təşkili işini həm müvafiq bələdiyyə ərazisində, həm də onun hüdudlarından kənarında fəaliyyət göstərən Azərbaycan Respublikasının rezidenti olan kredit təşkilatları ilə qarşılıqlı əlaqədə yerinə yetirirlər.

2. Bələdiyyələrlə kredit və sığorta təşkilatları arasında qarşılıqlı münasibətlər müqavilə əsasında həyata keçirilir.

3. Bələdiyyələrin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada:

3.1. özünün hesablaşma və kassa əməliyyatının aparılması üçün müvəkkil bankı seçmək və xəzinədarlığı yaratmaq;

3.2. Azərbaycan Respublikasının rezidenti olan banklardan və digər kredit təşkilatlarından qısamüddətli və uzunmüddətli kreditlər almaq;

3.3 bələdiyyə mülkiyyətində olan obyektlərin, bələdiyyə qulluqçularının sığortalanması haqqında qərar qəbul etmək hüququ vardır.

4. Kredit təşkilatları qarşısında bələdiyyələrin öhdəlikləri üzrə dövlət məsuliyyət daşımır.

Maddə 15. Keçid müddəaları

Bələdiyyələrin vergi xidməti orqanları formalaşanaqədək bu Qanunun 7-ci maddəsinin 1-ci bəndində göstərilən vergi və ödənişlərin yığılması və yerli büdcələrə köçürülməsi bələdiyyələrin müraciəti əsasında bağlanılan müqavilə və dövlət vergi xidməti orqanları tərəfindən həyata keçirilir.

2000-ci ildə yerli büdcələrə dotasiyalar "Azərbaycan Respublikasının 2000-ci il dövlət büdcəsi haqqında" Qanunun 11-ci maddəsinə uyğun olaraq verilir.

"Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (24 dekabr 1999, № 233)

"Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun qüvvəyə minməsi ilə əlaqədar həmin Qanunun tətbiq olunmasını təmin etmək məqsədi ilə qərara alıram:

1. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti bir ay müddətində;

- qüvvədə olan qanunvericilik aktlarının "bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğunlaş-

dırılması barədə təkliflərini hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının prezidentinə təqdim etsin;

- Nazirlər Kabinetinin və müvafiq mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ-hüquqi aktlarının həmin Qanuna uyğunlaşdırılmasını təmin etsin və bu haqda Azərbaycan Respublikasının prezidentinə məlumat versin;

- "Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunundan irəli gələn digər məsələləri öz səlahiyyəti həddlərində həll etsin.

2. Müəyyən edilsin ki:

- "Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 9-cu maddəsinin ikinci hissəsində nəzərdə tutulmuş "müvafiq icra hakimiyyəti orqanı"nın səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi həyata keçirir.

Yerli (bələdiyyə) vergilər və ödənişlər haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (27 dekabr 2001-ci il)

Maddə 1. Qanunun təyinatı

Bu Qanun Azərbaycan Respublikasında yerli (bələdiyyə) vergilərin və ödənişlərin ödənilməsi ilə bağlı yaranan iqtisadi və hüquqi münasibətləri tənzimləyir.

Maddə 2. Yerli (bələdiyyə) vergilər və ödənişlər üzrə qanunvericilik

2.1. Yerli (bələdiyyə) vergi və ödənişlərə (bundan sonra - yerli vergilər və ödənişlər) dair qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsindən, "Bələdiyyələrin statusu haqqında" və "Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunlarından, bu Qanundan, habelə bu qanunlara müvafiq qəbul edilmiş digər qanunvericilik aktlarından ibarətdir.

2.2. Bu Qanunda istifadə olunan anlayışlar Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində qəbul edilmiş mənada tətbiq edilir.

Maddə 3. Yerli vergilər və ödənişlər

3.1. Yerli vergilər Azərbaycan Respublikasının vergi sisteminin tərkib hissəsidir.

3.2. Yerli vergilər bu Qanuna və Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq bələdiyyələrə ödənilən vergilərdir.

3.3. Bələdiyyələr tərəfindən tətbiq edilən ödənişlər bu Qanunla müəyyənləşdirilən ödənişlərdən, habelə yerli rəy sorğularının nəticələri əsasında həyata keçirilən məqsədli layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün hüquqi və fiziki şəxslərin ödədikləri könüllü birdəfəlik ödənişlərdən ibarətdir.

3.4. Bu ödənişlərin hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş vergi öhdəlikləri yerinə yetirildikdən sonra onların sərəncamında qalan mənfəət və gəlirlər hesabına ödənilir.

3.5. Bu ödənişlərdən yalnız təyinatı üzrə istifadə olunmalıdır.

Maddə 4. Yerli vergilərin müəyyən edilməsinin əsasları

4.0. Yerli vergilərin müəyyən edilməsinin əsasları aşağıdakılardır:

4.0.1. vergitutma obyektı;

4.0.2. vergitutma bazası;

4.0.3. vergitutma dövrü;

4.0.4. vergi dərəcəsi;

4.0.5. verginin hesablanması qaydası;

4.0.6. verginin ödənilməsi qaydası və müddəti.

Maddə 5. Vergitutma obyektı və vergi ödəyicisi

5.1. Bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatların mənfəəti, yerli əhəmiyyətli tikinti materialları, fiziki şəxslərin əmlakı (tikililər və onların hissələri, avtomobil və özüyəriyən təkərli texnika, su və hava nəqliyyatı vasitələri), habelə fiziki şəxslərin istifadəsində və (yaxud) mülkiyyətində olan torpaq sahələri müvafiq bələdiyyə vergilərinin vergitutma obyektidir.

5.2. Vergi ödəyicisi - bu Qanuna uyğun olaraq müəyyən edilmiş vergitutma obyektlərindən vergi ödəyən fiziki və hüquqi şəxslərdir.

5.3. Tikililər və onların hissələrinə görə fiziki şəxslərdən əmlak vergisi hesablaşmaq məqsədilə bələdiyyələr 3-5 ildə bir dəfədən çox olmamaq şərtilə, ərazilərində yerləşən müvafiq əmlakın vergiqoyma məqsədləri üçün qiymətləndirilməsi barədə qərar qəbul edirlər. Əmlakın qiymətləndirilməsi üzrə əməliyyatlar bələdiyyələrin vəsaiti hesabına maliyyələşdirilir. Bu dəyər müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq olunan qaydalar əsasında müəyyənləşdirilir.

5.4. Əmlakın dəyəri fiziki şəxsin təşəbbüsü ilə və onun hesabına müstəqil peşəkar qiymətləndiricilər tərəfindən hesablanı bilər.

5.5. Vergi agentı vergi qanunvericiliyinə uyğun olaraq vergini hesablamağa, onu vergi ödəyicisindən tutmağa və təyinatı üzrə yerli büdcəyə köçürməyə borclu olan şəxsdir.

5.6. Vergi ödəyicisinin və vergi agentinin hüquq və vəzifələri vergi qanunvericiliyi ilə tənzimlənir.

Maddə 6. Vergitutmanın formaları

6.0. Vergilər aşağıdakı formalarda tutulur:

6.0.1. bilavasitə mənbədən (verginin gəlir və ya mənfəət əldə edilməsindəki tutulması);

6.0.2. bəyannamə üzrə (verginin gəlir və ya mənfəət əldə edilməsindən sonra tutulması);

6.0.3. bildiriş üzrə (vergitutma obyektinin dəyəri və sahəsi əsasında, bələdiyyələrin vergi xidməti orqanlarının hesabladığı məbləğ üçün təqdim etdiyi tədiyə bildirişi üzrə vergi ödəyicisi tərəfindən verginin ödənilməsi).

Maddə 7. Bələdiyyələrin vergi xidməti orqanları, onların hüquq və vəzifələri

7.1. Qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada vergilərin və ödənişlərin düzgün hesablanmasına, tam və vaxtında ödənilməsinə nəzarət bələdiyyələrin vergi xidməti orqanları tərəfindən həyata keçirilir.

7.2. Azərbaycan Respublikasında yerli vergilərin və ödənişlərin ödənilməsi və yığılması qaydaları, vergi ödəyicilərinin və bələdiyyələrin vergi xidməti orqanlarının hüquq və vəzifələri, vergi nəzarətinin forma və metodları, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyət, bələdiyyələrin vergi xidməti orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) şikayət edilməsi qaydaları Qanunla təsdiq olunan müvafiq əsasnamə ilə müəyyən edilir.

Maddə 8. Yerli vergilərin tərkibi

8.0. Yerli vergilərə aşağıdakılar aiddir:

8.0.1. fiziki şəxslərdən torpaq vergisi;

8.0.2.fiziki şəxslərdən əmlak vergisi;

8.0.3.yerli əhəmiyyətli tikinti materialları (kərpic-kirəmit gilləri, tikinti qumları, yüksək möhkəmliyə malik olan çınqıl xammalı) üzrə mədən vergisi;

8.0.4. bələdiyyə mülkiyyətində olan hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi.

Maddə 9. Yerli ödənişlərin tərkibi

9.1.Yerli ödənişlərə aşağıdakılar aiddir:

9.1.1.bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqlarda, binalarda və digər obyektlərdə küçə (divar) reklamının yerləşdirilməsi və yayımı üçün ödəniş;

9.1.2. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq bələdiyyə mülkiyyətinin özgeninkiləşdirilməsindən, icarəyə və istifadəyə verilməsindən daxil olan ödəniş;

9.1.3. bələdiyyələr tərəfindən xüsusi ayrılmış torpaq sahələrində stasionar və ya səyyar ticarət, ictimai iaşə və digər xidmətlərə görə ödəniş;

9.1.4. bələdiyyə ərazisində mehmanxana, sanatoriya-kurort və turizm xidmətləri göstərən şəxslərdən alınan ödəniş. Bu ödəniş hər bir şəxs üçün sutkada şərti maliyyə vahidinin 1 misindən çox olmamaqla müəyyən edilir;

9.1.5. bələdiyyə ərazilərində hüquqi və fiziki şəxslərə məxsus olan ixtisaslaşdırılmış avtomobil dayanacaqları və ya bələdiyyələrin qərarına əsasən müəyyən edilmiş yerlərdə bütün növ nəqliyyat vasitələrinin daimi və ya müvəqqəti dayanacaqları üçün ödəniş. Bu ödəniş hər bir nəqliyyat vasitəsi üçün sutkada şərti maliyyə vahidinin 0,1 misindən çox olmamaqla müəyyən edilir.

9.2. Qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada bələdiyyələr yerli əhəmiyyətli proqramların maliyyələşdirilməsi üçün yerli rəy sorğusunun nəticəsinə əsasən hüquqi və fiziki şəxslərin sərəncamında qalan mənfəət və gəlirlər hesabına ödənilən könüllü birdəfəlik ödənişlər tətbiq edə bilər.

Bu ödənişlər yalnız təyinatı üzrə istifadə olunmalıdır.

Maddə 10. Yerli vergilərin dərəcələri və vergi üzrə güzəştlər

10.1. Yerli vergilərin dərəcələri Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyində təsbit edilmiş hədlər daxilində müəyyən edilir.

10.2. Bələdiyyələr vergi qanunvericiliyinə uyğun olaraq vergi ödəyicilərinin ayrı-ayrı kateqoriyalarını vergidən tam və ya qismən azad etmək, vergi dərəcələrinin aşağı salınması barədə qərar qəbul edə bilərlər.

Maddə 11. Yerli vergilərin və ödənişlərin hesablanması və ödənilməsi

11.1. Bu Qanunda göstərilən yerli vergilərin və ödənişlərin hesablanması və ödənilməsi müvafiq qanunvericiliklə müəyyən edilir.

11.2. Bu Qanunun 9.1.4-cü maddəsində göstərilən ödənişlər qeydiyyatda düşmüş şəxslərdən tutularaq, növbəti ayın 5-dək müvafiq bələdiyyələrə ödənilir.

11.3. Bu Qanunun 9.1.5-ci maddəsində göstərilən ödənişlər hər bir ödəyicidən tutularaq, bələdiyyələr tərəfindən müəyyən edilmiş müddətdə və qaydalarla bələdiyyələrə ödənilir.

Maddə 12. Yerli vergi və ödənişlərin yığılmasına, yerli büdcələrə köçürülməsinə və istifadəsinə nəzarət

12.1. Yerli vergilərin və ödənişlərin yığılmasına, yerli büdcələrə köçürülməsinə və istifadə olunmasına nəzarət bələdiyyələrin müvafiq komissiyaları, habelə seçkili orqanlarda, bələdiyyə qulluğunda işləməyən, yerli məhəllə komitələrinin və vətəndaşların yığıncaqlarında təklif olunan, bələdiyyə iclasında təsdiq olunan nəzarət komissiyaları tərəfindən həyata keçirilir.

12.2. Zəruri hallarda yerli vergi və ödənişlərin yığılmasına və onlardan istifadə edilməsinə nəzarət məqsədilə bələdiyyələrin qərarına əsasən müvafiq yoxlamaların aparılması üçün müstəqil auditorlar cəlb oluna bilər.

12.3. Bələdiyyələrin vergi və ödənişlərin yığılması və istifadəsi sahəsində fəaliyyəti tam aşkarlıq şəraitində həyata keçirilməlidir.

Bu məqsədlə bələdiyyələr və onların müvafiq nəzarət komissiyaları bələdiyyə ərazisində yaşayan sakinlər qarşısında mütəmadi olaraq hesabatlar verir, bülletenlər buraxılır, illik hesabatları bələdiyyə binasının qarşısında xüsusi lövhələrdə yerləşdirirlər.

Maddə 13. Yerli vergi və ödənişlərə dair qanunvericiliyin pozulmasına görə məsuliyyət

13.1. Yerli vergi və ödənişlərin ödəyiciləri, vergi agentləri, habelə bələdiyyələrin vergi xidməti orqanlarının vəzifəli şəxsləri vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

13.2. Bu Qanunla müəyyənləşdirilən yerli vergi və ödənişlərin toplanması və büdcəyə köçürülməsi sahəsində bələdiyyələrin səlahiyyətlərinin icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən məhdudlaşdırılmasına yol verilmir.

Maddə 14. Qanunun qüvvəyə minməsi

Bu Qanun dərc olunduğu gündən qüvvəyə minir.

"Yerli (bələdiyyə) vergilər və ödənişlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı

(4 aprel 2002-ci il)

"Yerli (bələdiyyə) vergilər və ödənişlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun qüvvəyə minməsi ilə əlaqədar həmin Qanunu tətbiq etmək məqsədilə qərara alıram:

1. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti altı ay müddətində:
- qüvvədə olan qanunvericilik aktlarının "Yerli (bələdiyyə) vergilər və ödənişlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğunlaşdırılması barədə təkliflərini Azərbaycan Respublikasının prezidentinə təqdim etsin;

- həmin Qanunun 7.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş Əsasnamənin layihəsini hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının prezidentinə təqdim etsin;

- öz səlahiyyətləri daxilində həmin Qanundan irəli gələn digər məsələləri həll etsin.

2. Müəyyən edilsin ki:

- "Yerli (bələdiyyə) vergilər və ödənişlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 5.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş "müvafiq icra hakimiyyəti orqanı"nın səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti həyata keçirir;

- yerli büdcələrə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən verilən dotasiya və subvensiyaları proqnozlaşdırmaq üçün bələdiyyələr yerli vergilərin və ödənişlərin yığılması barədə hər üç ayda bir dəfə Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinə məlumat verirlər;

- bələdiyyələrə yerli vergilərin və ödənişlərin düzgün hesablanması tam və vaxtında ödənilməsində, habelə vergi qanunvericiliyinə tam və dəqiq riayət edilməsində metodik rəhbərliyi Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin
2000-ci il 29 dekabr tarixli 230 nömrəli qərarı ilə
təsdiq edilmişdir.

**Kadastr qiymət rayonları və ora daxil olan inzibati rayonlar
üzrə kənd təsərrüfatı torpaqlarının təyinatı, coğrafi
yerləşməsi və keyfiyyəti nəzərə alınmaqla
müəyyənləşdirilmiş şərti balları**

Sıra №-si	Kadastr qiymət rayonları və ora daxil olan inzibati rayonlar	Keyfiyyət qrupları	Bonitet şkalası	Torpaq vergisinin hesablanması üçün əkin, dinc və çox illik əkmələrin altında torpaqların 1 hektarının şərti balı
1	Abşeron-Qobustan (Abşeron rayonu, Hacıqabul rayonunun Nəvahi-Atbulaq massivi, Siyəzən və Xızı rayonlarının düzən torpaqları, habelə Bakı və Sumqayıt şəhərlərinin mövcud hüdudundan kənarında olan kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqları)	I II III IV V	100-81 80-61 60-41 40-21 20-1	85 70 60 25 -
2	Dəvəçi-Xaçmaz (Xaçmaz rayonu, Dəvəçi, Quba, Qusar və Siyəzən rayonlarının düzən torpaqları)	I II III IV V	100-81 80-61 60-41 40-21 20-1	121 89 57 35 -

Bələdiyyə büdcəsini necə təhlil etməli

3	Qanıx-Türyançay (Balakən, Qax, Zaqatala, Şəki, Oğuz və Qəbələ rayonlarının düzən torpaqları)	I	100-81	180
		II	80-61	115
		III	60-41	50
		IV	40-21	15
		V	20-1	-
4	Şəki-Zaqatala (Balakən, Qax, Zaqatala, Şəki, Oğuz və Qəbələ rayonlarının dağ torpaqları)	I	100-81	200
		II	80-61	150
		III	60-41	90
		IV	40-21	25
		V	20-1	-
5	Qusar-Qonaqkənd (Qusar, Quba, Dəvəçi, Siyəzən və Xızı rayonlarının dağ torpaqları)	I	100-81	40
		II	80-61	20
		III	60-41	10
		IV	40-21	5
		V	20-1	-
5a	Xınalıq-Xaltan (Qusar və Quba rayonlarının orta və yüksək dağ torpaqları)	I	100-81	38
		II	80-61	24
		III	60-41	23
		IV	40-21	8
		V	20-1	-
6	Dağ-Şirvan (Şamaxı, İsmayıllı rayonları, Ağsu və Göyçay rayonlarının dağ torpaqları)	I	100-81	66
		II	80-61	50
		III	60-41	33
		IV	40-21	19
		V	20-1	-
6a	Mərəzə-Xilmilli (Qobustan rayonunun dağ torpaqları)	I	100-81	58
		II	80-61	44
		III	60-41	29
		IV	40-21	16
		V	20-1	-

7	Gəncə-Qazax (Samux rayonu, Goranboy, Xanlar, Tovuz, Ağstafa, Şəmkir və Qazax rayonlarının düzən torpaqları, habelə Gəncə və Naftalan şəhərinin mövcud hüdu- dundan kənarında olan kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqları)	I	100-81	60
		II	80-61	45
		III	60-41	38
		IV	40-21	26
		V	20-1	-
8	Mil-Qarabağ (Bərdə, Ağcabədi, Beyləqan, Tərtər rayonları, Ağdam, keçmiş Ağdərə rayonunun ərazisi və Xocavəndin düzən torpaqları)	I	100-81	127
		II	80-61	102
		III	60-41	80
		IV	40-21	45
		V	20-1	-
9	Arazboyu (Füzuli, Zəngilan və Cəbrayıl rayonlarının düzən torpaqları)	I	100-81	56
		II	80-61	41
		III	60-41	37
		IV	40-21	20
		V	20-1	-
10	Daşkəsən-Gədəbəy (Gədəbəy, Daşkəsən rayonları, Goranboy, Xanlar, Şəmkir, Tovuz, Ağstafa və Qazax rayonlarının dağ torpaqları)	I	100-81	42
		II	80-61	35
		III	60-41	26
		IV	40-21	16
		V	20-1	-
11	Laçın-Qubadlı (Kəlbəcər, Laçın, Qubadlı rayonları və Zəngilan rayonunun dağ torpaqları)	I	100-81	29
		II	80-61	23
		III	60-41	17
		IV	40-21	11
		V	20-1	-
12	Dağ-Qarabağ (Şuşa, Xocalı rayonları, Xocavənd, keçmiş Ağdərə rayonunun ərazisi, habelə Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl rayonlarının dağ torpaqları)	I	100-81	42
		II	80-61	30
		III	60-41	27
		IV	40-21	20
		V	20-1	-

13	Muğan-Salyan (Salyan, Saatlı, Sabirabad, İmişli, Neftçala və Biləsuvar rayonları, Hacıqabulun Kürqırağı düzən hissəsi, habelə Əli Bayramlı şəhərinin mövcud hüdudundan kənarında olan kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqları)	I	100-81	98
		II	80-61	92
		III	60-41	75
		IV	40-21	33
		V	20-1	-
14	Aran-Şirvan (Kürdəmir, Zərdab, Ucar, Yevlax, Ağdaş rayonları, Ağsu, Göyçay rayonlarının düzən torpaqları və Mingəçevir şəhərinin mövcud hüdudundan kənarında olan kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqları)	I	100-81	84
		II	80-61	75
		III	60-41	65
		IV	40-21	30
		V	20-1	-
15	Lənkəran-Astara (Lənkəran, Masallı və Astara rayonlarının düzən torpaqları)	I	100-81	125
		II	80-61	117
		III	60-41	92
		IV	40-21	50
		V	20-1	-
16	Cəlilabad (Cəlilabad rayonunun düzən torpaqları)	I	100-81	73
		II	80-61	59
		III	60-41	47
		IV	40-21	-
		V	20-1	-
16a	Üçtəpə-Təzəkənd (Cəlilabad rayonunun dağ torpaqları)	I	100-81	60
		II	80-61	48
		III	60-41	58
		IV	40-21	-
		V	20-1	-
17	Lerik-Yardımlı (Lerik, Yardımlı rayonları, Masallı, Lənkəran və Astara rayonlarının dağ torpaqları)	I	100-81	35
		II	80-61	24
		III	60-41	18
		IV	40-21	-
		V	20-1	-

18	Şərur-Ordubad (Şərur, Sədərək, Babək, Ordubad və Culfa rayonlarının düzən torpaqları)	I	100-81	53
		II	80-61	40
		III	60-41	31
		IV	40-21	20
		V	20-1	-
19	Şahbuz-Paraqaçay (Şahbuz rayonu, Şərur, Sədərək, Babək, Ordubad, Culfa rayonlarının dağ torpaqları)	I	100-81	24
		II	80-61	18
		III	60-41	12
		IV	40-21	8
		V	20-1	-

Qeyd: Bİçənəklər, örüşlər və otlqlar (yay və qış otlqları da daxil olmaqla) üçün torpaqların 1 hektarının şərti balları müvafiq kadastr qiymət rayonunun əkin, dinc və çoxillik əkmələrin altındakı torpaqların I keyfiyyət qrupu üçün müəyyənəşdirilmiş şərti ballarının 1/10 miqdarında qəbul edilir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası
2. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi
3. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi
4. Büdcə sistemi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu
5. Dövlət rüsumu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu
6. Azərbaycan Respublikası Dövlət büdcəsi təsnifatının Tərkibi (Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin 05 avqust 1996-cı il tarixli İ-54 №-li əmri ilə təsdiq edilmiş, 17 sentyabr 1997-ci il tarixli İ-66 №-li və 03 avqust 1998-ci il tarixli İ-63 №-li əmrlərlə edilən dəyişikliklər nəzərə alınmışdır).
7. Bələdiyyələr ilə yerli icra hakimiyyəti orqanları arasında səlahiyyətlərin bölüşdürülməsinin ümumi təsviri. İFES.Bakı, 2002
8. Bələdiyyələr haqqında sənədlər toplusu, Bakı, "Qanun" jurnalı, 2003
9. Bələdiyyə bələdçisi. Bakı, "Yeni nəsil", 2002
10. Büdcə terminləri: izahlı lüğəti. "Ekspert" jurnalı, Bakı. 2003
11. Bələdiyyə maliyyəsi və yerli büdcələr. Bakı, Mülki Cəmiyyətə Doğru Mərkəzi, 2003
12. Bələdiyyələrin maliyyə-iqtisadi fəaliyyətinin hüquqi tənzimi. Bakı, Sosial-Strateji Tədqiqatlar və Analitik Araşdırmalar İctimai Birliyi, 2003
13. Q.İbadoğlu, A.S.Mehtiyev, S.O.Əliyev. Büdcə bələdçisi. Bakı, "Elm və həyat" nəşriyyatı, 2003
14. Azərbaycanın statistik göstəriciləri - 2003. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistik Komitəsi, "Səda" nəşriyyatı, 2003
15. Sumqayıt bələdiyyəsinin bülleteni, 2002
16. Alo, salam Sərkər bələdiyyəsi. Gəncə, 2002
17. Долгосрочное финансовое планирование: принципы созидательной стратегии местных органов власти. Под редакцией Джеффри И.Чапмена, Москва- 1996 г.
18. Борисов А.Б. Большой экономический словарь. - М.: Книжный мир, 2001 г.

19. И.Иванов, А.Н. Коробова. Муниципальный менеджмент. Справочное пособие. Москва 2002
20. Кураков Л.П., Кураков В.Л. Большой толковый словарь экономических и юридических терминов. - М.: Вуз и школа, 2001 г.
21. Межбюджетные отношения в Финляндии. Арто Лухтала
22. Муниципальные финансы. Циттерманн Хорст
23. Прозрачный бюджет. Центр социальной журналистики, Мурманск, 2001 г.
24. Разработка новых правил игры в старых условиях. Органы местного самоуправления в восточной Европе, на Кавказе и Средней Азии. Под редакцией Игоря Мунтяну и Виктора Попа. Венгрия –2001 г.
25. Современный финансово-кредитный словарь. Москва, ИНФРА, 2002 г.
26. Ю.А.Дмитриев, Н.А.Емельянов, В.В.Комарова и др. “Муниципальное право Российской Федерации”, Москва 2000 г.

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ	3
Bələdiyyə büdcələri: prioritetlər və hədəflər	5
Bələdiyyədə büdcə prosesi	19
Bələdiyyələrin vergi xidmətinin fəaliyyət prinsipləri.	65
Bələdiyyə büdcəsinin və yerli büdcə prosesinin təhlili üzrə metodiki tövsiyələr	67
Bələdiyyə büdcələrinin təhlili sahəsində beynəlxalq təcrübə	95
Bələdiyyədə büdcə prosesinin hüquqi bazası	121

QEYD ÜÇÜN:

Redaktor: Azər MEHTİYEV
Texniki redaktor: Rəcəb İMANOV
Korrektor: Anar BAYRAMOV
Operator: Sona MƏMMƏDOVA

Yığılmağa verilib 10.04.2004
Çapa hazırlanıb 10.05.2004
Format 60x90 1/8
Həcmi 9,0 şərti ç.v.
Kağız 100 qr. Ofset
Tiraj 2000

Kitab “Nurlan” mətbəəsində çap olunub.